

Ára: 1150 Ft

A NAPVILÁG KIADÓ LEGFRISSEBB KÖTETE

Amikor politikáról gondolkodunk, akkor általában a szegények és gazdagok, a hatalom és a nép, az erősek és gyengék, a tulajdonosok és a bérből és fizetésből élők, klasszikusan fogalmazva: tőkések és a munkások közötti hagyományos szembenállásokból indulunk ki. A könyv fő tézise szerint azonban teljesen más megközelítésre van szükségünk, amennyiben a következő évtizedek közéleti eseményeit várhatóan a rendszerek nyújtotta előnyökön belül lévők és az azokon kívül rekedtek küzdelmei határozzák majd meg.

Kiss Viktor bemutatja, hogy a tőke miképpen szabdalja gazdasági, társadalmi és kulturális zónákra a Földet és hogyan emelkednek ki a most kialakuló kulturális kapitalizmus oázisai a globalizáció sivatagából.

KISS VIKTOR
KÍVÜL BELÜL
EGY ÚJ
POLITIKAI
LOGIKA

Ezekkel a folyamatokkal összefüggésben elemzi többek között a jelen szorongó és konzervatív, korszellemét, a populizmus veszélyeit vagy magyar politikai elit versengését. Kiemelten foglalkozik a 21. század radikális-forradalmi baloldali mozgalmainak esélyeivel – különös tekintettel az autonomista, feminista és ökológiai irányzatokra. A kötet a politika-elmélet és a kultúrkritika nézőpontjának eredeti egyesítési kísérlete, amely alapos szembenézésre sarkallja olvasóját.

A kötet 20%-os kedvezménnyel kapható webáruházunkban és könyvesboltunkban:

www.napvilagkiado.eu

napvilág kiadó

MOZGÓ VILÁG

2021/2

2021/2

Szelényi Iván és Mihályi Péter Amerika-tanulmánya • Krémer Ferenc tanulmánya a politikai bűnözésről • Háy János vietnámi útinaplója • Csillag István esszéje • Révész Sándor esszéje • Demszky Gábor naplója

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gömöri György • Hargitai Miklós • Horváth Florencia • Kőrösi Imre • Lady Constance Chatterley • László Ferenc • Parászká Boróka • Pető Iván • Romics Ignác • Spiró György • Stuber Andrea • Tatár Sándor • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Az abszurd Shakespeare. Rendhagyó olvasópróbák* (2020).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

CSILLAG ISTVÁN 1951-ben született Budapesten. Közgazdász, a Medgyessy-kormány gazdasági és közlekedési minisztere. Legutóbbi könyve: *Háttal a holnapnak* (2018).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

DEMSZKY GÁBOR 1952-ben született Budapesten. Jogász, szociológus, politikus. 1990 és 2010 között öt cikluson át Budapest főpolgármestere. Legutóbbi könyve: *Láthatatlan történeteim* (2012).

GÖMÖRI GYÖRGY 1934-ben született Budapesten. Költő, irodalomtörténész, műfordító, egyetemi oktató. Legutóbbi könyve: *Az ajtó monológja* (2017).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hefesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HÁY JÁNOS 1960-ban született Vámosmikolán. Író, költő, illusztrátor. Legutóbbi kötete: *Ne haragudj, véletlen volt* (2020).

HORVÁTH FLORENCIA 2002-ben született Celldömölkön. Az ELTE elsőéves hallgatója magyar alapszakon. Verseket, slam poetry szövegeket és prózát ír. Publicisztikai munkájáért Aranytoll-kitüntetésben részesült.

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

KRÉMER FERENC 1954-ben született Budapesten. Szociológus, történész, politológus, kriminológiát tanít az ELTE-n. Legutóbbi könyve: *Az élhető társadalom és a rendőrség válsága* (2020).

LADY CONSTANCE CHATTERLEY Derbyshire-ben született. Irodalmi tehetsége korán megmutakozott. Versei jelentős részét férje, szeretői és a prúd vidéki élet ihletik.

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013* (2013).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Dobi István – A nincstelen parasztfiú útja a hatalomba* (2020).

ROMSICS IGNÁC 1951-ben született Homokmégyen. Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Legutóbbi könyve: *A trianoni békeszerződés* (2020).

SPIRÓ GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Író, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Malaccal teljes éveink* (2020).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplólíró. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZELÉNYI IVÁN 1938-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Yale Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *Hogyan legyünk milliárdosok?* (Kolosi Tamással, 2010).

TATÁR SÁNDOR 1962-ben született Budapesten. József Attila-díjas költő, kritikus, műfordító, könyvtáros.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Konok Tamás munkái

KÉZRE

MOL + HYGI
Fluid
Disinfectant liquid

- + Antibacterial
- + Antiviral
- + Antifungal
- + With glycerin

Fertőtlenítő folyadék

- + Antibakteriális
- + Vírusölő hatású
- + Gombaölő hatású
- + Glicerinnel

200ml e

MOL

♥ EGYMÁSÉRT

MOST A TÖRŐDÉS HAJT

MÁR ELÉRHETŐ A MOL HYGI KÉZFERTŐTLENÍTŐ, HOGY EGYÜTT GONDOSKODHASSUNK A BIZTONSÁGRÓL

2020. április 20-tól a termékkészlet erejéig.

#torodeshajt #egymasert

- Szelényi Iván –
Mihályi Péter 3 Amerika már visszafordult,
Magyarország még nem *Tanulmány*
- Krémer Ferenc 20 NER, az államilag szervezett politikai bűnözés *Tanulmány*
Csillag István 33 Másfél év *Esszé*
Horváth Florencia 39 Félre, Két határ *Versek*
Lady Constance Chatterley 40 Lady Chatterley érzéki evolúciója, Lady Chatterley
a társadalmi nemekről gondolkozik,
Lady Chatterley a nagyanyjára gondol *Versek*
- Tatár Sádor 43 ...sok tünde nő..., Aúú! Csupa zörgő-csikorgó „vers”sor!,
Botrányos haszontalanság. És még,
Egy betagozódottra, Frusztrác’ *Versek*
- Gömöri György 46 Az „Új égtájak” költői, Sylvia bosszúja *Versek*
Révész Sándor 47 Az igazi révészesség *Esszé*
Demszky Gábor 56 Láncszemek 2. *Napló*
Háy János 68 Teli bőrrönd, üres szív Vietnámi *útinapló*
- Hónapló**
- Dalos György 79 Streaming
Végel László 82 A capitoliumi romok előtt
Parászka Boróka 85 Leszámolni a nemzetállammal
Hargitai Miklós 89 Nagykarácsony
- Reflex**
- Spiró György 92 Konok Tamás: A végtelen felé
Romsics Ignác 96 Egy furcsa, de érdekes könyvről
- ról, -ről**
- Pető Iván 100 Múlt század kódéba bújva
Almási Miklós 103 Történelmünk apróra váltva
Csepeli György 107 Szabóék a Buckingham-palotában
Kőrís Imre 110 „Mi történhetett Dorkával?”
Csengery Kristóf 115 Egy kortárs szerző
Stuber Andrea 118 Álszentek bevonulása
Vadas József 121 Végállomás, beszállás
László Ferenc 125 Szaunya / Nem jau – Keresztanyu

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára hét éven át nem változott. A hozzánk való ragaszkodást köszönjük, most azonban a lap fennmaradása és jövője érdekében arra kényszerülünk, hogy szerény áremelést hajtsunk végre. Ennek megfelelően 2021 januárjától az áruspéldányok 1150 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj pedig 10 980 forint. Abban bízunk, hogy mindez nem retenti el lelkes olvasótáborunkat attól, hogy minket válasszon. A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu. Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

nka
Nemzeti Kulturális Alap

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK
Új Köztársaságért
Alapítvány

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2021/február

negyvenhetedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogárné Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Király Ágnes (asszisztens), Jován-Cserna Krisztina (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórak: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Amerika már visszafordult, Magyarország még nem

2020. november 3-án az Egyesült Államok polgárainak többsége Joe Bidenre és a liberális demokráciára adta le szavazatát. Közvetlen elődje, Donald Trump elnökségének négy éve alatt illiberális irányba tolta el az amerikai politikát. A választás legfőbb tétje az volt, hogy az amerikaiak többsége támogatja-e Trump autoriter fordulatát, vagy megcsömlött tőle, vissza akar fordulni, és inkább szeretné tovább erősíteni azt a multikulturális elemekkel tarkított, genderegyenlőség-párti, liberális demokráciát, amely az elmúlt évtizedekben – különféle habitusú demokrata és republikánus elnökök alatt – egyre erőteljesebben érvényesült. Az eredmény – első pillantásra – egyértelmű: a liberális demokrácia győzött.

Trump veresége: személyes bukás vagy az illiberalizmus kudarca?

Amikor Trump 2015. július 15-én bejelentette, hogy elindul az elnökválasztáson, két legfontosabb ígéretével faékegyszerűséggel fogalmazta meg illiberális, jobboldali, múltba forduló, populista politikai programját.

1. Ha engem választatok elnöknek, megvédem Amerika szuverenitását az azt aláásó globalizáló multilaterális erőkkel szemben (*America First*).

2. Ha én leszek az elnök, megőrööm Amerika hagyományos fehér, keresztény kultúráját, és megvédem a más etnikumú, más világnézetű

bevándorlóktól (*Make America Great Again*).

Ki nem mondván ez a két üzenet együttesen azt sugallta, hogy Amerika akkor volt nagy, amikor fehér és keresztény volt. A hagyományosan konzervatív republikánusok számára mindkét ígéret és az ezekből eredő következmények évtizedeken keresztül elfogadhatatlanok voltak. Korábban a republikánusok éppenséggel szabadpiac- és globalizáció-pártiak voltak, gyanakvással viseltettek a washingtoni adminisztráció túlhatalmával szemben, és el voltak kötelezve a költségvetés egyensúlya mellett. Fő értékük az egyéni szabadság volt. Milton Friedman, a modern konzervativizmus egyik fő ideológusa „*free to choose*”-ról, az egyének szabad választásáról írt. Éppenséggel a demokraták voltak azok, akik több hatalmat akartak Washingtonnak. A 60-as évektől kezdve, polgárjogi elvekre hivatkozva, beavatkoztak a tagállamok belügyeibe, amikor korlátozták a szülők iskolaválasztási szabadságát, amikor pozitív diszkriminációt alkalmaztak az egyetemi felvételen a kisebbségek javára stb. És persze fontos példa volt a *New Deal*, amikor az 1929–33-as világválság után a demokrata többség Washingtonból alapjaiban szervezte át a piacgazdaság korábbi rendszerét.

Így tehát Trump 2015. júliusi bejelentése abszurdnak tűnt a legtöbb hagyományosan konzervatív repub-

likánus számára. Trumpban egy republikánus bőrbe bújt demokrátiát sejtettek. S valóban, életének egy korábbi szakaszában Trump demokrata volt, sőt jó viszonyt ápolt a Clinton házaspárral is. Sok republikánus nem is vette túl komolyan Trump elnöki ambícióit. Mások, így a republikánus párt több véleményformáló egyénisége, a Bush család, a legendás hírű arizonai szenátor, John McCain élesen elhatárolták magukat Trumptól és politikájától. A 2015–16-os elnökjelölési kampányban Trumpnak sok kiváló republikánus kihívója volt, s a párton belül is jelentős volt a „soha Trumpot” (*Never Trumper*) mozgalom. Ellenfelei azonban alulbecsülték Trump karizmáját, a Twitteren és a vitákban szokatlan – gátlástalan, ízléstelen – szóhasználatát. Jó példa erre a 2005-ből származó, de éppen a 2016-os választás előtt előkerült, úgynevezett hollywoodi hangfelvétel nyilvánosságra hozatala, amelyben Trump saját hódításait emlegetve mások esetében elfogadhatatlan szexista nyelvezetet használt („*Grab ‘em by the pussy. You can do anything.*”). De ez nem ártott neki, sőt talán nyert is férfi szavazókat, akik maguk is legszívesebben ezen a politikailag nem korrekt nyelven beszélnének.

Ellenfelei azt sem értették meg, hogy Trump politikája alapjában véve a kisebbségbe szorulástól tartó fehéreknek, illetve a férfiaknak szól. 2016-ban az Egyesült Államok lakosságának 61 százaléka volt fehér, de a 18 évnél fiatalabbak között már csak 50 százalék volt a fehérek aránya. A demográfusok előrejelzése szerint 2060-ra a fehérek részaránya 44 százalékra csökken. Ez a keleti és nyugati part nagy multikulturális

államaiban, ahol a „másokkal” való együttélés megszokottá vált, aránylag kevés aggodalomra adott okot, de az egykori rabszolgatartó déli államoktól a Középnyugat aránylag kis népességű, agrár- vagy hagyományos gyáriparra épülő államaiig (az utóbbiakban általában a népeségnek csak mintegy 20 százaléka etnikai kisebbség) Trumpnak ez a fajta rasszista attitűdje erős visszhangra talált.

Abban a kérdésben, hogy mi volt ennek a politikának a legfőbb jellegzetessége, a kommentátorok között utólag sincs egyetértés. Vannak, akik Trumpot *populistának* nevezték. Kétségtelen, hogy Trump retorikájában voltak és vannak populisták elemek. Bár ő maga is az amerikai csúcsetel egyik tagja, gyakran tett a populizmusra jellemző elitellenes kijelentéseket, és többször is tett „munkáspárti” (vagy fogalmazunk mi is populisták nyelven: az „egyszerű melósok”-nak szóló) ígéreteket. Például azt, hogy visszahozza azokat a gyáripari munkahelyeket, amelyeket a globalizáció miatt Kínába, Mexikóba stb. telepítettek. Tény, hogy elnökségének négy éve alatt – az Obama idején megindult – munkanélküliség-csökkentés folytatódott. Mégis, nehéz populistának elfogadni egy olyan rezsimet, amelynek legnagyobb valós gazdasági teljesítménye a legmagasabb jövedelműek adójának a csökkentése, a tőzsde szárnyalása és a vagyoni egyenlőtlenségek gyors növekedése volt.

Vannak, akik Trumprendszerét *választási autokráciaként* jellemezték. Az nem is kétséges, hogy Trumpnak voltak autokratikus törekvései. Például az, hogy a Twitteren jelentett be minden konzultáció nélkül – vagy

kevés konzultációval – nagy jelentőségű belpolitikai és nemzetközi döntéseket, igyekezett a kongresszus két házát megkerülő elnöki határozatokkal (*executive orders*) kormányozni. Viszont nagyon is kérdéses, hogy Trump mennyire volt elkötelezett a választási demokrácia iránt. Már 2016-ben is többször kijelentette, hogy a választás eredményét akkor fogadja el, ha ő lesz a győztes. A novemberi szavazás után bebizonyította, hogy ezt nem viccnek szánta. Anélkül, hogy tudta volna, Trump tulajdonképpen Orbán Viktor Magyarországon emlékeztet, 2002-es szófordulatát idézte („a haza nem lehet ellenzékben”), illetve Csurka Istvánt, aki már a 2002-es választás másnapján csalást kiáltott, amikor kiderült, hogy pártja, a MIÉP nem érte el az ötszázalékos küszöböt, és kiesett a parlamentből. 2020-ban Trump túltett a választási autokrácia legigazibb képviselőjén, Vlagyimir Putyinon is, aki igyekszik a választásokat legalább annyira elcsalni, hogy a végén a számokból mégis úgy tűnjön, valójában ő nyert. Putyinnak – eddig még – eszébe sem jutott legálisnak látszó, jogi trükkökkel megsemmisíttetni a választások számszerű eredményeit.

2020. november 3-án 81 millió amerikai szavazott Bidenre, Trump 74 millió szavazatot kapott. Biden győzött az elektori szavazatok számát illetően is: neki 306 elektori támogatása volt, míg Trumpnak meg kellett elégednie 232 elektori szavazattal. 1900 óta nem volt ilyen nagy az elnökválasztásokon részt vevők arányszáma (67 százalék, vagyis kétharmad). Az amerikai választók tehát tudták, hogy ennek a választásnak komoly tétje van. Egy elnök-

jelölt annyi szavazatot soha nem kapott, mint Trump most. De még így is hétmillióval veszített. Amerikában úgy tartják, hogy nehéz, szinte lehetetlen a hivatalban levő és második ciklusra aspiráló elnöknek választást veszítenie. Erre utoljára 1992-ben került sor, amikor a karizmatikus Bill Clinton legyőzte George Busht. Most mégis ez történt.

Ez a sokféle tény is azt jelzi, hogy nem lehet túlhangsúlyozni ennek a választásnak a jelentőségét. Trump bukása a mi olvasatunkban azt jelzi, hogy Francis Fukuyama 1989-es tanulmányában (*A történelem vége*) mégiscsak volt és van valamennyi igazság. Lehet, hogy valóban elérkezett volna a „történelem vége”? A szovjet típusú kommunizmus bukása után nincs tartós alternatívája a kapitalizmusnak és a liberális demokráciának?

5

Az adatok még mindig Fukuyamát támasztják alá

Fukuyama mestere a Harvardon Samuel Huntington volt. Huntington már a 80-as években azzal érvelt, hogy a világ-demokratizálódásnak eddig három hulláma volt. A számunkra érdekes harmadik hullám szerinte nem 1989-ben, hanem 1970 után kezdődött. Fukuyama ezt azzal egészítette ki, hogy a kommunista rendszer bukása ezt a folyamatot tetőzi be.

Erre vonatkozóan adataink is vannak. A Freedom House 1978 óta évente méri a világ mintegy kétszáz országában a szabadnak minősíthető országok számát és arányát. Az értékelés figyelembe veszi a demokrácia minőségét, a jogállamiságot, az emberi jogok védelmét, valamint a sajtó és a véleménynyilvánítás sza-

badságát. Ennek alapján sorolják az országokat szabad, félig szabad vagy nem szabad kategóriába. A kategóriák meghatározását és mérését illetően persze rengeteg ok van a vitára. Az azonban aligha kétséges, hogy ezek az adatok, mivel a világ egészéről próbálnak képet adni, fontos tanulságokkal szolgálhatnak. A Freedom House 1988–2005 közötti adatai alátámasztották Fukuyama hipotézisét. Míg 1988-ban a világ államainak 37 százalékát minősítették szabadnak, 2005-re ezek aránya 45 százalékra nőtt. Még ha lehetnek is kételyeink, hogy ezek a „szabad” országok mennyiben felelnek meg a liberális demokrácia ideáltípusának, abban Fukuyamának (illetve Huntingtonnak) biztosan igaza volt, hogy a 20. század végén, illetve a 21. század legelején a liberális demokrácia teret nyert.

6

Az elmúlt tíz-tizenöt évben Fukuyama tételét sokan kétségbe vonták. Maga Fukuyama is elbizonytalanodott. Larry Diamond, a Freedom House egyik legjelesebb szakértője demokratikus recesszióról írt, 2019-ben pedig már a demokrácia válságáról. És valóban, a 2018-as Freedom House-adatok a liberális demokráciák számszerű csökkenését jelezték. E szakértők különösen aggasztónak találták az egykori kommunista országok sodródását az illiberalizmus felé. 2019-ban már Magyarországot is leminősítették, és betették a részben szabad országok kategóriájába. A Freedom House eddigi adatai tehát a szkeptikusok álláspontját látszanak igazolni. 2018-ban a 2005-ös 46 százalékról 44 százalékra csökkent a „szabad” országok aránya. Valójában ennél a helyzet még súlyosabb volt, mert

sok nagy népességű (értsd: hatalmas és fontos) ország sodródott át a liberalizmusból az illiberalizmusba vagy éppenséggel valamiféle etnonacionalista diktatúrába. A legdrámaibb példa erre Oroszország (amely már 2000 óta ebbe az irányba tart), majd a Hszi elnök megválasztása utáni Kína és újabban India, Törökország, Brazília. Így tehát a világ népességének egyre nagyobb hányada él „nem szabad” országokban. Ugyanakkor ne feledjük, hogy 2018-ban a világ országainak 44 százaléka mégiscsak szabad volt, ami még mindig számottevő növekedés az 1988-as 37 százalékhoz képest. A trend tehát aggasztó, de nem katasztrofális. Bebizonyosodott, hogy a liberális demokrácia nem halt meg, nem is ment ki a divatból, még ha nem is hódította meg az egész világot, és nem hozta el a történelem végét, miképpen Fukuyama feltételezte. Nyilvánvaló, hogy az Amerikai Egyesült Államok sem egy a világ kétszáz országa közül – ez a világ leghatalmasabb és legfejlettebb s a legnagyobb demokratikus hagyományokkal rendelkező országa. Innen ered tehát a nagy kérdés, hogy vajon a novemberi elnökválasztás mennyiben jelzi egy világméretű fordulat kezdetét, visszatérést a liberális demokráciához.

A liberális demokrácia túlélésének esélyei

A Fukuyama-tétel elemzésére még egyszer vissza fogunk térni, most csak annyit jegyzünk meg, hogy a Biden–Harris-páros győzelme – pestiesen szólva – eléggé necces volt. Éppen csak legyőzték Trumpot. A törvényhozás alsóházában helyeket veszítettek, bár a többség még

megmaradt. A felsőházban, a szenátusban viszont erősítettek, s így, ha minimálisan is, de megvan a többség. Szó sincs tehát arról, hogy a Biden–Harris-teamnek mandátuma lenne valami radikálisan más politikát folytatni, mint amit a 20. és a 21. század eddigi amerikai történelme összességében mutatott. Amikor a mintegy 160 millió amerikai választóból 81 millió Bidenre és Harrisre szavazott, nem forradalmi változást kívántak, hanem csak valamiféle normalitást próbáltak helyreállítani. Donald Trump négyéves kiszámíthatatlan twitteres kormányzása helyébe.

Biden eminensen karizmahíányos személyiség, de sok tapasztalattal rendelkezik, és mindeddig képes volt párbeszédet folytatni a republikánusokkal. Pragmatizmusa és kompromisszumkészsége segítette a választási győzelemhez, s ebben jó társnak tűnik Kamala Harris, aki fekete apa gyermekeként, kaliforniai főügyészként az afrikai-amerikaiakat érintő esetekben sem a bórszín, hanem a törvények alapján járt el. Mint ahogyan sok elemző és közvélemény-kutató megjósolta, a pragmatizmus, a normalitás, a jogállamiság és a liberális demokrácia győzött egy kétségtelenül karizmatikus vezető illiberális víziója, az etnikailag homogén nemzetállam eszméje fölött. De ismételjük: csak kis többséggel győzött. A közvélemény-kutatások és a szakértők elsöprő demokrata győzelemre számítottak a kongresszus mindkét házában. S bár Trump szavazói között túl voltak reprezentálva a fehér, bigottan keresztény elveket valló férfiak, Trump és sok-sok megválasztott republikánus szenátor és képviselőjelölt kapott afroamerikai

(főleg) férfi- és latin-amerikai szavazatokat is.

Rosszak voltak a közvélemény-kutatások? Lehet. De úgy tűnik, volt változás az utolsó két-három hétben a választói preferenciákban is. Mi történhetett? A demokraták okkal bízhattak abban, hogy az egyre súlyosbodó koronavírus-járvány elég lesz a Trump-adminisztráció inkompetenciájának bizonyítására. Igen, de a választópolgárok számottevő része növekvő ellenérzéssel reagált a gazdaság leállítására (*lockdown*). Az ABC megbízásából végzett közvélemény-kutatás szerint a választás napján a republikánus szavazók között már lényegesen többen aggódtak a saját gazdasági helyzetük (78 százalék), mint a koronavírus miatt (19 százalék). A gazdaságirányítás tekintetében az átlagos republikánus választó nagyon-nagyon bízott Trumpban (92 százalék), aki ezt a választási kampány hajrájában meg is próbálta kihasználni. A demokrata szavazók véleménye a republikánusokénak éppen a tükörképét mutatta. De még a demokrata választók között is voltak 20 százaléknyan, akik fontosabbnak tartották a gazdaság kezelését, mint a koronavírus elleni harcot.

Trump ennek ellenére vesztett. Ebben bizonyára nem kis szerepe volt megosztó személyiségének, ami persze – a másik oldalról nézve – része volt karizmájának. Nem tudjuk bizonyítani, de erős a gyanúnk, hogy Trump azért is vesztett, mert a világ nagy vakcinagyártó cégei ellene politizáltak. A piac legnagyobb szereplői mintha összebeszéltek volna, úgy ügyeltek arra, hogy a vakcinák bizonyított hatásosságára vonatkozó bejelentéssel megvárják, hogy le-

záruljon az elnökválasztás. November 3-án volt a választás, a Pfizer november 9-én, a Moderna november 16-án jött ki a megnyugtató, jó hírrel, amely – ha korábban jelentik be – biztosan Trump malmára hajtotta volna a vizet. Az utolsó pillanatban a legbefolyásosabb amerikai tévétársaságok is Trump ellen fordultak. Aligha lehetett véletlen, hogy a CNN, a Fox News, az NBC és a többiek november 7-én szinte percre egy időben jelentették be, hogy statisztikailag biztosra vehető Biden győzelme és Trump veresége. Amikor Trump megtudta, hogy a Fox News, korábbi támogatója is „elárulta”, szabályos dührohamot kapott. Ha tetszik, ez volt a csúcserőtelmiségek bosszúja. A tudósok nem bocsátották meg Trumpnak, hogy kétségbe vonta a tudomány figyelmeztetéseit a járványveszély kapcsán, a média csúcsvezetői pedig azt, hogy a tévé nyilvánosságát próbálta használni a saját maga által kitalált álhírek és hazugságok terjesztésére. Persze ebben nem csak etikai megfontolások vezették a cégeket. Gondolniuk kellett arra is, hogy miképpen tudják megőrizni vásárlóik-fogyasztóik bizalmát a Trump utáni években is.

Mire számíthatunk a Biden–Harris-adminisztrációtól? Forradalomra biztosan nem, nem is ígértek, és nem is erre szavaztak az amerikai polgárok. Nem véletlen, hogy a demokrata előválasztáson Biden biztosan verte az önmagát demokratikus szocialistának nevező Bernie Sanderst. Izgalmas elméleti kérdés, hogy miképpen sikerült Sandersnek és más hozzá hasonlóan gondolkodó demokrata elnökjelölteknek népszerűvé és szerethetővé tenni a „szocialista”

jelzőt, de ez messze túlmutat a jelen cikk határain.

A belpolitikában a legfőbb kérdés az egészségügy. Az Obamacare – azaz az Obama idején bevezetett reformok összessége – több sebből vérzik, de az általános Medicare, amely megszüntetné a magánbiztosításokat, szinte biztosan nem menne át a kongresszus két házán. Egy nagyvonalúbb Obamacare, amely több embert biztosít, valamivel magasabb szinten (a magánbiztosítások megszüntetése nélkül) nyerő lehet. Kezdetről fogva ez volt Biden programja, s erre tért át Harris is idővel (korábban ő is radikálisabb reformot akart). A bevándorlás is fontos téma lehet. A jelenleginél megengedőbb bevándorlási törvény elképzelhető, miután a szenátusban demokrata többség lett. A menekültekkel kapcsolatos politika rugalmasabb lehet: talán nem kell a menekülteknek Mexikóban várniuk, hanem beléphetnek az USA-ba, amíg kérelmüket elbírálják. A jelenlegi jogszabály ugyanis ellentmond a menekültek befogadásáról szóló nemzetközi egyezményeknek. A külpolitikában több gyors változásra számíthatunk, mert külpolitikai kérdésekben az elnök a kongresszus jóváhagyása nélkül is léphet. Biden minden valószínűség szerint nyomban csatlakozni fog a párizsi klímaegyezményhez, és visszatér a WHO-tagok közé. Megfelelő szenátusi támogatottsággal ismét szóba jöhet a transzatlanti szabadkereskedelmi övezet megvalósítása. Mindenképpen le fog kerülni a napirendről a NATO-ból való kilépés lehetősége, és lényegesen javulni fog az Európai Unióhoz való viszony. Hogy meghívják-e Magyarországot (és Lengyelországot) a de-

mokratikus államok Biden által tervezett konferenciájára, azt még nem lehet tudni. Fontos, hogy a konferenciát „*countries for democracy*”-nak és nem „*countries of democracy*”-nak nevezzik egyelőre. Ez elvben lehetővé teszi, hogy a demokráciának bideni értelmében nem nevezhető, de arra elvileg törekvő országok – mondjuk Magyarország – is meghívót kapjon. Érdekes teszt lesz az amerikai–iráni kapcsolatok alakulása. Izrael, a palesztin kérdés, Pakisztán és Irak még nehezebb ügyek.

Trump veresége azonban biztosan nem jelenti a trumpizmus végét. A trumpizmus – kicsit kódolt nyelvezetben – a fehér felsőbbrendűség elvére hivatkozik, s ez a gondolat a kisebbséggé váló, etnikailag másoktól féltő fehérek támogatását élvezi. Az ABC *exit poll*-ja szerint november 3-án a fehér szavazók 58 százaléka adta voksát Trumpra, Bidennek meg kellett elégednie 42 százalékkal. Az afrikai-amerikaiak 87, a latinók 65, az ázsiaiak 61 százaléka szavazott Bidenre. Ha az Egyesült Államok népességének 70-75 százaléka fehér lenne, akkor nem is kétséges, hogy Trumpot jelentős többséggel újraválasztották volna. A választás tehát elsősorban etnikai alapú volt (micsoda paradoxona ez az amerikai demokráciának!), de volt benne a társadalmi osztálynak, a nemnek és az életkornak is szerepe. Trumpnak kényelmes többsége volt a fehér férfiak között (61 százalék), de még a fehér nők 55 százaléka is rá szavazott. Trump egyébként – 2016-hoz képest – javított a feketék és latinók között is, de mindkét etnikai csoportban főként a férfiak támogatását kapta meg. A fekete férfiak 19, a latinó férfiak 36 százaléka szavazott

rá. A kubai és venezuelai születésű amerikaiak között a politika is számított. Trump – teljességgel alaptalanul, de nagyon konzekvensen – a Demokrata Párton belül középutasnak számító Biden–Harris-kettőst mint szocialistát vagy éppenséggel kommunistát próbálta jellemezni, s ezzel megnyerte a kommunizmus elől Amerikába menekült kubaiak és venezuelaiak, illetve leszármazottaik voksát. Az, hogy Trump megszerezte Floridát, jórészt ezzel magyarázható. Számított az életkor és az iskolai végzettség is. A 44 év alattiak inkább Bidenre szavaztak (a 18–29-es korosztályban ez 60, a 30–44-es korosztályban 52 százalék). De ez nem áll a fehérekre (a 18–29-es korcsoportban 53 százalék Trumpra voksolt). Akik most a demokratákra szavaztak, azok magasabb iskolai végzettségűek. Az alapszakos diplomával (BA, BSc) rendelkezők 51, a még magasabb végzettségűek 62 százaléka támogatta a demokratákat. Ez az összefüggés még a fehérek között is érvényesült, ami annál is érdekesebb, mert a jövedelem és a párttámogatottság kapcsolata ellentétes volt. Az évi 100 ezer dollárnál többet keresők 54 százaléka bizonyult Trump-pártinak, ám a trumpizmus fő támogatói a viszonylag alacsony végezettségű, de magasabb jövedelmű rétegekből származnak. Magyar áthallással fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy az amerikai Mészáros Lőrincsek voltak leginkább Trump-szavazók.

Biden győzelme ellenére az amerikai demokrácia súlyos sebeket kapott a négyéves ciklus alatt, de még inkább a választás utáni hetek során. Trump mindent megtett, hogy lejárassa a választás hitelességét.

Hétmilliós veresége ellenére szinte mindennap kinyilatkoztatta, hogy a választást földcsuszamlásszerűen (*landslide*) megnyerte, azt csak elcsalták tőle. Figyelemre méltó, hogy Trump már a választás előtt „megjósolta”, hogy óriási csalás lesz – valószínűleg azért, mert a közvélemény-kutatásokból sejtette, hogy veresége elkerülhetetlen. Ami persze önmagában véve is abszurd, hiszen a választást a legtöbb vitatott tagállamban a republikánus kormányzat adminisztrációja bonyolította le. Miért lenne ok azt feltételezni, hogy a demokraták javára csaltak volna? Riasztó viszont, hogy a republikánus választók mintegy 70 százaléka még a választás után két hónappal is elfogadta a csalás elméletét. A trumpizmus mély gyökereire utal az is, hogy a YouGov felmérése szerint a republikánus szavazók 45 százaléka még a Capitolium 2021. január 6-i elfoglalását is helyeselte.

Nem először fordult elő, hogy a választás eredményét egyik vagy másik államban a vesztes kétségbe vonja. Ennek a legdrámaibb példája G. W. Bush és Al Gore vetélkedése volt 2000-ben. Végül Bush a Floridában a leadott mintegy ötmillió voksból 537 szavazattal nyert, s ezzel elérte az elnökké választáshoz szükséges 270 elektori szavazatot. Al Gore kétségbe vonta Bush floridai győzelmét, többször is újraszámolást kért, de ezt végül a legfelső bíróság leállította, és ezzel Busht tette meg az Egyesült Államok elnökének. Bár ezek után sok demokrata méltatlankodott, de a közvélemény nagyobb része végül belenyugodott a döntésbe.

Mindez akkor az amerikai demokráciának inkább a győzelme,

mint a veresége volt. Az amerikai választási rendszer kétségtelenül létező furcaságai miatt az amerikaiak hite magában a választási rendszerben akkor nem ingott meg. Ez most, 2020–21-ben jelentős mértékben változott. Trump odáig is elment, hogy kijelentette, ha Biden január 20-án beiktatják elnöknek, „illegitim” elnök lesz. Trumpnak sikerült megingatnia a hitet a szabad sajtóban is. Gyakran hivatkozott az összeesküvés-elméleteket terjesztő QAnon mozgalomra¹, pocskondiázta a *The New York Times* és a CNN-t mint a „hamis hírek” (*fake news*) terjesztőit. S ebben is tízmilliós követői tábora volt és van.

Ma Amerikában nagyon sokan teszik fel magukban a kérdést, érdemes-e egyáltalán elmenni szavazni, ha „tudjuk”, hogy az eredményeket úgyis meghamisítják? Ilyen körülmények között van-e értelmük a választásoknak? Amikor Kínában Hszi elnököt élete végéig elnöknek választották, Trump nem háborgott, csak annyit jegyzett meg, hogy ez egy érdekes megoldás. Nem volt egy szava se Putyin ellen, amikor az orosz elnök közvetlen hatását tekintve a kínaihoz hasonló törvényt fogadtatott el a Dumával. Trump egy pillanatig sem gondolta, hogy neki kötelessége lenne ország-világ előtt megvédeni az amerikai köztársaság egyik alapvíványát, azt, hogy a végrehajtó hatalom élén senki sem állhat két ciklusnál hosszabb időn át.

¹ Ennek a mozgalomnak a támogatói részt vettek a washingtoni Capitolium 2021. január 6-i elfoglalásában is. Az antiszemita, rasszista és sátánista nézeteket valló QAnon mozgalom arra a tévképzetre épül, hogy a demokraták egy pedofil hálózatot tartanak fenn, illetve gyerekeket rabolnak. Egyben oltásellenesek is.

Mégis azt kell mondanunk, hogy végeredményben a demokráciába vetett hit meggyengülése ellenére a liberális állam jól vizsgázott. Vagy inkább fogalmazunk szigorúbban: *elég jól* vizsgázott. Trump rögtön hivatalba lépése után nagy erővel hozzáfogott a hatalmi ágak elválasztásának felszámolásához. Ennek korai megnyilvánulása volt, amikor az FBI vezetőjét, James Comey-t arra kérte, fogadjon neki személy szerint lojalitást, mire az egyébként republikánus Comey azt válaszolta, hogy ő az alkotmányhoz lojális. Trump erre – s más érvekre hivatkozva – azonnal leváltotta.

Később is megpróbált minden fontos pozícióba hozzá hűséges embereket kinevezni. A legfelsőbb bíróságra három bírót nevezett ki négy év alatt, s így elérte, hogy a republikánusok által kinevezett bírók 6:3-as többségbe kerültek a demokraták által kinevezett bírókkal szemben. De a liberális államgépezet ennek ellenére is működött. Amikor Trump érdekében a texasi főügyész arra kérte a legfelső bíróságot, hogy semmisítse meg a választás eredményét Pennsylvania államban, az indítványt a bírák egyöntetűen elutasították, mert az alkotmány szövegéhez tartották magukat. Hiába cserélgette Trump külügy-, hadügy- és igazságügy-minisztereit, a lojálisnak remélt új tisztségviselőkről is kiderült, hogy az alkotmány határait ők sem hajlandók átlépni. Ennek legutóbbi szép példája volt, hogy William Barr igazságügy-miniszter, aki kezdetben úgy tűnt, Trumpot mindenben kiszolgálja, megelégedte a választás elcsalásáról szóló, tényekkel nem igazolt állításokat, és lemondott hivataláról. Nem akart tovább asszisztálni az illiberális állam kiépítéséhez.

Másfelől viszont az is tény, hogy fontos ügyekben Trump nyert a liberális jogrenddel szemben. Így – például – nem sikerült rákényszeríteni, hogy nyilvánosságra hozza korábbi adóbevallásait, Comey fentebb említett leváltása után az elnök szinte szétverte a korábban túlnyomórészt szakmai normák szerint működő titkosszolgálatokat, egy alkalommal katonaságot vezényelt ki egy békés tüntetés ellen, a fegyveres erők katonai parancsnokai és az elnök közötti feltétlen bizalom is megingott. Vagyis összességében azt gondoljuk, hogy Amerikában a demokrácia sokat sérült az elmúlt négy évben, és azt megelőzően sem volt minden tekintetben tökéletes, de a liberális intézményrendszer, amelyben szintén van nem is egy ellentmondás, mindent összevetve a világ más nagy országaihoz képest mégiscsak egészen jól működött.

Az illiberális és diktatórikus (önkényuralmi) rendszerek számára Trump veresége sehol a világon nem volt öröm. Putyin a legutolsó pillanatig várt, míg elszánta magát, hogy gratuláljon Biden győzelméhez. Az észak-koreai diktátor, Kim Dzsongun maradt az utolsó, aki Biden elnökségét nem ismerte el, és azt mondta, hogy „Biden olyan veszett kutya, amelyet bottal kellene agyonütni”. Az európai illiberális rendszerek is kívártak, Orbán Viktor még a visegrádi négyek között is az utolsó volt, aki elismerte az amerikai választás eredményét. Amikor Putyin, Hszi, Bolsonaro vagy Orbán Viktor heteken át nem gratulált a győztes Bidennek, akkor ezzel saját választóiknak azt jelezték, hogy ők maguk is kételkednek a nyilvánosságra hozott eredményekben. Ki-

mondatlanul pedig azt üzenték választóiknak, hogy ha Amerikában is csálnak a választásokon, miért kell azon nagyon kiakadni, hogy Oroszországban, Brazíliában vagy Magyarországon a kormány „egy kicsit trükközik” a választásokkal.

Biden győzelme rossz hír ugyan a posztkommunista illiberális rendszereknek, de attól nem nagyon kell tartaniuk, hogy az USA beavatkozik ezeknek az országoknak a belpolitikájába. A régiónak stratégiai fontossága van az USA számára az oroszokkal és a kínaiakkal folytatott versenyben. Talán megvonják egy-egy kirívóan korrupt személyiség amerikai beutazási engedélyét, de a régió liberális demokratái nem várhatnak túl sok segítséget az USA-tól. Változás ebből a szempontból csak akkor lehet, ha a liberális demokráciák választásokon legyőzik az illiberálisokat (erre a legtöbb esély Lengyelországban és Csehországban van, de talán nem esélytelen Magyarországon sem), tehát ha lehetnek a november 3-hoz hasonló, de a liberális demokráciát határozottabban támogató választások az egykori kommunista kelet-európai országokban is.

Van-e értelme az illiberális jelzőnek?

De vajon helyesen jártunk-e el, amikor ilyen élesen megkülönböztettük a liberális demokráciákat az illiberális demokráciától – úgy és abban az értelemben, ahogyan Zakaria (1997) ezt az utóbbi fogalmat bevezette? Egyáltalán van-e értelme annak, hogy jelzős szerkezetet használjunk? Számos hazai elemző és közéleti véleményformáló – köztük több barátunk és kollégánk is – úgy

gondolja, hogy nincs. Egy országban vagy van demokrácia, vagy nincs; a demokrácia értelemszerűen csak liberális lehet. Akik így érvelnek, a liberális demokráciát annak ideáltípusaként írják le. Szerintünk ez fogalmilag és praktikusán is hibás elgondolás. A valóságosan létező liberális demokráciákban mindenütt akadnak az ideális liberális modell-től és/vagy a tökéletes demokráciától eltérő elemek. Jó példa erre az amerikai elektori rendszer, amely egyfelől lehetővé teszi, hogy az országos összesítésben kevesebb szavazatot kapó jelölt legyen az elnök, másfelől viszont védi a kisebb szövetségi államok érdekeit, mert máskülönben a föderáció sorsát mindig a három-négy legnagyobb állam szavazói döntenék el. Ugyanez a nem igazán demokratikus logika érvényesül az amerikai szenátusban, ahová a népesség számától függetlenül minden államból két-két szenátor kerül be.

Azok, akik szerint elégséges a bináris megközelítés, a demokrácia vagy diktatúra kifejezéspár, úgy érvelnek, hogy az illiberális demokrácia oximoron², egy olyan fogalom, ami valóságban semmit sem takar. Vagy, ami még rosszabb, azt gondolják, hogy ez a fogalmi megkülönböztetés csak arra szolgál, hogy relativizálja a demokrácia korlátozását, leépítését. Szándékunk szerint szó sincs a

² A Wikipédia meghatározása szerint az oximoron (a görög okszus „figyelmes, elmés” és möros „tompá, buta, ostoba” szavakból) retorikai-stilisztikai gondolatalakzat, amely egymást kizáró, egymásnak ellentmondó fogalmakat foglal szoros gondolati egységbe. Általában jelzős szerkezetben jelenik meg, mint ellentét a jelző és a jelzett szó között, de gyakorta ellentétes fogalmak összekapcsolásaként is. Könyvelvi példák: élőhalott, rettentő jó, halk sikoly, békehadéro, objektív vélemény, eredeti másolat stb.

végletekig való relativizációról. Csak egy ötfokozatú skálát javasolunk, amelyen belül még világosan meghúzzuk a demokrácia határát is.

(1) liberális demokrácia > (2) illiberális demokrácia > > (3) autokrácia > (4) diktatúra > (5) despotizmus

Balról jobbra, 1-től 5 felé haladva a rendszerekben egyre inkább személyek és nem a törvények uralkodnak. Max Weber nyomán úgy véljük, hogy az autokráciában, a diktatúrában és a despotikus rendszerekben az a közös, hogy a hatalomnak alávetettek a hatalmat gyakorló személyének és nem elvont törvényeknek engedelmeskednek. Mindháromban van szerepe – egyre növekvő szerepe! – az erőszaknak. A despotizmus tisztán az erőszak szisztematikus alkalmazására épül – ennyiben, megint Weberrel szólva, az nem legitim rendszer. Autokráciákban a hatalmat gyakorlónak van tekintélye, amit vagy a hagyománnyal, vagy karizmával legitimál az 1-es számú autokrata vezető. Csak akkor és azokkal szemben kényszerül erőszakra, amikor ez a tekintély meginog. A 3-tól 5-ig terjedő skálán a diktatúra a középpont, a diktátor hatalma részben a tekintélyéből fakad, részben az erőszakkal való fenyegetéssel, illetve az erőszak gyakorlásával.

A liberalizmus – megint Weber fogalmai szerint – legális-rationális uralomra épül, amelyben elvileg mind az uralmat gyakorlók, mind az annak alávetettek ugyanazoknak a törvényeknek és kizárólag a törvényeknek engedelmeskednek. Erőszakkal való fenyegetés vagy erőszak alkalmazása itt is létezik – főként, bár nem kizárólag – azokkal szemben, akik a törvényeket nem tartják be.

Az illiberális rendszerekben a hatalmat gyakorlók személye fontosabb, mint a liberalizmusban, de nem annyira fontos, mint az autokráciában. Autokráciában a hatalmat gyakorló személy nem leváltható, illiberális rendszerben ugyan nehezen, de azért lecserélhető. Illiberális rendszerben is van törvény, mely elvileg kötelező, mind a hatalmat gyakorlókra, mind az annak alávetettekre, de tekintettel az illiberális hatalmat gyakorlók nagyobb hatalmára, ők könnyebben változtatják meg a törvényeket a saját érdekeiknek megfelelően. Ezért az illiberalizmus részleges jogállam és részleges demokrácia.

Akik már régóta úgy látják, hogy Magyarországon megszűnt a demokrácia, és autokrácia van, azzal érvelnek, hogy szerintük a Fidesz demokratikus úton nem váltható le. Ma viszont tudjuk, hogy a Fidesz igenis leváltható. Ezt tette Karácsony Gergely 2019-ben Budapesten. 2022-ben a Fidesz akár el is veszítheti a választást. Vagyis szerintünk az Orbán-rezsim autokrácia felé tartó illiberalizmus.

Mint a fentebbiekből kitűnt, mi Trump rezsimjét illiberalizmus felé hajló rendszerként próbáltuk jellemezni, és – talán kis túlzással szólva – egy kalap alá vettük az Orbán-rezsimmel. Annak ellenére is, hogy Trump egyáltalán nem siette el Orbánnak a Fehér Házba való meghívását. De 2019 májusában erre mégis sor került. S ha hinni lehet a sajtóhíreknek, búcsúzáskor Trump azt mondta Orbánnak „tudod, mi olyanok vagyunk, mint az ikertestvérek”. Ha 2020-ban Trump nyert volna, akkor folytatta volna az amerikai demokrácia átfarmálását

az illiberális irányba. Nem kérdéses, hogy – pestiesen szólva – „volt rá igény”.

Amikor elutasítjuk a bináris megközelítést (vagy demokrácia, vagy diktatúra), akkor egy sokdimenziós, szám szerint tízféle szempont szerinti évrendszerrel próbáljuk megvédeni álláspontunkat. Ám mielőtt megadnánk saját definíciónkat a liberális és illiberális rendszerekről az ötödik pontban, négy bevezető megjegyzést is szükségesnek látunk.

1. Praktikus megfontolás alapján, kiindulási alapként, általában célszerű komolyan venni azt, amit egy politikai rendszer, egy mozgalom, egy csoport stb. önmagáról állít, amiképpen megfogalmazza saját identitását. Ha nem ezt tesszük, akkor elkerülhetetlen valamilyenféle címkézés.³ Az persze igaz, amit 2015-ben, egy alkalommal, egy akkor fontosnak számító fideszes ideológus mondott az 1998-as választás idején bedobott „polgári Magyarország” kifejezésről, hogy ti. ez csak egy hívószó, nem realitás, természetesen szerint egy politikai termék volt csupán. Ez még rendben is van. A „szabadság-egyenlőség-testvériség” jelszó is így született a francia forradalom idején. Ha Orbán Viktor és pártjának ideológusai az „illiberális

állam”, „illiberális demokrácia” kifejezéseket használják, akkor nem helyes ezt *ab ovo* elutasítani, mint téves szóhasználatot. Vegyünk egy példát a Horthy-korszakból! 1920 és 1945 között a magyar állam hivatalos neve Magyar Királyság volt. Miközben a kortársak és az utókor számára is nyilvánvaló volt, hogy ezekben az évtizedekben Magyarország nem volt királya, az ország közjogi berendezkedése mégis erre a formára épült. Horthy kormányzóként valóban a királyt helyettesítette.⁴ Kína esete jó példa arra, hogy mennyire félrevezető lehet, ha külső megfigyelők nem veszik komolyan azt, amit az ország vezetői saját magukról állítanak. Ez történt a Teng Hsziao-ping idején bevezetett reformok idején. Miközben a kínai állami és kommunista pártvezetők minden hivatalos dokumentumban megerősítették, hogy Kína kommunista állam (szocialista piacgazdaság), ezt a külvilág jó része nem vette komolyan, és ezért teljesen váratlanul érte őket a Tienanmen téri brutálisan véres leszámolás a liberális demokráciát követelő fiatal tüntetőkkel 1989-ben, illetve az a hatalmi centralizáció, amit Hszi elnök 2010 óta folytat.

2. Történetileg nem állja meg a helyét az a kiindulópont, hogy minden liberális rendszer demokrata, vagy az, hogy egy rendszer csak akkor lehet demokratikus, ha egyben liberális is. A liberalizmus elméletét először Locke írta le tudományos igényességgel a 17. század végén. A

³ Ezért problematikus a „neoliberális közgazdaságtan” vagy „neoliberális közgazdászok” terminus. A valóságban nincs olyan komolyan veendő közgazdász vagy közgazdasági iskola, amely önmagát „neoliberális”-nak nevezné. Liberális közgazdászok természetesen szép számmal vannak. És vannak persze a liberális közgazdászok között – Soros György kifejezésével – „piaci fundamentalisták”, akik a teljesen szabályozásmentes piactól várják az eredményes működést. De a legtöbb liberális közgazdász a társadalmi szolidaritás miatt szükségesnek véli a verseny, különösen pedig a monopolhelyzetek korlátozását.

⁴ Önéletrajzában Horthy kifejezetten hangsúlyozza, hogy amikor 1920-ban beköltözött a budai várba, „természetesen nem Ófelsége lakosztályába költöztem”.

18. és 19. század Angliája vagy az Osztrák–Magyar Monarchia ennek megfelelő liberális rendszer volt, államformájuk szerint alkotmányos monarchiák, de egyik sem volt demokrácia a szó mai vagy ahhoz akár csak közeli értelmében. Sőt, ennél több is igaz. Bár a demokrácia bibliájának mondható amerikai alkotmányban több mint kétszáz éve az szerepel, hogy „*we the people*”, de ez a meghatározás eredetileg nyilvánvalóan csak a fehér, szabad, tulajdonnal bíró férfiakra vonatkozott. Ha demokrácia a „nép” uralmát jelenti, akkor az Egyesült Államokban demokráciáról (és liberális demokráciáról) csak az 1960-as évektől kezdve beszélhetünk, amikor az indián őslakosság is szavazójogot kapott. Az persze igaz, hogy – Kornai János metaforájával élve – a liberalizmus és demokrácia között „elektív affinitás” van. Ha egy rendszer liberális, könnyebben nyit a demokratikus politika irányába. Az illiberális rendszerek nem zsigerből demokratikusak (erről szól Zakaria 1997-es cikke is), de mivel az utóbbi száz-százötven évben a demokrácia ideálja annyira előtérbe került, hogy a legtöbb hatalmon levőnek érdeke, hogy valamilyen „szabad” választásokkal legitimálja a maga uralmát (ezt nevezte Weber *Wille der Beherschten*nek). Ez még a despotikus/autoriter rendszerekre is igaz. Még a szovjet vagy kínai kommunista rendszerekben is tartottak „választásokat”, ezeknek egyetlen céljuk a rendszer formális legitimálása volt. És persze ma is vannak kísérletek arra, hogy egy abszolút monarchiát alkotmányos monarchiává – vagyis liberális rendszerré – alakítsanak át, de még ha ez megtörténne is – például a Közel-

Keleten, az Egyesült Arab Emírségekben nem elképzelhetetlen –, attól még ezek az országok nem válnának demokratikussá.

3. A távol-keleti, ázsiai kultúrkörben is fontos ellenpéldák vannak arra nézve, hogy nem minden demokratikus rezsim szükségszerűen liberális. Hongkong, de még Japán példája is azt mutatja, hogy hasznos lehet a liberális-illiberális megkülönböztetés a formális demokráciakon belül. Egészen a legutóbbi időkig az etnikailag jórészt homogén Hongkong egy kivétellel mindennek megfelelt, amit egy liberális jogállamnak nyújtania kell (piacgazdaság, többpártrendszer, független bíróságok stb.), de a választások nem voltak szabadok, és valódi tétjük sem volt, mert a törvényhozás tagjainak többségét 1997 óta a pekingi kormány nevezte ki.⁵ A hatmilliós, 75 százaléban kínaiak lakta Szingapúr más eset. Bár vannak rendszeres, többpárti választások, de valójában az országot alapító Li Kuang-jao és családja irányítja az országot – immár 14 (!) cikluson keresztül –, és a kormányzópárt, a Népi Akció Párt gyakorlatilag az egyetlen párt az országban. Sok cikluson keresztül egyetlen ellenzéki képviselő sem került be a parlamentbe. A liberális, (jog)állami követelményeknek az ország igen korlátozottan felel meg. A gyülekezési jog, a sajtó- és véleménysszabadság korlátozott. A bíróságok általában függetlenek, de

⁵ Egyébként az 1. pontban említett megfontolás, hogy ti. az elemzőnek többnyire célszerű elfogadnia a rendszerek önelnevezését, ebben az esetben is érvényes. A 7,5 milliós szigetország Hongkong hivatalos neve (Hongkong, a Kínai Népköztársaság különleges közigazgatási területe) pontosan leírja – vagy legalábbis a legutóbbi időkig leírta – a helyzet lényegét.

politikai kérdésekben nem. Japán esete két okból is érdekes. Egyfelől azért, mert az ország mai állambe rendezkedése (alkotmányos monarchia) a II. világháború után amerikai irányítás mellett született meg, és azóta egy betű sem változott az amerikaiak által az országra oktroyált alkotmányban. 1947 óta – rövid megszakításoktól eltekintve – kompetitív választásokkal, szabad sajtóval és gyülekezési szabadsággal folyamatosan a Liberális Demokrata Párt irányítja az országot.

4. Trump, Orbán és sok más illiberális nézeteket képviselő, választási sikereket ismételtelen felmutatni képes politikai vezető közös jellemzője, hogy a tudományosan elismert tényekkel szemben „alternatív tényekre” hivatkoznak, és képtelenek az önkontrollra. Szavazóbázisukban döntő szerepet játszanak az alacsonyabb iskolai végzettségűek, akiket mindez kevéssé zavar. Ebben az értelemben tehát az illiberális politikusok antiintellektuálisak; nem helyes a két világháború közötti fasiszta rendszerek vezérkultuszába illő figuráknak tekinteni őket. Hitler, Mussolini és Horthy mögött jelentős szerepe volt az arisztokrata, egyházi, művészi, katonai és tudományos elitnek, amelynek számos tagja támogatta a „vezér”-t és a vezérkultuszt intézményét.

5. Mi azokat a *magántulajdonra épülő, kapitalista rendszereket* nevezünk illiberális demokráciának, amelyekben a végrehajtó hatalom felszámolja vagy legalábbis igyekszik felszámolni a hatalmi ágak elválasztását, korlátozza a fékek és ellensúlyok működését, a bíróságok függetlenségét és általában a jogállamiságot. Az illiberális rendszerek

a (többszörféle etno-nacionalista keretekben elgondolt) nemzeti érdekeket az egyéni szabadságjogok elé helyezik. Az ilyen rendszerek minden esetben fenntartják a demokratikus választások látszatát: egymással versengő pártok indulnak a választásokon, a kormánypártokkal szemben ellenzéki pártok ülnek a parlamentben stb. Ugyanakkor az illiberális többségű törvényhozás olyan választási és a választások fair lefolyását akadályozó törvényeket hoz (pl. pártfinanszírozási és médiatörvények), amelyek jó eséllyel biztosítják, hogy a törvényhozó testületben meglegyen a végrehajtó hatalom (esetleg akár kétharmados) többsége. Nyilvánvalóan jó példa erre Orbán 2010 utáni rendszere és a putyini Oroszország is, bár ott az alkalmazott eszközök tárházába a nyílt erőszak, a politikai ellenfelek fizikai megsemmisítése és/vagy rács mögé küldése is beletartozik. A kulcskérdés tehát

(i) a többpártrendszer megléte, amibe beleértendő, hogy a pártok nem etnikai-faji-vallási alapon különböznek el – mert akkor ez nem teljesítményalapú, meritokratikus választás, „csak” matematika (ld. India napjainkban, a posztkolonialista Afrika története a 20. század második felétől kezdve), és az, hogy

(ii) a választásoknak van-e tétjük.

A fasiszta rendszerek azzal kezdték a működésüket, hogy betiltották az ellenzéki pártokat. A kommunista rendszerek szintén. A putyini Oroszország az illiberális demokrácia, az autokrácia és a diktatúra határese, mert ott vannak ugyan valódi pártok és választások is, érvényesül az általános, titkos és egyenlő választójog, de az ellenzéki politikusok

egy részét megölik, lecsukják, zaklatják stb. De létezhetnek egypárt-rendszerű, kompetitív választások nélkül működő illiberális szisztémák is. Ilyen volt a Hszi elnök 2010-es hatalomra jutása *előtti* kínai rendszer, amikor még úgy látszott, hogy Kína a piacgazdaság és a liberális jogállam kiépítésének útján halad, ha lassan is, de töretlenül, és remélni lehetett, hogy előbb-utóbb demokratikus is lesz.

6. Ahol liberális demokrácia van, ott a demokratikus választásokon győztes párt saját struktúráin belül is érvényesíti a demokratikus és liberális elveket. Vannak nyílt viták, frakciók, egymással rivalizáló vezetők. Ez majdnem minden illiberális rezsimben súlyosan sérül: a Fideszben is és az amerikai Republikánus Párton belül is. És persze így van ez Oroszországban vagy Törökországban is.

7. Másfelől viszont a globalizáció kényszerének hatására – mint a már említett közel-keleti példák is mutatják – az illiberális rendszerek (sőt még a despotikus kommunista rendszerek is) rákényszerülnek a liberalizálódásra.⁶ Lehetnek illiberálisok a kultúrpolitikában, az oktatás és sajtó frontján, az emberi jogokat illetően (pl. menekültpolitikában, LMBTQ-, abortusz-, droghasználat- és eutanáziaügyekben), de a külföldi tőke ezekbe az országokba csak akkor fog befektetni és/vagy hitelt nyújtani, ha legalábbis a gazdaságpolitikát érintő ügyekben jogbiztonságra számíthat. Továbbmegyünk: a magukat illiberálisnak nevező

rendszerekben is van nyomás arra, hogy liberális gesztusokat tegyenek emberi jogi kérdésekben. A magyar kormány is rákényszerült menekültpolitikájának módosítására az EU nyomására – például akkor, amikor *de facto* elismerte, hogy a határon fogva tartott menekülteknek a magyar állam köteles enni adni. De nem csak külső nyomásra kell az illiberálisoknak engedményeket tenni emberi jogi, kulturális, oktatási kérdésekben. Ugyan az illiberálisok igyekeznek minimalizálni a civil társadalom szerepét, de a kormányok is tudják, hogy a civil szervezeteket csak diktatórikus körülmények között lehetne felszámolni, s eddig Kelet-Európában egyetlen illiberális rezsim sem merészkedett elmenni. A lengyel kormány komoly bajban van abortuszpolitikájával, a Fidesz kormány komoly ellenszélbe került az CEU elüldözése, az MTA kutatóhá-lózata ügyében vagy éppenséggel a Színház- és Filmművészeti Egyetem privatizációnak álcázott államosítási kísérletének csaknem diktatórikus intézkedései nyomán.

8. Mit értünk azalatt, hogy „a választásoknak van tétjük”? Egyszerűen azt, hogy a liberális demokrácia értékeit képviselő pártoknak van elvi lehetőségük és valamekkora kézzelfogható esélyük is arra, hogy legyőzzék az illiberális pártokat-kormányokat. Trump bukása, ami 2020 legelején valószínűtlennek tűnt, azért fontos, mert mutatja, hogy egy szabályos választáson az illiberális vezetők meg is bukhatnak, ha és amennyiben a szavazók mintegy fele számára a liberális demokrácia érték és az illiberalizmus, a kiszámíthatatlanság, az akarnokság ellenszenves. Ez szinte lehetetlen

⁶ Hacsak – Észak-Koreához hasonlóan – az országot irányító diktátor nem akarja országát teljesen elzárni a nemzetközi tőkétől.

Oroszországban és elképzelhetetlen Kínában. Azok diktatúrák, ha nem is egyforma mértékben. A kapitalista rendszereken belül – legyen szó akár a posztkommunista államokról, akár a hagyományos fogalmak szerinti ún. fejlődő országokról – a *liberális és illiberális állapot között viszonylag könnyű az átjárás*. Oda is, vissza is. Ez azért van így, mert éppen úgy, mint a 2020-as amerikai választás esetében, a liberális és illiberális politikai tábor között a kelet-európai posztkommunista államokban sincs nagyon nagy számbeli különbség.⁷ A rendszerváltást követő harminc év átlagában társadalmi támogatottságuk valahol az 50-50 körül ingadozott, hol 40-60 megoszlásban, de máskor 60-40 arányban. Láttunk példát arra, hogy a liberális demokráciaként funkcionáló Csehszlovákia kettéválása után Szlovákiában a Mečiar-féle illiberális berendezkedés jött létre, majd amikor az ellenzéknek a kedvezőtlen feltételek ellenére is sikerült összefogni, egy liberális szellemiségű pártkoalíció vette át a hatalmat. Magyarországon, 2010-ben fordított irányú változás történt. A lengyel helyzet is hasonló, azzal a lényeges különbséggel, hogy a demokratikus lengyel ellenzék támogatottsága sokkal nagyobb, mint a magyar esetben. Érdekes példa Törökország 21. századi története. 2003-tól kezdve Recep Tayyip Erdoğan úgy nyerte meg a négyévenkénti választásokat, hogy – bár kezdetől iszlamista volt – a liberális demokrácia értékeit hirdette, békegesztusokat tett Görögország felé, intenzíven tárgyalt országa uniós

csatlakozásáról. 2013-tól kezdve azonban maga Erdoğan fordult az ellenkező irányba: azóta cenzúrázzák a sajtót, a világhálót és a közösségi médiát. Erdoğan kíméletlenül üldözi korábbi politikai szövetségeseit, és – miután koalícióra lépett a szélső-jobboldali Nemzeti Mozgalom Párttal – saját magának szinte korlátlan elnöki hatalmi rendszert épített ki.

9. Az illiberális demokráciák a számszerű többség nevében igyekeznek kisajátítani a politikai hatalmat és a nemzeti magántulajdonban levő gazdaság lehető legnagyobb részét. Az állami forrásokból biztosított járadékokat és juttatásokat – legyen szó pénzről, ingatlanról, frekvenciáról, kitüntetésekről – megpróbálják úgy elosztani, hogy abból a kormányzat klientúrájához nem tartozók minél kevésbé részesedjenek. Ez a diszkrimináció politikai, etnikai, nemzeti, faji, vallási vagy a szexuális orientáció tekintetében részben kodifikált jogi eszközökkel akadályozza a kormányzati klientúrához nem tartozókat. De úgy is történik, hogy a végrehajtó hatalom a saját törvényeit, alkotmányát sem tartja be. Ez annál is meglepőbb, hiszen a Fideszt csak a saját maga által hozott alkotmánya köti, és parlamenti kétharmadával azt is rövid úton módosítani tudja, mint azt kilenc év alatt kilenc alkalommal meg is tette. De az illiberális rendszer lényege, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalom akadékoskodása nélkül a legrövidebb időn belül intézkedni tudjon. Ám azokban a posztkommunista országokban, amelyek az EU tagjai, végső soron mégis létezik egy többé-kevésbé erős külső kontroll, maga az Európai Unió és annak ezernyi részte-

⁷ Ugyanez a helyzet számos más fejlett demokráciában, például Izraelben, Olaszországban és Spanyolországban is.

rületre kiterjedő gépezete (ilyen az USA-ban nincs). Ilyen értelemben a fékek és ellensúlyok rendszere – ha legyengítve is – mégis működik.

10. És végül: sem a liberális demokráciák, sem az illiberális demokráciák nem tekinthetők egyszer és mindenkorra befejezett készterméknek. Nem csak arról van szó, hogy a számára rendelkezésre álló négy év alatt Trump nem készült el egy illiberális rendszer kiépítésével, de Orbán Viktor illiberális demokráciája sincs befejezve. Tanulmányunkból következik, hogy a 2022-es magyar választás eredménye akármi lehet. Ha a Fidesz elveszítené, érdekes lesz látni, hogy Orbán mit tanult a 2020–21-es trumpi tapasztalatokból. Elfogadja a vereséget, vagy kétségbe vonja a választás tisztaságát?

A 2021. január 6-i washingtoni eseményeknek fontos tanulságai vannak az illiberális világ számára is. Illiberális vezetők hajlamosak lehetnek arra, hogy kétségbe vonják a számukra nem kedvező demokratikus döntéseket, de az ilyen illiberális, antidemokratikus puccsok mindaddig eredménytelenek lesznek, amíg a liberális intézményrendszerek működnek. Ennek fantasztikus példája volt, hogy a Capitolium délutáni ostroma és a kongresszus elleni puccs után a kongresszus két háza újra összeült, s másnap hajnali 3:30-ra jóváhagyta Biden elnökségét.

Érdekes ebből a szempontból Trump és Orbán összehasonlítása.

Trump súlyos sebeket okozott az amerikai demokráciának, de a liberális rendszerben nem tudott sok változtatást elérni. Orbán több sikerrel járt el a liberális intézmények leépítésében (csökkent a bíróságok, az oktatás, a kutatás, a kultúra, a sajtó autonómiája), de szolid 50 százalék körüli támogatottsága miatt a demokratikus rendszerhez kevésbé kellett hozzányúlania. Minden illiberális vezető számára tanulságos viszont, hogy a választás elvesztése és/vagy egy esetleges államcsínykísérlet bukása után, a kliensek között kialakulhat a morális pánik.⁸ A szörnyű washingtoni képeket látva nem kevés korábbi Trump-támogató „morális pánikba” esett, és igyekeztek magukat elhatárolni a vesztes „főnöktől”. Így és ezért merült fel több republikánus párti vezető fejében, hogy akár lemondatással, akár beteggé nyilvánítással a legeslegutolsó pillanatban megszabaduljanak Trumptól. Fontos tanulság minden illiberális vezetőnek: addig számíthatsz a kliensek lojalitására, amíg sikeres vagy. Ha veszítesz, még az is lehet, hogy bűnvádi eljárást (Amerikában: impeachment) akasztanak a nyakadba, mint ahogyan ez Trump elnökkel történt.

⁸ A morális pánik jelenségéről részletesen írtunk a *Mozgó Világ* 2020. júniusi számában.

NER – az államilag szervezett politikai bűnözés

Kozáry Andrea emlékére

20

Nem célom a Nemzeti Elnyomás Rendszerének (NER) újradefiniálása, hisz remek meghatározások állnak rendelkezésünkre (például: Ungváry, 2014; Magyar, 2015), ámde kétségtelennek tűnik, hogy kevés aktuálisabb kriminológiai probléma van most a 21. század húszas éveinek elején, mint a politikai bűnözés. Két nagy témakör tartozik ide: az egyik az állam ellen, a másik az állam által elkövetett bűncselekmények, mindkettő a demokrácia széttzilálására vagy éppen felszámolására törekszik. Az elsőbe sorolják például a terrorizmust, amely 2001 óta, de főleg az ún. Iszlám Állam létrejöttét követően a politika, a sajtó és a tudomány érdeklődésének középpontjában áll. A terrorizmus mellett ebbe csoportba tartozik még a (haza)árulás, a zendülés, a kémkedés és a politikai gyilkosságok – bár ez utóbbiaknak helyet kell adnunk a második csoportban is.¹ Számunkra azonban sokkal érdekesebbek az állam által a demokrácia ellen elkövetett bűncselekmények – angol rövidítéssel SCAD (*state crime against democracy*), amelyek közvetlenül érintik hazánkat és szo-

ros környezetünkben, de immár régi demokráciákban is megtalálhatók. E fogalmi újítás jelentőségét abban láthatjuk, hogy a hagyományos megközelítés egymástól független elemeket rendszerként kezeli, és úgy tekint rájuk, mint amelyek feltételezik és védik egymást.

Olyan témakörrel van szó, amelyvel a kriminológia még ma is csak ritkán foglalkozik. Stephen Schafer az 1970-es évek elején arról panaszkodott, hogy a kriminológusok ignorálják az állami bűncselekmények kutatását (Schafer, 1974: 380). De hiába telt el több mint negyven év, szinte szó szerint ismételte meg ezt a véleményt David O. Friedrichs (Friedrichs, 2015: 110). Annak ellenére, hogy kevesen foglalkoznak ezzel a kérdéssel, az állami bűnözés terminus széles körben elfogadottá vált (Friedrichs–Rothe, 2014: 149). Van tehát itt némi ellentmondás, hisz belátható, hogy az állami bűnözés kulcsfontosságú egy társadalom élhetősége és a demokrácia minősége szempontjából. Mellőzésének talán az lehet az oka, amit Friedrichs inverz hipotézisnek nevez, eszerint minél több kárt okoz valamely bűncselekmény, annál kevésbé kelti fel a kriminológusok figyelmét (Friedrichs, 2015: 109).

Az állami bűnözés ugyan új fogalom, de a politikai bűnözés már a 19. században is használatos volt,

¹ Például Szlovákiában Ján Kuciak újságíró és párja, Máltán Daphne Caruana Galizia újságíró, Oroszországban Anna Politovszkaja újságíró és még sokan mások, Belaruszban Raman Bandarenka festőművész meggyilkolása az állam által elkövetett bűncselekmények közé tartozik.

persze nem abban a komplexitás-ban, ahogyan a 20. században. Louis Proal 1892-ben megjelent művében mindenekelőtt az állam ellen elkövetett bűncselekményekkel foglalkozott, abból kiindulva, hogy az állam működését, politikáját az egyesek tettei torzíthatják el. Egészen pontosan úgy vélte, hogy politikai bűncselekményeket, a tisztességtelen, erkölcstelen emberek a szenvedélyeiket követve hajtják végre. A tisztességtelenség fogalmába nála beletartozott a gyűlölködés, az álszentség, a kifosztás és a korrupció különféle formái, ezen belül a jog és a közmorál rombolása. Proal véleménye szerint csak a tisztességes politika lehet helyes. Vallotta, hogy „a moralitás nélküli politika tönkreteszi a társadalmat” (Proal, 1892: 355). Nem hiszem, hogy bármilyen érvet fel lehetne hozni ez ellen, voltak és vannak azonban bűnöző államok, amelyek maguk számára hasznossá torzítják a morált. Az elmúlt évtizedek irodalmában a szenvedélyeiket követő, amorális emberek szerepe háttérbe szorult – ami persze nem jelenti azt, hogy a politikai bűnözők tisztességesek –, más támpontokat kell tehát keresnünk.

Fontos, hogy a politikai bűnözést világosan el lehessen különíteni egyéb bűncselekményektől. Felfoghatnánk ugyanis olyan módon is, hogy „minden bűncselekmény politikai abban az értelemben, hogy megsérti a büntetőjogot, amely politikai folyamat terméke, és egy adott értékrendet véd” (Hillyard, 2001: 211). Nem kétséges, hogy a bűncselekmények politikailag definiáltak, kiváltképp érvényes ez az állam elleni bűncselekményekre, amelyeket a totális diktatúrák politikai rendőr-

ségei kegyetlen módszerekkel üldöztek és üldöznek ma is, és amelyeket a demokráciák is igyekeznek megakadályozni és szankcionálni. Az az értékrend pedig, amely meghatározta a diktatúrák tetteit, ma nemcsak elfogadhatatlan, de bűnnek is számít. Nem elégséges tehát a politikai bűnözés specifikálásához az, ha politikai folyamatban határozzák meg a minőségét, a cselekményeknek a politikai szférában kell végbemenniük, és annak befolyásolására kell törekedniük, tehát *a politikában és/vagy a politika által* elkövetett bűncselekményeket tekinthetjük politikai bűnözésnek.

Kiindulhatunk például abból, hogy a hatalommal rendelkezők, legyenek az intézményeken belül vagy kívül, potenciálisan veszélyesek a demokráciára (Dixon és tsai. 2013: 15).² A demokratikusan választott politikusok éppoly rosszak lehetnek, mint azok, akiket nem demokratikusan választottak (Moran, 2011: 33). Ebből az következik, hogy a különféle hatalmak kompetitívek, s ha nincsenek jól kiegyensúlyozva és megszerkesztve a rendszerek, akkor teret adhatnak a politikai bűnözésnek. Dixonék szerint a jog uralma képes megakadályozni a politikai bűnözés kialakulását, egyensúlyt hozva létre az egyéni autonómia és felelősség között. Az egyik támpontunk tehát a hatalom jellege, a hatalomhoz viszonyulás módja lehetne. Minden demokrácia lényege a hatalom feletti kontroll, amely csak a szabadság intézményesülése (jog, sajtó, egymást kontrolláló intézmények, szabad

² Ez hasonlatos Lord Acton híres tételéhez, amely szerint minden hatalom korrump, de az abszolút hatalom abszolúte korrump.

választások, civil szervezetek stb.) révén valósulhat meg. Amennyiben ez a kontroll működik, a politikai hatalom csakis ideiglenesen lehet valaki kezében. Azok pedig, akik nem vagy nem szívesen fogadják el a társadalom ellenőrzését, igyekszenek beavatkozni valamilyen módon a demokratikus folyamatokba.

Vajon miből állhat a hatalom képviselte potenciális veszély, másként fogalmazva: tényleg tekinthetünk-e úgy a hatalomban lévőkre, mint akik fenyegetik a demokratikus alapelvek érvényesülését, pontosabban, mint akiknek lehetőségük van veszélyeztetni ezeket? Proal szerint az egyénekben kell keresni a fenyegetés okát, a rendszerek többnyire jók, csak éppen a rossz emberek elrontják őket. Mivel pedig a demokrácia a rendszereken alapul, mondhatjuk azt is, hogy nincsenek tökéletes rendszerek, vagy nem lehet tökéletes egyensúly közöttük, ezért a veszély belőlük ered, mert teret adnak az optimális működéstől való eltérésre. Ha így van, akkor is két lehetőség van: a hibák kihasználása vagy a kijavítása. De ha csak magát a hatalmat mint olyat nézzük, akkor észrevehetjük, hogy az eléje állított korlátokat nehezen viseli, és igyekszik a lehetőségekhez képest abszolúttá válni. A demokrácia a hatalmi intézmények kölcsönös függőségén alapszik, hisz függetlennek a szó szoros értelmében csak az tekinthető, ami felett semmilyen kontroll nincsen. Ez a hatalom függetlensége, és a független hatalom minden más felett kontrollt gyakorolhat, vagyis kilép a kölcsönös függésből, és mindenképp fölé helyezkedik. A kölcsönös függés nyitottságot és transzparenciát követel és eredményez.

Ha a politikai hatalom legyűrheti a korlátait, ha maga alá rendelheti a sajtót, a jogot az oktatást és a tudományt, korlátlanul válik. Innen nézve a hatalmi rendszerek jellege és működési módja lesz az a vonal, amely a demokratikus politikát és a politikai bűnözést elválasztja egymástól. A demokratikus államot az emberi jogok védelme, a képviselő és a civil kezdeményezések biztosítása jellemzi. Minél szabadabb az állam, annál kiszolgáltatottabbak a polgárok, annál jogtalanabbak a törvények és annál ellentmondásosabban működnek az intézmények. A hatalmat gyakorló politikusoknak őszintén el kell fogadniuk, hogy a politikai hatalom csak akkor képes jól működni, ha aktívan elősegíti a kontrollt és a képviselőt, ha támogatja a döntési kezdeményezéseket. A demokratikus állam tehát nem pusztán formális intézményekből, hanem mindenekelőtt demokratikus eljárás- és működési módokból konstituálódik. Nem lehet demokratikus az az állam, melynek intézményei nem demokratikusan épülnek fel és működnek. Mindettől azonban még nem lesz demokratikus a társadalom, a demokratikus társadalom alapja a társadalomhoz tartozás egyenlő joga (Drymiotou, 2018: 203). Az egyenlőséget egyértelműen sérti, ha az állam vagy más hatalom bármilyen alapon különbséget tesz az emberek között, ahogyan azt a Fidesz oly régóta óta folyamatosan teszi. Ez pedig mind az államot, mind pedig a társadalmat torzítja. A társadalmi demokrácia a civil részvételre, a tisztviselők és a politikusok felelősségvállalására és a felettük gyakorolt társadalmi kontrollra épül. A társadalmi demokrácia és az

élhetőség akkor jöhet létre és maradhat fenn, ha az egyenlők közötti kooperáció, a befogadó integráció és a kohézió együttesen formálják az emberi kapcsolatokat (Krémer, 2020).

Kinek lehet útjában a demokrácia?

Ahhoz, hogy a demokrácia elleni bűncselekmények létrejöjjenek, és főleg ahhoz, hogy rendszerként épüljenek ki, olyan érdek és/vagy ideológiai csoportokra van szükség, amelyek nyernek a demokrácia (szólásszabadság, a jog uralma, a civil részvétel és kezdeményezés stb.) felszámolásával. Ameddig csak egyes tisztviselők követnek el politikai bűncselekményeket, lehet azzal érvelni, hogy személyes érdekeik miatt tették. Másról van azonban szó, ha csoportérdekeket szolgál ki a bűnözés, ahogyan a szervezett bűnözés is nagymértékben különbözik minden más bűncselekménytől. Akiknek a demokrácia akadály, például meggátolja őket valamilyen jellegű haszon realizálásában, azoknál megjelenhet az igény a torzítására vagy a lebontására. A demokrácia számos akadályt állít azok elé, akik mások kárára akarnának érvényesülni, ők szívesen módosítanának úgy a szabályokon, hogy ez ne történhessen meg. Abban az esetben pedig, ha ezek az emberek hatalommal rendelkeznek, lehetőségük is adódik erre. A demokráciák normál működése közben is számos károkozás történik, amelyeket a formális és informális kontrollrendszerek tartanak a határon belül. Bár a jog és az erkölcs sokak számára képez akadályt, ez még nem jelenti azt, hogy a demokrácia egész rendszerét ilyenként fogják fel, potyautasok ők, akik azért

igényt tartanak másokkal szemben a demokrácia védelmére. Kérdés, hol található az a határ, amelyet átlépve már nem a potyautaslét a cél, hanem olyan rendszer kialakítása, amely a törvényeket és az erkölcsöt is a hatalmon lévők érdekei szerint alakítja.

A demokráciát felszámoló rendszerek jelentős részben ideológiailag meghatározottak. Jeffrey I. Ross szerint „[a]kkor követ el valaki politikai bűncselekményt, ha politikai vagy ideológiai okokból ártani akar” (Ross, 2003: 4). Bár ez a meghatározás, ahogyan Ross egész koncepciója az egyéni, potyautas-magatartáshoz kapcsolódik, a politikai, illetve ideológiai motiváció meghatározó volt a náci és a kommunista diktatúrák, valamint a fundamentalista vallássosságra alapozó illiberális rezsimek esetében, a politikai elem pedig a katonai diktatúráknál. Feltételezhető tehát, hogy a potyautasság és a SCAD rendszerszerű kiépítése közötti határ ideológiai jellegű. Ezek a rezsimek mind a társadalom átalakítására vagy a spontán átalakulás megakadályozására törekedtek. A vakhit és a személyi kultusz mind-egyikben fontos szerepet játszott és játszik. A kommunista rezsimek a múlt század közepén valódi, „népi” demokráciának hitték és hirdették magukat, a fasiszta és illiberális rendszerekben a nacionalizmus és/vagy a vallás, illetve az egyházak játszanak meghatározó szerepet. A NER például azzal védekezik a jogállami kontroll bevezetése ellen, hogy Magyarországon minden szabadságjog jobban érvényesül, mint az EU nyugati részein. Ez az érvelés rendkívül hasonlatos a kommunista rezsimek propagandaszólamaihoz.

Azoknak van tehát útjában a demokrácia, akik valamiféle privilégiumokból épített rendszert akarnak létrehozni és fenntartani. Lehet ez nemzeti privilégium, mint amilyen a NER és részben Erdoğan rendszere, lehet „faji”, mint a náció volt, s mint amilyet Trump is támogatott volna, vagy lehet vallási, ahogyan Lengyelországban és az Iszlám Állam esetében. Putin rendszerét van, aki egyszerűen gengszterállamnak nevezi (Hirschfeld, 2015). Európában már nem lehetséges nyílt, totális diktatúrát létrehozni, ezért álneveken (például „illiberális demokrácia”) igyekezzenek kiépíteni a hatalmukat az egyeduralomra törők.

A politikai bűnözés definíciója

A politikai bűnözés meghatározása nemcsak elméleti szempontból, az elemzés érdekében lényeges, de arról is szól, „hogyan kezeljük és büntessük azokat, akik ilyen jellegű bűncselekményeket követnek el” (Hillyard, 2001: 211). A definíciók megoszlának a két alaptípus szerint, s a legtöbb az állam ellen elkövetett bűncselekmények fogalmára vonatkozik. Ezek között Beirne és Messerschmidt meghatározása az egyik legáltalánosabban elfogadott: politikai „az állam ellen (a törvények megsértése a társadalmi feltételek megváltoztatása érdekében) és az állam által (a törvények megsértése az állami tisztviselők és ügynökségek által) elkövetett bűncselekmények és az etikátlan tettek az országon belül és azon kívül” (idézi Ross, 2014: 3815). Ez a definíció azonban csak akkor érvényes, ha a demokratikus intézményrendszer stabil, és a kontrollmechanizmusok jól működnek. A törvénytér-

sek és az etikátlan tettek esetleges működési hibának, devianciának tekinthetők. Ross magyarázatában a politikai bűncselekményeket formálisan vagy csak lazán szervezett csoportokhoz kapcsolta, és négy tényező együtthatásaként elemezte. E tényezők: az egyének (I), a szituációk és lehetőségek (S), a szervezetek (O) és végül a megfelelő erőforrások (R) (Ross, 2003). Szerinte ez a négy tényező, az ISOR modell ad magyarázatot a politikai bűncselekményekre. Mindenképpen olyan egyének használják ki a lehetőségeket, akiket akadályoz a demokrácia az érvényesülésükben. Lehet például valaki gazdasági ügyeskedőből politikai bűnöző, miként Donald Trump, vagy lehet olyan csoport is, amely a politikát használja fel a gazdasági hatalmának a kiépítésére, ahogyan ez az Orbán-projektben történt. A politikai bűnözést felfoghatjuk tehát úgy, mint törekvést a demokratikus korlátok negligálására. Mindkét eset a demokrácia elleni állami bűnözés fogalma alá tartozik, de az ISOR modell a potyautasok cselekményeit magyarázza.

A SCAD azonban szélesebb jelentéstartománnyal rendelkezik, mint a hivatalnokok által elkövetett politikai bűncselekmények (deHaven-Smith, 2006: 334). A legtöbb országban a jog mégsem bünteti, sőt el sem ismeri a demokrácia ellen elkövetett állami bűncselekményeket, ezért a fogalma inkább szociológiai, mint jogi (Hagan–Daigle, 2020). Magyarország is azok közé az államok közé tartozik, ahol nincs törvény, amely büntetné az állami bűncselekményeket. A 21. században mintha az állam működése és a demokrácia került volna konfliktusba, de nemcsak

az állam, hanem a demokratikus társadalom alapjait is meg akarják változtatni egyes csoportok. A SCAD ebből a nézőpontból definiálódik. A demokrácia elleni állami bűncselekmények egyik célja az államot irányító privilégiumainak biztosítása és védelme, s ennek érdekében jogi és rendőrségi eljárásokat is igénybe vesznek (deHaven-Smith–Witt, 2009: 535). Privilégiumokat legfőképp korrupcióval és a társadalom demokratikus szerkezetének szétzilálásával, rombolásával lehet létrehozni.

A SCAD lényege „a demokratikus folyamatok szétrombolása a hatalom és a privilégiumok megőrzése érdekében” (Dixon és tsai. 2013: 15). A demokrácia elleni bűncselekmények rendszere a demokratikus folyamatok szétzilálásával, a nemzeti szuverenitás túlhangsúlyozásával a hatalmon lévőkhez igyekszik átjuttatni a társadalmi szuverenitást, vagyis meg akarja fosztani a társadalmat az önálló cselekvés és döntés lehetőségétől. A demokrácia elleni bűncselekmények célja „gyengíteni és bomlasztani a kormányzat feletti társadalmi kontrollt” (deHaven-Smith, 2006: 333). A nyílt diktatúrák kivételével, mint amilyen például Lukasenka uralma Belaruszban, a társadalmi kontroll megakadályozása nem fizikai erőszakkal történik, hanem olyan szofisztikált módon, hogy nehéz eldönteni, politikai bűncselekmény történt-e, vagy sem (deHaven-Smith–Witt, 2009: 536).

Az önkormányzatiság a demokratikus intézményrendszer egyik legfontosabb eleme, vajon politikai bűnözőnek tekinthető-e az, aki kritikus helyzetben (például járvány idején) jelentősen csökkenti az önkormány-

zatok védekezési képességét, vagy az, aki teljesen meg akarja fosztani őket az önállóságuk maradványait még biztosító iparüzési adótól? A demokratikus rendszert romboló lépéseket elrejtik olyan intézkedések mögé, amelyeket a társadalomra hasznosnak hazudnak. Így az alkalmazott eszközök lágyak, kifinomultak, s ennek alapján minden vádat igyekeznek visszautasítani, védekezésük tipikus érve a „kettős mérce” alkalmazásának emlegetése. Közben a SCAD igyekszik manipulálni a demokratikus folyamatokat, aláásva és diszfunkcionálissá téve a demokratikus intézmények működését. Már itt megfigyelhető az értékek visszajára fordulása, a teljesítményeket a politikai bűnözők rendszere a saját torz szempontjai szerint értékeli és minősíti – talán elég itt az oktatásra és mindenekelőtt a közoktatásra utalni, amelyet annak alapján tartanak sikeresnek, hogy az oktatási anyagokban sikerült érvényesíteniük a kreativitást és az önállóságot pusztító követelményeket. A NER rendszere teljes egészében átláthatatlanul működik, a transzparencia ellentétes a politikai oligarchák érdekeivel. Az információk visszatartása, manipulálása és jogosulatlan felhasználása (Hinson, 2013: 34) még a pandémia közepette is gyakorlat, részben bizonyára azért, mert már nem is lennének képesek másként gondolkodni, annyira természetessé vált számukra, hogy hazugságokon keresztül kommunikálnak, részben pedig azért, mert ez a rendszer zsigerből arra törekszik, hogy ne kelljen se nyilvánosan, se jogilag számot adnia a tetteiről, vagyis hogy ne legyen számonkérhető. Érdekes megfigyelni, ahogyan a NER politi-

kusai a kormányzati szuverenitásra helyezik a hangsúlyt, miközben mindent megtesznek a népszuverenitás felszámolásáért. Az információk elhallgatása,³ manipulálása a kisajátított sajtón keresztül, a közérdekű adatok eltitkolása, a konzultációnak hazudott nemzeti inzultációk, mind azt szolgálják, hogy ne kelljen a tevékéért felelősséget vállalniuk.

Ha valamely politikai vagy gazdasági szervezet felett nincs vagy gyenge a társadalmi kontroll, és átláthatatlanul végezheti a tevékenységét, akkor privilégiumokat szerez magának a társadalmi erőforrások felhasználására, ami legtöbbször pazarló és önkényes, ahogyan a Covid-19-járvány 2020 tavaszi szakaszában is történt az irracionális mennyiségű, túlárazott lélegeztető- és egyéb gépek vásárlása során. Az ellenőrizhetetlen és számonkérhetetlen kormányzati működés kialakítása a demokrácia elleni bűncselekmény, és ebbe a kategóriába kell sorolnunk minden olyan politikai törekvést, amely a társadalmi részvétel és annak feltételei korlátozására irányul.

Politikai korrupció

Az állami bűncselekmények NER szempontjából fontos elemei: a politikai korrupció, a morál kiforgatása és a vallásos nacionalizmus.

A politikai korrupció a NER forrása és támasza, hiszen ez a privilégiumok létrehozásának leghatékonyabb eszköze. Ahogy a korrupciókutatásban általában, itt is többféle meghatározással talál-

kozhatunk. Heidenheimer és társai klasszikus meghatározása szerint akkor beszélhetünk politikai korrupcióról, ha a közjavakat illegitim módon magánhaszonná konvertálják (idézi Amundsen, 1999: 3). Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a törvényeket megkerülve vagy módosítva követik-e el ezt a bűncselekményt, mint például az Alaptörvény 13647. sz. módosításában (7. és 8. cikk) teszik, amely újradefiniálja a közpénz fogalmát. A politikai korrupciót az irodalom a politikai rendszer legmagasabb szintjein elkövetett bűncselekményeknek tekinti, ebből következően nem csupán egyszerű csereüzletről van szó, ahogyan például a vesztegetés esetében, bár még az is átformálja a javak elosztását és annak csatornáit. A politikai korrupció azonban a társadalmi hatalom eloszlását igyekszik megváltoztatni, Inge Amundsen megfogalmazásában: „akkor beszélünk politikai korrupcióról, ha a döntéshozók arra használják politikai hatalmukat, hogy megőrizték státuszukat és vagyonukat” (uo.). Ez pedig gond nélkül összekapcsolódhat a különféle kishivatalnokok korrupciója elleni küzdelemmel, amely útjában lehet a hatalomnak, és ez a küzdelem akár el is fedheti a magas szintű korrupciót, ahogyan Magyarországon is történik.

A politikai korrupció célja a politikai haszon, s ez a törekvés szükségszerűen vezet a SCAD rendszerének kialakulásához. „A politikai korrupció a politikai intézmények és az eljárási szabályok manipulálása, ezért hatással van a kormányzati intézményekre, valamint a politikai rendszerre, és gyakorta azok lepusztulásához vezet” (uo.). A korrup-

³ Még abban az esetben is, ha az teljesen értelmetlen, mint például az amerikai elnökválasztáson győztes Joe Biden győzelmének elhallgatása a „közszolgálati” és egyéb kormányzati médiumokban.

hivatalnokok nem manipulálhatják a törvényeket, ezért mindig pozíciójuk elvesztését kockáztatják. Ezzel szemben az állam vezetőinek lehetőségük van arra, hogy szisztematikusan visszaéljenek a törvényekkel és az intézmények feletti hatalommal. A NER urai ezt rendszeresen meg is teszik, szinte a teljes 2010 utáni rendeleti jellegű⁴ törvénykezés példaként hozható fel erre. Nem is annyira a személyre szabott törvények, inkább a hatalom megőrzése céljából hozott változtatások: a választási törvényeknek a Fidesz érdekei szerinti módosíthatása,⁵ az oktatás vállalási-ideológiai szempontok alapján való lezüllesztése, az Alkotmánybíróság, az ügyészség és a rendőrség politikai érdekek szerinti átalakítása. A társadalmi erőforrások kisajátítása érdekében ugyancsak manipulálták a törvényeket. Amennyiben ez az értelmezés megállja a helyét, az ún. „sarkalatos” törvényeket – ahogy az Alaptörvényt is – a demokrácia elleni bűncselekmények kodifikációinak tekinthetjük. A politikai korrupció nem egyszerűen átrendezi a javak elosztását, hanem a privilégiumok létrehozásával átalakítja, Magyarországon például feudalizálja a társadalmat. Az erőforrásokhoz való hozzáférést a hatalmon lévőkhez való viszony, a lojalitás eltorzítja, az egyenlőtlenségek autoriter rendszerét alakítva ki. A politikai korrupció révén a politikai bűnözők úgy használják az államapparátust, „mint az erőforrások társadalomtól elvonásának eszközét” (Amundsen, 1999: 7).

Ez kétségkívül a NER egyik szembevető sajátossága, ezért joggal nevezhetjük kifosztó rezsimnek (lásd Krémer, 2020).

Az erőforrások lojalitás szerinti allokálása szükségképpen vezet a kliensrendszer és a kliensgazdaság kialakulásához, melynek partónusa a kormányfő. Amundsen neopatrimonialisnak nevezi az ilyen rendszereket, amelyekben a vezér személyes patronázs által tartja fenn autoriter hatalmát (Amundsen, 1999: 8). Az intézményesített politikai korrupció nem más, mint rendszerbe szervezett csalás (*la fraude érigée en système*), ahogyan Amundsen helyesen megjegyezte. A kormányzat mindent meg is tesz, hogy bagatellizálja a korrupciót, Fazekas Géza, a főügyészség szóvivője például úgy nyilatkozott nem oly régen, hogy a magyar közvélemény korrupcióérzékelése politikai célokból manipulált, csupán benyomásokon és nem objektív adatokon alapul, hiányolta, hogy az EU országjelentésében nem definiálták a magas szintű korrupciót (pedig magától is tudhatná, hogy a *high crime* pontosan a fent leírtakat jelenti). Persze abban igaza van, hogy a magyar büntetőjogban nem létezik ez a fogalom (Szabó, 2020), de amint alkalom nyílik rá, meg kell majd alkotni a politikai bűnözést és azon belül a politikai korrupciót szankcionáló törvényt. Ha büntetőjogilag egyelőre nem is, de politikailag és kriminológiailag létező és rendkívül káros jelenségről van szó.

Kiforgatott morál

A politikai bűnözés Proal számára teljes egészében megmagyarázható volt az immoralitásból. Az immoralitás vagy még inkább a visszajá-

⁴ A képviselői indítványokként benyújtott törvények egy-két nap alatti elfogadása a demokratikus eljárásrend negligálásaként fogható fel.

⁵ Legutóbb: T. 13679 törvényjavaslat.

ra fordított morál elengedhetetlen része a SCAD rendszerének, az elkövetők számára pedig elkerülhetetlen következmény. Az élehető, társadalomnak és a demokratikus államnak abban a komplexitásban kell szem előtt tartania döntései és tettei következményeit, amelyben a társadalmi folyamatokban kifordulódnak. Minden tettel az általa létrehozott következményeket választjuk. Proal tétele az immoralitás romboló hatásáról azt jelenti, hogy létezik olyan morál, melynek következményei rombolják a társadalmat, vagyis az emberek közötti bizalmat, a kooperációs készséget és az együttéléshez elengedhetetlen elfogadást. Minden olyan magán- vagy csoportérdek, amely csak ezek lezüllesztése árán érvényesíthető, immorálisnak tekinthető. Az ilyen értékrendek politikai elfogadása és a döntésekben való felhasználása a politikai bűnözés erkölcsi alapjaként működik.

A demokrácia elleni állami bűncselekmények tehát feltételeznek egy ellenkezőjére fordított morált (*moral inversion*), amely a bűnt erénnyé és az erényt bűnné alakítja át (Adams–Balfour, 1998: 142). Legegyértelműbben a totális náci és kommunista diktatúrákban lehetett megfigyelni az ellenkezőjére fordított morál működését, ahol minden embertelenség erénynek számított. De nem kell ilyen messzire visszatekintenünk, elég, ha csak országunk déli határáig megyünk, ott az ellenkezőjére fordított morál a menekültek ellen felhúzott kerítésként tárgyiasult. Célja és eredménye: a gyűlölet és a félelem mint politikai érték. Könnyű belátni, hogy a kerítés lerombolja a demokrácia lelki

bázisát: az empátiát és a toleranciát. Mivel ezek a demokratikus folyamatok lényegi elemei, rombolásuk egyértelműen a demokrácia elleni állami bűncselekmények körébe tartozik, ahogyan a kiszolgáltatott emberek (legyenek ők romák, menekültek vagy az LMBTQ-közösség tagjai) elleni gyűlöletkeltés is. A kiforgatott morál „normálissá” teszi a humanitás elleni bűncselekményeket (Adams–Balfour, 1998: 9), mint például a menekültek éheztetése a kerítésnél felépített konténerbörtönökben. A gyűlöletkeltő propaganda létrehozta Magyarországon – Adams és Balfour kifejezésével – a hivatali gonoszt, amely azt igyekszik elhitetni, hogy a humanitás fenyegetést jelent az országra. A Fidesz igyekszik a kiforgatott morálhoz híven abszolút, könnyen az ellenkezőjébe fordítható módon megfogalmazni a morális kérdéseket, hogy könnyen eladhasssa a jónak minősített gonoszsgot. Ezt legegyszerűbben nyelvi kódok segítségével teheti meg, nyelvi álarcot húz, ahogyan a fasizmusnak is szüksége volt rá, hogy elfogadtassa a gonoszsgát, ezért nevezte „evakuációnak”, „speciális kezelésnek”, „végző megoldásnak” (Adams–Balfour, 1998: 15) vagy éppen „idegenrendészeti eljárásnak” a tömeggyilkosságokat.

A NER már az első pillanatban álarc mögé bújt, amikor „nemzeti együttműködésnek” nevezte magát, pedig a kezdetektől a kényszer rendszere volt, és az együttműködést mindig is engedelmességgként értette és követelte meg. Ilyen volt az azóta püspökké választott Balog Zoltán a pragmatikus rasszizmust eufemizmustal elfedő kifejezése, a „szeretetteljes szegregáció”. Tartal-

mát tekintve ez olyasmi lehet, mint a „szeretetteljes erőszak”, amelyet talán a családon belüli erőszakra alkalmazhatna a püspök úr. Vagy lehetne akár „szeretetteljes kifosztás” is, ahogyan az a gyöngyöspatai iskolai szegregáció ügyében hozott bírósági döntést követő miniszterelnöki reagálásból látszott. Ha nem jön közbe a Covid-19-járvány, az állam mindent megtett volna, hogy az áldozatok ne kapják meg a megítélt és jogos kártérítést. Az állam bűnt követett el a szegregációval (ami egyáltalán nem volt „szeretetteljes”) az egyének és a társadalom ellen egyaránt, amit csak a saját kiforgatott erkölce alapján ítéltetett jónak, a jót viszont, ami egyelőre még megfelel a törvényeknek, azt rossznak nevezte, és kampányt indított ellene. Bayer Zsolt, a Fidesz vezérpublicistája naponta fogalmazza nyelvi-leg beteg kommentekké és cikkek-ké a Fidesz-morált.⁶ Orbán Viktor is furcsa szószörnyekké formálja a demokratikus világgal szembeni gyűlöletét („libernyák”, hogy mást ne mondjak). De előfordult már az is, hogy „Zummer Fülöp” álnéven a Fidesz-média egyik vezetője, Szikszai Péter írt echte nácinak minősíthető cikket Szabó Tímeáról (Szily, 2020). A kiforgatott morál mindent megenged az „ellenséggel” szemben, legyen a tett vagy a szó bármily erkölcstelen vagy embertelen. A gonosz átlényegül. Donald Trump volt amerikai elnök számára a feketéket gyilkoló rasszista rendőrök testésítették meg a „rendet” és a „white

power” fehér felsőbbrendűséget hirdető fajgyűlölői a tisztességes polgárokat. A választási eredmények elutasítása, a demokratikus választási folyamat megkérdőjelezése révén a demokratikus intézmények hiteltelenítése tipikus politikai bűncselekmény. Nem változtat ezen az sem, hogy ügyvédek segítségével próbálkozott, hisz minden szervezett bűnözői csoportnak voltak és vannak ügyvédei.⁷

Az a leírás, amit Katherine Hirschfeld adott Oroszországról, egészen jól illik a NER-re. A politikai korrupció kleptokráciává, gengszterállammá formálta a rendszert, a gazdaság állami protekció nélkül szinte működésképtelen (Hirschfeld, 2015: 101). Amikor Orbán Viktor a keleti diktatúrák előnyeit méltatta, akkor nem annyira a gazdasági sikereik nyűgözték le, mint inkább a politikai korrupció eredményei, amelyek a demokratikus jogrend és az intézmények lerombolásához és elorsvasztásához vezettek. A politikai bűnözés rendszere nem a társadalmi erőforrások menedzselését, hanem a kisajátításukat célozza.

Rendkívül fontos, hogy a NER ellenzéke sohase használja azokat a kifejezéseket (például „operatív törzs”), amelyekkel a rendszer igyekszik elfogadtatni a saját erkölcstelenségét, vagy igyekszik elfedni a bűneit. Az ellenzéknek a saját nyelven kell megszólalnia, hogy céljai és felépíteni kívánt demokratikus rendszere világosan megkülönböztethető legyen a fennálló hatalométól.

⁶ Mint 2020. november 14-én a *Magyar Nemzetben* megjelent, tabudöntőnek szánt rasszista cikkében, amelyet aztán gyorsan átfogalmazott az újság (Herczeg, 2020).

⁷ Lásd Orbán Viktor 2006-os elhíresült mondatát arról, hogy a jogászok majd megvédik „oszt jónapot”!

Vallás és nemzet

Manapság a politikai bűnözés és mindenekelőtt a demokrácia ellen elkövetett állami bűncselekmények szorosan összekapcsolódnak a nacionalista és a vallásos ideológiákkal. Akár a terroristákat, akár a hatalomra jutott populistákat nézzük, a vallást (teljesen mindegy, melyiket) hatalmuk és embertelen tetteik igazolására alkalmas eszközként kezelik. A demokrácia és a humanitás elleni bűncselekményeket valamiféle hitből kiindulva követik el, és önmagukat e kifordított morállal igazolják. Amikor Trump még elnökként a tüntetők szétverését követően átsétált a Szent János-templomhoz, hogy kezében a Bibliával lefotózzák, vagy amikor Orbán arról szónokolt, hogy a magyar az templomépítő nemzet, a politikáját határozta meg, amely nemzeti („America first!” – „Nekünk Magyarország az első”) és vallási.

A vallás politikai tényezővé emelése a felvilágosodás óta működő szekularizált állam s azzal együtt a jogegyenlőség, a szólásszabadság és a diverzitás tagadása. Minél inkább sérül a szekularizáció, annál inkább erősödik a fundamentalista vallásosság. A magyar katolikus egyház fejének sem jutott más az eszébe a járványról, mint hogy ez jó alkalom a megtérésre. A járvány okozta szenvedések negligálása nem tűnik igazán keresztényi gondolatnak, s bizonyosan antihumánus. A lengyel Jog és Igazságosság⁸ nevű kormánypárt is a pandémia idejét tartotta a legalkalmasabbnak az egyház követelte durva nőellenes intézkedések bevezetésére. A hatalom identitása azonban összeütközésbe került a

társadalmak identitásával (Trump megbukott, Lengyelországban tüntetéssorozat ingatta meg a hatalmat, bár Magyarországon még nem történt semmi hatásos), a vallás ugyanis csak a legszélsőségesebb, fundamentalista formájában adhat politikai identitást, mint az Iszlám Állam vagy bizonyos értelemben Lengyelország esetében.

A nacionalizmus ellenben eleve politikai identitást jelent, a NER, ahogy az önmagának adott neve is mutatja, mindenekelőtt erre épít, de szorgalmasan dolgozik azon, hogy a nacionalizmust össze lehessen kapcsolni a vallással, a minta nyilván az a „keresztény-nemzeti kurzus”, amely sikeresen vitte pusztulásba az országot anyagilag és erkölcsileg egyaránt. A Nemzeti Elnyomás Rendszerében a vallásos nacionalizmus egyszerre célozza a társadalmi gondolkodás átalakítását és a demokrácia lerombolását. Arra törekszik, hogy felváltsa a polgárok szuverenitását a nemzet szuverenitásával, és ebben az egyházak többsége aktív támogatást nyújt neki. Akárcsak a kommunizmusban a „közérdek”, ma a „nemzeti érdek” szolgálja a hatalmi elit pozíciójának biztosítását. Ugyanez a vallásos nacionalizmus vezérli a lengyel Jog és Igazságosság pártját, amely azzal reagált az abortusztvény elleni tüntetésekre, hogy a tüntetők a lengyelek jövőjét akarják megsemmisíteni. A Fidesz éppígy hazaárulást emleget mindig, amikor csak az ellenzék vagy az értelmiség szembemegy Orbán akaratával és/vagy anyagi érdekeivel. Az egyházak részvétele a demokrácia elleni bűncselekményekben azért is problematikus, mert szabad vallásgyakorlás csak a szekularizált,

⁸ Ez a név a *moral inversion* tökéletes példája.

demokratikus államban lehetséges. A SCAD rendszerekben csak azokat tűrik meg, akik a hatalmat szolgálják, jól látszik ez az orosz egyház és a Putyin-rendszer összefonódásán vagy a szegényeket segítő Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség 2010 utáni sorsán – nem tudok róla, hogy bármelyik nagyobb egyház felemelte volna a hangját az érdekekben. A nacionalizmus is csak a nemzetek közösségében (EU) szorulhat háttérbe, és adhatja át a helyét a patriotizmusnak.

A politikai bűnözők a történelmet is a nemzeti identitás csataterévé tették. Az oroszok a német történeszeknek, sőt Orbán Viktornak is megmagyarázták, hogyan kell értelmezni és leírni a II. világháborút. De a NER is olyan emlékműveket épít, és olyan „értelmiségieket” preferál, akik NER-nyelven írnak és beszélnek Trianonról, a zsidók deportálásáról, 1956-ról és minden egyébről.

A válsághelyzeteket a politikai bűnözők legtöbbször erőszak segítségével akarják megoldani. Trump a fehér milicistákat biztatta a *Black Lives Matter* mozgalom elleni fellépésre, Kaczyński, ahogyan Orbán is (Krémer, 2020: 276–278) szélsőjobboldali, a kormányhoz kötődő verőlegényekhez delegálja az erőszakot, Lukasenka és Putyin ellenben, ahogyan egy nyílt diktatúrában illeik, a rendőri erőszakkal igyekeznek megfélemlíteni a tiltakozókat. A

politikai rendészet szintén politikai bűncselekmény (Krémer, 2020: 161. oldaltól), hiszen a demokrácia védelmét szolgáló intézményeket rombolja. A NER a demokrácia elleni állami bűncselekmények minden tulajdonságával rendelkezik: a politikai korrupcióval, a demokratikus intézmények és eljárások (választás, sajtó, oktatás, tudomány stb.) bomlasztásával és manipulálásával, a visszajára fordított morállal, a vallásos nacionalizmussal és a delegált erőszakkal. Joggal nevezhető tehát a Nemzeti Elnyomás Rendszerének.

Fennmarad azonban a kérdés, hogyan lehet és lehet-e megelőzni, s ha nem, szankcionálni a politikai bűnözést. Nem volt és ma sincs törvényünk, melynek alapján ezt megtehetnénk, törvény nélkül pedig, mint tudjuk, jogi értelemben nincs bűncselekmény. A politikusok talán sosem akartak önmaguk ellen törvényt hozni, de ez, a NER bukását követően nem halogatható tovább. Az Alaptörvény ugyan átvette az Alkotmányból azt a paragrafust, amely engedélyt ad, sőt kötelezővé is teszi a hatalom erőszakos megszerzése és kizárólagos birtoklása elleni fellépést [C cikk (2)]. Mindez azonban, ahogyan az elmúlt évtizedben láthattuk, semmit sem ér biztosítékok, szankciók és a szándékokat és törekvéseket ellenőrző független intézmények nélkül.

- Amundsen, Inge, 1999: Political corruption: an introduction to the issues, *Development Studies and Human Rights*, Chr. Mihaelsen Institute, WP 1999: 7.
- Adams, B. Adams – Balfour, Danny L., 1998: *Unmasking Administrative Evil*, SAGE Publications, London.
- Adams, B. Adams – Balfour, Danny L. – Reed, George E. 2006: Abu Ghraib, Administrative Evil, and Moral Inversion: The Value of „Putting Cruelty First”, *Public Administration Review*, September–October, 680–693.
- Chambliss, William J., 2001: *Power, Politics, and Crime*, Westview Press, Boulder, Oxford.
- deHaven-Smith, Lance, 2006: When political crimes are inside jobs: detecting state crimes against democracy, *Administrative Theory and Praxis*, Vol. 28. No. 3. 330–355.
- deHaven-Smith, Lance – Witt, Matthew T. 2009: Preventing State Crimes Against Democracy, *Administration & Society*, Vol. 41. No. 5. September, 527–550.
- Drymiotou, Elena, 2018: *Human Rights, Constitutional Law and Belonging The Right to Equal Belonging in a Democratic Society*, Routledge, New York, London.
- Dixon, John – Spehr, Scott – Burke, John, 2013: State crimes against democracy: a clarification of connotations, In Kouzmin, Alexander – Witt, Matthew T. – Kakabadse, Andrew (eds.): *The State Crimes Against Democracy. Political Forensics in Public Affairs*, Palgrave Macmillan, 10–26.
- Friedrichs, David O. 2009: On resisting state crime: conceptual and contextual issues, *Social Justice*, Vol. 36, No. 3. (117), 4–27.
- Friedrichs, David O., 2015: Rethinking the criminology of crimes of states: monumental, mundane, mislabeled and miscalculated crimes, *International Journal of Crime, Justice and Social Democracy*, Vol. 4. No. 4. 106–119.
- Friedrichs, David O. – Rothe, Dawn L. 2014: State-corporate crime and major financial institutions: interrogating an absence, *State Crime Journal*, Vol. 3, No. 2, State-Corporate Crime (Autumn 2014), 146–162.
- Hagan, Frank E.– Daigle, Leah E. 2020: *Introduction to Criminology. Theories, Methods, and Criminal Behavior*, Sage.
- Herczeg Márk, 2020. november 15: Átírta a Magyar Nemzet Bayer Zsolt tabutörőnek szánt, rasszista szövegét, *444.hu*, <https://444.hu/2020/11/15/atirta-a-magyar-nemzet-bayer-zsolt-tabutoronek-szant-rasszista-szoveget>
- Hillyard, Paddy, 2001: Political crime, In Eugene McLaughlin – John Muncie (eds.): *Sage Dictionary of Criminology*, SAGE Publications, London, 211–212.
- Hinson, Chris, 2013: Normalising the SCAD heuristic, In Kouzmin, Alexander – Witt, Matthew T. – Kakabadse, Andrew (eds.): *The State Crimes Against Democracy. Political Forensics in Public Affairs*, Palgrave Macmillan, 27–46.
- Hirschfeld, Katherine, 2015: *Gangster States. Organized Crime, Kleptocracy and Political Collapse*, Palgrave Macmillan.
- Krémer Ferenc: *Az élhető társadalom és a rendőrség válsága. Alternatívák az autoriter rezsimekre*, Gondolat Kiadó, 2020.
- Magyar Bálint, 2015: *A magyar maffiaállam anatómiája*, Noran Libro, Budapest.
- Moran, Jon, 2011: *Crime and Corruption in New Democracies. The Politics of (In)Security*, Palgrave Macmillan.
- Proal, Louis (1892): *Political Crime*, D. Appleton and Company, New York, 1998.
- Ross, Jeffrey Ian, 2003: *The Dynamics of Political Crime*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- Ross, Jeffrey Ian, 2014: Political crime, In Bruinsma, Gerben – Weisburd, David (eds.): *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, Springer, New York, 3814–3820.
- Schafer, Stephen, 1971: The concept of the political criminal, *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, Vol. 62, No. 3 (Sep., 1971), 380–387.
- Szabó Dániel: „Szó sincs arról, hogy az ügyészség csak a kishalakkal szemben jár el”, *napi.hu*, 2020. november 2. https://www.napi.hu/magyar_gazdasag/fazekas-geza-legfobb-ugyeszseg-olaf-eurojust-korrupcio
- Szily László, 2020: Kinyomozta a rendőrség, ki írt Zimmer Fülöp álnéven klasszikus náci cikket a Magyar Nemzetbe Szabó Tímeáról: Szikszai Péter, a kormány média egyik vezetője, *444.hu*, <https://444.hu/tag/zimmer-fulop>
- Ungváry Rudolf, 2014: *A láthatatlan valóság. A fasiszta mutáció a mai Magyarországon*, Kalligram, Pozsony.

Másfél év

Minden magyar gyerek tudja, még a legkisebb is, hogy Orbán Viktort egyetlen dolog érdekli: a hatalom megtartása. Minden élet számít, amelynek megmentése, vagy éppen ellenkezőleg, az elvesztése Orbánt szolgálja. Minden munkahely elvesztése, vagy ellenkezőleg, az elvesztett munkahelyek pótlása akkor számít – ha lehet róla megszólalni –, ha elvezethet a hatalom megtartásához. Nem létezik olyan hazugság, nagyotmondás vagy becsületbe gázoló kijelentés, amelytől Orbán tartózkodna, ha a hatalma megtartása – szerinte – ettől függ. Lehet járvány, lehet ereszcساتornás nagy szakállas chemsex, lehet gázkamrás Demeter-féle kultúrbotrány, vagy éppen Európai Tanács előtti vétőblöff, Orbán Viktor minden tettét, minden megszólalását, minden pózát, minden jelmezét – jóllehet a 2022-es választásig még legalább 15-16 hónap van hátra – kizárólag a választási győzelem kivívása határozza meg. Mitől függ a választás megnyerése, a minősített többség megtartása? Nézzük végig az egyes tényezőket, a szerepüket és lehetséges súlyukat!

A gazdaság, számár! „It’s the economy, stupid!”: ez volt a Clintont sikerre vivő elnökválasztási kampány fő stratégiájának, James Carville-nak azóta minden guru által idézett jelmondata 1992-ben. Orbán ezt maga is ismeri, három választási győzelmében a gazdasági teljesítmény hangsúlyozása fontos szerepet játszott. Első alkalommal

ellenfelének, a kormányzó szocialistáknak, és nem a nemzetközi pénzügyi válságnak tulajdonította a gazdaság gyenge teljesítményét, ezt követő két győzelmét pedig annak köszönheti, hogy éppen a választási kampány idejére sikerült csúcsra járatni a gazdaságot. Ennek egyik (objektív) pillére a *fontos makrogazdasági adatoknak* (fundamentumok), a gazdasági növekedésnek, a foglalkoztatottságnak, a költségvetés és a fizetési mérleg egyensúlyának éppen a *választásra időzített javulása*, a másik (szubjektív) pillér a *számára fontos választói rétegek által érzékelt* állami gondoskodásnak köszönhető *jövedelembővülés*. Az átfogó adatokban is tükröződő és kizárólag a fontos választói csoportok által érzékelhető javulásnak a feltétele, hogy: 1. kormánya folyamatosan saját kénye-kedve szerint hozzáférjen az Európai Uniótól áramló addicionális forrásokhoz, amelyek az éves GDP 4-5 százalékát érték el; 2. a források felhasználásában se külső (EU, IMF), se belső (Országgyűlés, számvevőszék, központi bank) ellenőrzés ne korlátozza; 3. a mérési időpontokra előállított adatok alapján mindig képes legyen kivívni a hitelezők, a hitelminősítők és az absztrakt adatösszefüggéseket vizsgáló makrogazdászok elismerését. A „marketing szakos” Orbán tudja, hogy legalább akkora jelentősége van a szubjektív megítélésnek, mint a statisztikákkal is alátámasztható gazdasági javulásnak. Számára

csak annak a mintegy két és fél millió szavazónak a megtartása fontos, akiknek a szavazatára támaszkodva továbbra is többséget szerezhet, a többieket elég semlegesíteni, leszerelni azzal, hogy a politikai versenytársai nem értek el – az érzékelés szempontjából fontos pillanatokban – hasonló eredményeket.

Tálcán kínált biztonság. A magunk mögött hagyott szocializmus a magyar választó számára nem volt olyan szörnyű, ezért nem is emlékszik undorral rá, mint a környező, szintén rendszerváltó országok lakossága a szürke, kellemetlen és hiányokkal (áru-, utazásilehetőség- és szabadsághiány) jellemezhető szocialista mindennapokra. A szocializmus magyar „választója” értékelte, hogy az általa nem befolyásolható hatalom „elnézi” azt a biztonságot, amit a polgár a fusiból, a gmk-ból származó többletjövedelméből vásárolt a viszonylag széles áruválaszték, a Trabant, a hétvégi ház szentháromsága révén. A szerény gyarapodással teremtett biztonság állandósága ugyan már a rendszerváltás előtt sem járt mindenkinek, a legszegényebbek (romák, idősök, falusiak) kimaradtak ennek áldásai-ból. A korábbi biztonság fogyogatott amiatt, hogy a gazdasági teljesítmény hiányában is fenntartott viszonylagos jólét miatti eladósodás által kikényszerített reformhullámok egyre népesebb csoportok által épített szigeteket mostak alá. A rendszerváltással megszűnt a maradék biztonság, hiszen az addig ismeretlen munkanélküliség, a nyomor-nyugdíj és a gyarapodás reményében felvett lakáskölcsönök miatti összeomlás tömegessé vált. A rendszerváltás első húsz évét a magyar

választó *a biztonság elvesztése árán megnyert*, a mindennapi megélhetés szempontjából *sokra nem használható szabadság* időszakaként élte meg. Orbán ismerős alkut kínált 2010-től – ahogyan ezt tette Kádár János is 1962-től –: *ha lemondasz a szabadságodról, és örökké engem választasz, akkor viszonylagos (tőlem függő) biztonságban élhetsz*. A visszatérés az ismert kerékvágásba, a magyar útfüggőség (path-dependency) ezt a rossz alkut, a tálcán kínált biztonságot jelenti. Aki ezt nem fogadja el, annak számára eddig ismeretlen önmeghatározás veszi kezdetét. Amíg az 50-es években Rákosi jelmondata az volt: „Aki nincs velünk, az ellenünk van!”, a 60-as években Kádár úgy fordította ezt meg: „Aki nincs ellenünk, az velünk van!” Orbán rájött, hogy sokkal hatásosabb, amit ő képvisel: „Aki nincs velünk, az nincs!” Persze, igazán kényelmes biztonságban az ő közvetlen háza népe, szavazói és uralmát nem csak elfogadó, de támogató haszonélvezői vannak. Kádár Jánosnak nem volt saját politikai családja, vazallusai, hatalmát nem választáson, hanem orosz tankból kiszállva szerezte. Orbán választási szereplése – bármennyire fegyverkezik is – egyelőre még nem a tankokon, hanem a vazallusain múlik.

A tizedelés hatásos fegyver! Orbán mindig megkülönböztetett figyelemmel kísérte a társadalmi jövedelmi tagozódásban jövedelmi tizedekbe sorolható választói csoportok gyarapodását. Ennek kiindulópontja, hogy viszonylag gyorsan elépett a „Ne mi nyerjük a legtöbbet!” iránymondatától a „Más nem nyerhet!” gyakorlatáig. Ez az új irány határozta meg, hogy milyen ütem-

ben gazdagodnak ő és hívei, amit jól jellemzett Eleni Kounalakisnak, a korábbi amerikai nagykövetnek a Wikileaks által kiszivárogtatott levelezésében az, hogy *Mr. 20 százaléknak* nevezte a korábbi debreceni polgármestert és a Fidesz vezető köréit. Ennek megfelelően *a legfelső jövedelmi tizedbe tartozók jövedelme* Orbán uralkodása alatt 2009 és 2013 között *5 százalékkal*, majd 2015 és 2019 között újabb *3 százalékkal* gyarapodott. Ehhez képest *a legalsó jövedelmi tized jövedelme* 2009 és 2013 között *15 százalékkal csökkent*, ám a két választás előtt 2014-ben, illetve 2018-ban is – köszönhetően a közmunka kiterjedt alkalmazásának, illetve az egykulcsos személyi jövedelemadóba beépített gyerekkedvezmény tb-járulék terhére történő igénybevételenek – a jövedelmeik mérséklődése megállt. A legfelső és a legalsó jövedelmi tizedek közé szorult rétegek a legszegényebbekkel hasonló ütemű visszaesést, majd stagnálást éltek át.

A jövedelmi hullámvázis végeredménye az, hogy a legszegényebbnél valamivel jobb helyzetűek és a középosztály alsó jövedelmi csoportjai nem nyertek és alig veszítettek az elmúlt tíz évben, ami azonban ahhoz elég volt, hogy lemaradásuk behozásához ne is keressenek gyorsabb előrelépést ígérő politikát, mert az nem feltétlenül élvez kormányzati támogatást, ezért kockázatos. A Magyarország uniós elnöksége (2011) alatt bevezetett európai szemeszterben elfogadott vizsgálati módszertan szerint a jövedelemkülönbség a felső ötöd és az alsó ötöd jövedelmének arányában 3,5-szeresről 4,5-szeresre nőtt nyolc év alatt (2010–2018), ami különösen fájdalmasan érinti a gye-

rekek esélyeit: nem minden gyerek egyenlő. *A legszegényebb két jövedelmi tizedbe tartozókat Orbán a választások előtt bagóért, a közmunkán szerezhető jövedelemért, a két legmagasabb jövedelmű tizedbe tartozókat pedig az elért gyors gyarapodásuk árán vette meg.* Hatalma a gyarapodni engedett leggazdagabbak, az olcsón megvett legszegényebbek és a megfélemlített állami alkalmazottak leadott szavazatain alapul.

Hagyd, hogy ellenfeleid egymást kiüssék! Orbán pontosan bemérte, hogy saját (illetve eleinte Simicska) zsebében tartott pártjával ellentétben az ellenzék pártjainak anyagi-pénzügyi szerkezete és emiatt irányítási viszonyai sem centralizáltak, nem fojtható el bennük a belső kritika. Ennek következtében rendkívül erős az ellenzék pártjai között a vetélkedés, a verseny, de talán még nagyobb az irigység és az ezt tükröző belső rágalmozgás. *Elég az ellenzék belső kritikáját felnagyítani, értelmiségi holdudvarukban a jól értesültség látszatát alátámasztani* azaz, hogyan gyarapodtak az ellenzéki pártok vezetői, a közvélemény azonnal ellehetetleníti az ellenzéki politizálást. Nem is kell konkrét bűncselekményekkel megvádolni őket (bár arra is van muníció: „Talicskával, nokiás dobozzal mért pénzszerzés”), elég egy beavatott baráti megjegyzés („Szegény X. Y. se tudott tiszta maradni!”). Orbán és sleppje éppen az ellenzéki pártok belső demokratikus mechanizmusából, viszonylagos pénzügyi átláthatóságából fakadó erényüket használja ellenük, mert – szemben a Fidesszel – az ellenzék a hatalmi aspirációknak megfelelően használja a „szívárogtatást”. Az ellenzék bennfentesei a pesti bulvárba

engednek el egymásról történeteket, „hallottam” vagy „mondták”, teszik hozzá, ezeket „Krisztus sebeire tett esküként” hitelesnek gondolja az értelmiség, és ennek nyomán az ellenzéki pártok vezetői egymást véresre csipkedve tépik szét ellenlábasait (ld. a *Száll a kakukk fészkére* híres jelenete). Orbán a „főnéni”, és nincs egyetlen McMurphy az ellenzék soraiban, aki megszervezné az ellenállást ezzel az egymást véresre csipkedő játékkal szemben. A pesti értelmiség is tovább játssza ezt, ezért mindig új, friss húst keresnek, olyat, akinek még nem véres a szárnya. Véges a készlet ellenzéki vezetőkből. Az ellenzék emiatt még ki se jut a küzdőterre, és oldala máris átlőve. Orbán jól tudja ezt. Többezres trollereg áll készenlétben, hogy a legcsekélyebb ellenzéki együttműködést megghiúsítsa, a hitelesnek látszó ma született bárány ellenzéki vezetőkkal pedig időben megismertesse, hogy milyen is az Orbán alatt eltorzult politika közege.

Üzenj haza külföldről! Orbán számára a külpolitika színtiszta belpolitika. Akkor is az volt, amikor pártját a Liberális Internacionáléba (egyik alelnöke lett), majd az Európai Néppártba (ott is volt alelnök) léptette be. Még inkább ez mutatkozott meg, amikor a Nagy Imre-temetésen (1989) *messze csengő „ruszvik haza!” oroszverő mellényét szögrev akasztotta, és 2010 után igazi muszkavezetői érényekre cserélte*, mivel váratlanul megjelent 2009 novemberében az Egységes Oroszország Péterváron tartott kongresszusán, majd az addig általa hevesen kritizált Putyinnal tárgyalt, és azóta is szoros viszonyt tart fenn vele. Még inkább belpolitikai célokat köve-

tett, amikor az immár harmincéves kezdeményezést, a Bálványosi Nyári Szabadegyetemet a 2002-es magyarországi választásokat elveszítve kisajátította magának, mintegy megszemélyesítve a *Himnusz*t, hisz „Szerte nézett és nem lelé, / Honját a hazában”. Tusnádfürdőről üzent hazá az aktuális politikai stratégiát. Erdélyből figyelték az elemzők, hogyan készül saját hazájába Csaba királyfikként visszalavagolni, berúgva az ajtót, mondván, „a baloldal rárontott nemzetére”, vagy elhangzott a „készüljetek!” Elhíteti belföldi választóival, hogy jelentős tényező, amit egyrészt a hazánkba befektetett német tőke és az európai adófizetőktől származó uniós transzferek pénze segít, másrészt sütkérezik Putyin kardcsörtető, évente ismétlődő helytartói látogatásainak fényében, harmadrészt „együtt dübörög” Trumppal és Hszi Csin-pinggel a még álló, de a közösen felégetendő nemzetközi hidakon. Ehhez legutóbb felhasználta az uniós vétóval való blöffölést is, amivel belföldi közönséggel próbálta elhíttetni, hogy az Európai Unió, sőt a világ sorsát is képes alakítani pávatáncával.

Gyorsleltár

Az idén és jövőre Orbán nem számíthat arra, hogy az eddig általa mesteri módon kavart tényezők elegyével ötvözheti a szabályok, az eljárások, az általa uralt erőszakszervezetek, a számolatlanul rendelkezésre álló anyagi erőforrások, a végtelen médiafelület és a legfontosabb, a veszélyhelyzeti törvény alkalmazásával élvezett erőfölényét. Amire számíthat, a nyers erő, az erőszakszervezetek mindent elsöprő fölénye, az alkotmányosság

teljes zárójelbe tétele. Az alaptörvény-ellenes veszélyhelyzeti, illetve járványveszélytörvény (ld. Vörös Imre kitűnő jogi elemzését a *Mozgó Világ* 2020. 7–8. számában) végképp megszünteti a hatalmi ágak megosztását, korlátozza az egyéni szabadságjogokat. E törvény a kormányfőnek korlátlan felhatalmazást adva önmagában olyan katonai diktatúra bevezetésére is alkalmas eszköz, amely mellett a választás, illetve annak eredménye illuzórikussá tehető. Ám ha Orbán ennek ellenére uralmát szinte monomániásan igyekszik bebetonozni, és ez a rettegetéstől hajtott lázas tevékenysége az idők során jótányit sem szünetel, akkor ez egyben azt is jelzi, hogy maga is tudja, jó oka van félni, amiről a minden erőszakszervezetet, titkosszolgálatot kezében tartó veterán minisztere nyilván naponta tájékoztatja. Ne ítéljünk korán, hogy ez a totális erőfölény újabb „csodafegyver” (pl. rezsicsökkentés) nélkül elégséges lesz-e 2022-ben is, feltéve, hogy lesz választás. Választások persze mindenképp lesznek, mert ha nem írják ki, akkor az azt jelenti, hogy hazánk kiiratkozott Európából. Orbán kedvenc manipulációs technikáinak az alkalmazásától a következő másfél évben kénytelen lesz eltekinteni.

Magyarországon a modern időkben mindig akkor következett be változás, amikor a világ is megváltozott. Így volt ez 1848-ban vagy 1867-ben, s ezért lett az ország középmeretű (majdnem) homogén nemzetállam 1918-ban, amely ugyan gazdaságilag gyorsan konszolidálódott, de a mindent egy lapra, a területi revízióra törekvő, nácihoz sodródott Horthy-Magyarország a háború elvesztése után így került szovjet

fennhatóság alá. A szovjet típusú kommunista diktatúra változása megint csak külső hatásra (Sztálin halála) következett be, ahogy a fokozatosan enyhülő szocialista elnyomást is külső erők, a szovjetek verték le. A magyar gazdasági reform saját találmány volt ugyan, de valójában a szovjet birodalom kezdődő gazdasági válsága tette lehetővé, ahogy a vértelen rendszerváltást is a világpolitika változása (a Reagan agresszív fegyverkezési versenyét felvállalni képtelen Szovjetunióban Gorbacsov hatalomra kerülése) tette lehetővé. A külső gazdasági hatások a rendszerváltás óta is rendkívüli intenzitással segítették (ld. mexikói pénzügyi válság miatti 1996-os stabilizáció, az Európai Unió-hoz történő csatlakozás 2004-ben) vagy vetették vissza (ld. 2008-as nemzetközi pénzügyi válság) a hazai politikai kibontakozást, fejlődést.

A koronavírus-világjárvány hatásai alól egyetlen ország sem vonhatja ki magát, ezért a kereslet Magyarország fő piacain stagnál, illetve visszaesik, az idegenforgalom és vendéglátás (a magyar GDP-ben kb. 5-8 százalék) kiesése miatt 2021-ben sem lesz jelentős növekedés, mert a vakinától várt immunitás eléréséig a mindennapi élet, beleértve a turizmust és más szolgáltatásokat is, nem lesz biztonságos. A jövedelemhiány miatt nincs belső és külső kereslet, ez pedig a munkahiányt, a látens és a kimutatott munkanélküliséget tartóssá teszi. Az unióval folytatott orbáni kardozás fékezi a külföldi befektetéseket, így a beruházási boom is elmarad, lassan csordogálnak az uniós transzferek is. A jövedelemhiány miatti adóbevétel-kiesés és a megnövekvő kiadá-

sok (több álláskeresési támogatás, segélyezés, egészségügyi béremelés) miatt a költségvetés deficitje magas marad, és az államadósság újra eléri a GDP 80 százalékát. A forint árfolyamát semmi sem támasztja alá, ezért ideges rángatózásokat mutathat, ami felzaklatja a kedélyeket, s elindítja a megtakarítások külföldre menekítését. A gazdasági makromutatók romlásával együtt jár az eddig kedvezményezett belföldi szavazórétegek kedveszegettsége, amit nehéz lesz gazdasági sikerként beállítani. Megszűnik az európai adófizetők pénzén vásárolt, Orbán kezéből osztogatott biztonság, emiatt a jövedelmek és megtakarítások valóságos tizedelése, a középosztály és a legszegényebbek ellehetetlenülése lesz a következő év újdonsága. Ha az ellenzék pártjai a közös lövészárookban megszokják egymás lábszagát, akkor egymásra uszításuk lehetősége is csökken, a jól értesült bulvárértelmiség figyelme pedig az ereszcsonaszex kiterjedtségét és az ájtatos fővadász sétalovaglását is célba veheti. Orbán kiszorulni látszik a nemzetközi porondról, hiszen azzal, hogy Trump vereségét, a Brexit megegyezéssel történő lezárását és a Covid leküzdését és következményeit követően az unió kénytelen újrarendezni sorait, nem lesz szexi magyarabbnak látszani

Erdélyből sem, ezért Orbánnak nem lesz honnét, nem lesz kinek és nem lesz kivel üzennie. És még nem beszéltem a háttérben ólálkodó Brutusokról, bármennyire is ellenőrzése alatt tart a veterán rendőrminiszter mindent a kórházi bélműködéstől a titkosszolgálatokig. Orbán és csapata – miközben mindent megtesz, hogy a 2022-es választáson újra többséget érjen el, amihez mindene megvan, pénz, média, választási eljárás, a szavazatok összeszámlálásánál éppen elakadó számítógép-rendszer, minden szavazóhelyiségbe bedugott mamelukok – mégis arra is készül, mintha valóban lehetséges lenne a kormányváltás. A kormány hitelfelvételeinek, kötvénykibocsátásainak lejáratára, avagy a hitelmoratórium miatti szigorítások várható időpontja 2022 ősze, amikor az új kormány megalakul, és azonnal iszonyatos szigorításokra lesz kényszerítve. Ha az ellenzék mégis nyerne, akkor a megalakuló új kormány azzal lesz kénytelen szembenézni, hogy szigorítások lesznek, amire nyilván nem marad el Orbán és a Fradi-balközép válasza: lesz hol melegedni az utcán a felgyújtott autók tűzénél. *Orbán erőfölénye* még a járvány miatti romló közhangulat és az ebből fakadó gazdasági nehézségek ellenére – a felsorolt tényezők alkalmazhatósága nélkül is – *elsöprő*. Hacsak?...

Horváth Florencia

Félre

A testről beszélsz. Próbálsz elmagyarázni, mennyire fontos. Ilyenkor valami versre próbálsz gondolni, olyanra, ami halállal hasonlítja össze a felkelő napot. Elég giccses ahhoz, hogy elhiggyem, még nem írták meg. Jobb esetben feljegyezném valahová, hogy majd később, ha semmi ötletem nem lesz, elővegyem, most mégis akarom, hogy lásd, ilyenek egy arc gyűrődései.

A testről beszélsz, megmutatod, mennyire szomorú és álmos. Nincs kedvem sajnálkozni, talán el sem várod. Túl akarok lenni ezen mielőbb, hagyom, hogy a testről beszélj, és majd csak egy aluljáróban mondom ki, amit előttem nem lehetett.

39

Két határ

Nem nyitok ajtót. Az összezártság félelme mindig erősebb, mint az egyedüllété. Ahogy az éhség sem akkor támad, amikor enni kíván az ember, hanem mikor megérzi az első falatot. Feloldódni, mint pezsgőtabletta, elporladni, mint zacskósleves. Próbálok zuhanás közben magam elé tenni a kezem. Minél magasabbról, annál előbb kezdek el félni a becsapódástól. Kicsi távolságról nincsen erre idő. Mindig elkezdeni a legnehezebb, olyankor a végét várom, aztán nem tudom abbahagyni. A befejezési kényszer húzza szét az ablak előtti fákat. Egy szoba félelme, nem nyitok ajtót.

Lady Constance Chatterley

Lady Chatterley érzéki evolúciója

szalmával volt kitömve a maci
az orránál volt a legkeményebb
bocsánatot kértem tőle utána
sokáig őrizte kislányszagom

nedvem átütött a szoknyán
megfordítottam derekamon
a foltot a falu elől kis
vászonarisznya takarta el

kellemetlen szúrós szaga volt
minden alkalommal döntenem kell
nem hanyagolta el a melleket
hallgattak a vastag vályogfalak

amit elvett kapkodva szép sorban
mind ajándékba kapta volna meg
titokban lehetett az égis élni mással
hold mögé bújt a szerelemgyerek

futkosnak a szagra ovulációkor
jelentősen nő a chatforgalom
tudom mit szeretnék aki ideér
dehogyan kicsi azt megnyugtatom

Lady Chatterley a társadalmi nemekről gondolkozik

Ha egy férfi azt mondja, dőlj hátra,
ha egy nő azt mondja, dőlj hátra,
ha egy férfi azt mondja, hajolj előre,
ha egy nő azt mondja, hajolj előre,
ha egy férfi azt mondja, nyisd csak ki a szád,
ha egy nő azt mondja, nyisd csak ki a szád,
ha egy férfi azt mondja, tedd végül fel a lábad,
ha egy nő azt mondja, tedd végül fel a lábad,
ugye azt hitted, rád akar mászni,
ugye hátradóltél tők nyugodtan a kanapén,
ugye azt hitted, meg fog most hágni,
ugye vártad, hogy megigazítsa a párnád,
ugye érezted a garatodon előre az ízét,
ugye számítottál rá, hogy süteményt sütött,
ugye tudtad, hogy ez már a finis,
ugye tudtad, hogy fel fog majd söpörni is.

Lady Chatterley a nagyanyjára gondol

„Nem akar beszélgetni!” – panaszkodtam
a nyikorgó hokedlin kuporogva.
Nyár volt, a nap besütött élesen
a félig nyitott konyhaablakon.
„Nem is arra való!” – szólt vissza nagymama,
felnézve a pogácsaszaggyal.
„Mégis mire?” – kérdeztem vissza
a nyers tésztától szinte fuldokolva.
„Hát a szexre. Meg hogy legyen azért
kit etetni, ha nincsen is gyerek.
Beszélgetni ott vannak a barátok.”
A fényben táncoltak a porszemek.

Én szót fogadtam és főztem és tosztam
egész életemben, és imában is
a Szűzanyának mondtam csak, mi bánt.
De időről időre megjelent
álmaimban egy minden értelemben
jóllakott férfi, aki leült mellém,
hozzám se ért, csak végighallgatott.

Tatár Sándor

...sok tünde nő...

A főposta mindig nagy hodály
Az ellenőr mindig borzadály
Az uzsonna mindig kis karéj
A levesben nincs kakastaréj
(De nőnek itten tenderek,
Csak ön-szerencsénk szendereg
De odébb még a rom-ispotály
Ráérsz még azzal, hogy sirdogálj)

Elmarad lánykérés s kézfogó,
Ha a pasi szarzsák s széltoló
De soká kábít a szép mese
(Van csillaghomlokú ménese
És kedvesének lesz jó sora,
Mer' neki császár a sógora!)
Közben körötted, nézd, hány beteg
Ki ifjú titán volt, szárnyszegett

Kevés tüzelőd s a tél hideg
Okát, bár szimpla, ki érti meg
Szemekbe oly bőven dőlt a por
A koponyákban rossz lőre forr
Ki letarol erényt s bokrokat,
Annak az utókor szobrot ad
Növeszthet az óriás' birtokot,
Ki sokat s uszítón vartyogott

„Mindig résen lenni!” – add tovább
De végül csak győz az agymosás
Rég tudjuk már, a trónvitát
Nem észérvek döntik el – trombiták
Szívedben gyakorta undor ég
Pedig az élet csak bu'borék
Hát miért ne lépnénk egyszerre,
Hogyha ez Nagy Kánunk desszertje??

Mindig hibázik a tök hetes
S a költő se mindig ötletes
De szövegéből húzni jó
(Tíz versből így lesz egy: fúzió)
Vén trampli lesz sok tünde nő
Belefásul minden tüntető
Jelenünk és jövőnk zord homály
Az ellenőr mindig borzadály

Aúú! Csupa zörgő-csikorgó „vers”sor!

Ez meg itt mi?! Boldog Isten!
Költő? Ugyan!! Bádogos tán...

44

Botrányos haszontalanság. És még

a figyelmet is eltereli!

Bizony, hogy a művészet rég
nem más, mint rút bűnrészesség.

Egy betagozódottra

Szálldoshatna, de ma kushad
hasa alatt Pegazusnak.
„Így nem küzdök tériszonnal!”
Nem acsarg. Pénzért viszont nyal.

Frusztrác'

Mint káposztáshordó, mely egyre borra vágy,
megcsömörülve a zavaros létől,
mely eltölti, hogy bűze orrba vág
– hiába, néki ez jutott a létből...

Mint széndarab, gyémánt-hamistudattal verve,
amelynek kegy, ha tűzben végezheti be;
mint géniusz, akivel nincs az Úrnak méltó terve,
mint aki szétosztaná magát, de nincs senkije...

Mint magát magvas bölcsességnek hívó marhaság,
mit ájultan szajkózhatnak – hiába,
mint pornó, amely művészfilmnek álmodja magát,
de a dráma helyszíne csak egy **milf**... szemérme...

Mint *szalmabábu*, ki áhít saját vagyont,
de hiába; sakkban tartja a gazda,
vagy mikor halhatatlan műről álmodik a pont,
mely kínos rigmus végire van rakva...

Mint lisztkukac, mely nem lesz pillangó sosem,
s nem is csukakirály harap rá,
csak nyamvadt sneci,
de nem, mint némely alulról jött idol és totem,
mert hát *ő vitte valamire*. Az lett: nagy szemét...

Gömöri György

Az „Új égtájak” költői

A tizennégyből már csak négyen
élünk Az idő halad
illetve áll – csak mi lépünk majd
ki belőle amíg testünk váltja
és újrateremti sejtjeit –
foltozgatva repedéseinket
Tavaly volt 50 éve hogy könyvünk
megjelent és mekkora izgalmat okozott
nekünk egy dicsérő cikk a pártlapban pedig
az csak Vaspistának volt baráti gesztusa
Mindez jó 20 évvel a Nagy Váltás előtt
és pár évvel azután hogy a színeváltó
és buzgón nyelvújító O. V. a Várba költözött

2020 októberében

Sylvia bosszúja

Miután Ted elhagyta őt, a bősziült
Sylvia bosszúból összeszedte
költőférjének összes kéziratát
és megátkozva őt, meg az „új nőt”
autodafét csapott belőle. De az üszkös
papírhalm alól egyetlen női név
bukkant elő – azé, aki miatt
Ted elment. Rajta – pár évvel később –
fogott is az átok, utánahalt
Sylvianak, de Tedről ez lepergett:
ha furdalta is lelkiismeret,
két sérült és sértett öngyilkos feleség
után sokáig élt nyugodtan, gyerekekkel,
s egy harmadikkal, telizöld Devonban.

Az igazi révészség

Az identitás annál kétesebb, minél fontosabb. A felgyorsult időben gyorsan nő a fontossága is, a kétsége is. A fontossága az egyéniségével párhuzamosan nő. Minél fontosabb az egyes ember mint egyéniség, mint „egyedüli példány”, annál fontosabb kérdés a maga és mások számára, hogy ki ő. Mivel azonos, mivel nem.

Ez pedig annál kérdésesebb, minél kevésbé determinált az egyén léte. Minél kevésbé adott születésünk pillanatától, hogy kik vagyunk, kivé lehetünk, kivé nem.

Ez a két folyamat egy. Minél kevésbé determinált, minél kevesebb ember élete külső tényezők által, annál egyénibb az emberi lét, és az identitás annál inkább választások kérdése. Annál kevésbé készen kapott azonosság. Annál inkább egyéni döntésen alapuló azonosulás. Annál kevésbé állandó. Annál kevésbé állapot. Annál inkább folyamat. Annál kevésbé bizonyosság. Annál inkább probléma. Mint a párválasztás. Az is akkor probléma, amikor van választás. Akinek a párja nem a választottja, hanem a sorsa, annak nincs megoldandó problémája, csak hordozandó sorsa, légyen az áldott vagy átkozott.

Minél gyorsabban változik és minél tágabb az a világ, amely a szemünk elé kerül, és amelyben mozoghatunk, annál több az azonosulási lehetőség és ajánlat időben is és térben is. Annál több az ígéretes és fenyegető, pozitív és negatív tényező, amely az azonosulásainkat befolyásolja. Annál több identitást hagyhatunk életünk során magunk mögött, miközben azok az elhagyott identitások nem ürülnek ki belőlünk, mint történelmi salakanyag, hanem ott lappanganak aktuális identitásaink árnyékában.

Ha végiggondolom ebből a szempontból azokat az életeket, amelyeket magam körül láttam, amelyeket figyeltem, kutattam, csupa változékony és ambivalens identitástörténetet látok. Alább ezekből állítok össze egy kis példát.

Mucur néni sem tudta

„Dó, ré, mi fá, szó, lá ti dó / Szalonnát eszik a zsidó.” Ezt dalolgattam kilenc-tíz éves koromban. Mucur néném-től tanultam. Megérkezett Mucur néni férje, anyai nagyanyám öccse, Lajos bácsi, és hallván, mit dúdolgatok, éktelen haragra gerjedt. Istenesen leteremtett: tudom-e én, mit kántálok! Hogy ezért mennyit szenvedett az én családom! Nem értettem a világot. Egyrészt, mi rossz lehet abban, amit a drága Mucur néni énekelt nekem? Másrészt, mi baj van azzal a szalonnával? Az ugyan akkor még nem volt az agyamban, hogy a zsidóban mi is érdekeltek vagyunk, de azt tudtam, hogy mi is eszünk szalonnát, Lajos bácsi is eszik szalonnát: mi lehet azzal a baj, ha valakire azt mondják, hogy szalonnát eszik? Hagyján, hogy én nem tudtam. Mucur néni sem tudta.

Lajos bácsi feleségét és fiát elpusztították a vészorszakban. Ő pedig túlélte a munkaszolgálatot, Mauthausen és Dachau. Az övéi elvesztése után ő is újrateremtette az életet, mint oly sokan, de nem egy „unzeránert” vett feleségül, hanem egy nála sokkal fiatalabb megőrzvegyült cserháthalápi parasztasszonyt, a Mucurt.

Lajos bácsi volt a szociáldemokrata párt megyei titkára a világháború után Nógrádban. Régi, balos szocdem, nyomdász szakszervezeti vezetőként szervezett sztrájkokat, tüntetéseket, ebből kifolyólag olykor le is csukták.

Nem tartotta a kapcsolatot sem az Örökkévalóval, sem a zsidó hagyományokkal, nyilván évtizedek óta ette a szalonnát. Nógrádi szocdem vezetőként szeretett bele Mucur nénibe, de nagyon. Népies szerelmes verseket írt hozzá, a hegedűjén magyar nótákat húzott, udvarolt, mint egy Jávor Pál. 1947-ben vidáman integetett a kékcédulások teherautójának, intenzíven részt vett a pártegyesítésben. Ennek jutalmául ő lett az egyesített párt első polgármestere Balassagyarmaton, de a hála nem tartott sokáig, 1949 végén leváltották, megrágalmazták, kizárták a pártból, de nem csukták le, és viszonylag gyorsan rehabilitálták. Viszont politikai szerepben többé nem tartottak rá igényt, visszament nyomdásznak, örült, ha a *Typographiában* lehozták egy-két cikkét. Sértett, balos kommunistaként élte életét, sérelmeit itt nem részletezem.

Sokakkal együtt azért (is) volt szocdem és kommunista, hogy ne legyen zsidó. Másrészt nem volt titkos zsidó, nyíltan maradt sors-zsidó, az üldözött sorsközösség öntudatos tagja, aki mindenre érintettként ugrott, amiben antiszemitizmust orrontott.

48

Mucur néni imádta őt, és minden korábbi hitéből kilépve követte őt politikailag. Amikor a szalonnás ügy után évekkel megjött a kórházból, ahol közölték vele, hogy Lajos bácsi tumorját nem lehet eltávolítani, visszavarrták a daganatot, életben tartják, amíg tudják, úgy zokogott, ahogy én még senkit nem láttam sírni korábban, és átpolitizálta a fájdalmát: amikor egy csomó fasiszta jár-kezel szabadon a világban, miért az én drága, kommunista Lajosomat viszi el a rák?!

Mucur néni kilépett korábbi önmagából Lajos bácsi után, de a dalok és mondókák vele maradtak, és aktiválódtak, amikor visszaélte magát abba az időbe, amikor az ő fia volt kisfiú. Az ő fejében ennek a szalonnás rigmusnak nem volt semmilyen politikai jellege. Nem érzékelt benne ilyet sem régen, sem akkor. Egy szeretettel teli, nagyon érzékeny ember volt ennyire érzéketlen arra, amire imádott párja annyira érzékeny.

Ilyen bűvópatakjai vannak a félig jellegüket vesztett, félig jellegüket őrző identitásoknak.

Libazsír csak kenyéren

Gyerekkoromban egyszer valahonnan előkerült egy régi kis terítő, amelyre rá volt horgolva Nagy-Magyarország és alája, hogy „Nem, nem, soha!” Anyám horgolta azt még a miskolci izraelita tanítóképzőben iskolai feladatként. Érdeklődtem, hogy mi ez, és akkor anyám megtanított arra, amit neki tanítottak az iskolában: „Ekkora volt Magyarország, / Most meg ilyen kicsi

már, / Rossz emberek elrabolták, / Jaj, Istenem, de nagy kár!” És el is muto-
gattuk karunkat széttárva, hogy milyen nagy volt, majd kezünket összezár-
va, hogy mekkora lett ez az ország.

Anyám ezeken a dolgokon nagyon régen túl volt. És valahol érzelmileg
mégsem. A családot Miskolcon a szigorú ortodoxia fogságában tartó dédapám
meghalt. A család Budapestre költözött, és a fővárosban anyám, nagyan-
yám már igen lazán kezelte a vallási előírásokat, ha egyáltalán. A lichtenwörthi
koncentrációs táborban anyám szakított az Istennel. Olyan Isten nincs, aki
ezt megengedi, s ha van, az neki nem Isten. Itthon, amint egy kicsit össze-
szedte magát, belépett a kommunista pártba. Amikor viszont a húga agitál-
ta, hogy keresztelkedjen ki, mint ók, mert ugyan a vész most elmúlt, de so-
hase lehessen tudni, akkor határozottan nemet mondott. Ő az, aki, őt annak
fogadják el, ami, vagy sehogy.

Engem azután annyira ateistának neveltek, hogy gyerekkoromban egy-
szerűen nem hittem el, hogy tényleg vannak komoly, felnőtt emberek, akik
olyan balgák, hogy templomba járnak. Anyám kizárólag disznózsírral volt
hajlandó főzni. Étolaj elő nem fordult a háztartásban. Libazsír pedig csak
kenyéren.

Nagynénémék, akik anyámat a kikeresztelkedésre akarták rábeszélni,
'56-ban kimentek Kanadába. Hamarost kivittették a nagyszüleimet, és ott
rekonstruálták azt a kóser háztartást, amelyet Miskolccal a hátuk mögött
hagytak. Érzelmileg is, politikailag is nagyon zsidók lettek. Mélyen beágya-
zódtak a montréalai zsidó közösségbe, jelentős részben abból származott női
szabó nagynéném klientúrája. Mesélgették a vicceket, mint például azt,
hogy miért nem kell vécé egy zsidók és arabok lakta házba: mert a zsidók a
szarból is aranyat csinálnak, az arabok meg a szart is megeszik.

Nemcsak a zsidó identitásuk lett és a magyar maradt erős, de szenvedé-
lyes angol identitásuk is lett a kétnyelvű országban. Nem győzték gyaláz-
ni a franciákat, engesztelhetetlen gyűlölettel emlegették az őket uszító De
Gaulle-t, el voltak képedve, hogy engedhetik meg a franciáknak, hogy újra
meg újra népszavazási cirkuszt rendezzenek Québec elszakadásáról.

Nagynéném, nagyszüleim mindazok után, amit születésüktől addig átél-
tek, a végre meglelt nyugalmat, biztonságot féltették az újabb felfordulás-
tól. Maradjon az az ország úgy, ahogy van, ahogy befogadta őket. Ők nem
is beszéltek franciául. (Nagyszüleim angolul sem, németül kommunikáltak,
ami a nagyrészt közép- és kelet-európai jövevényekből álló montréalai zsidó
közösségben nem volt probléma.) De az ott felnőtt unokatestvéreim! Kérdez-
gettem őket, hogy mégis miért. Nem vagytok sem franciák, sem angolok, ha-
nem magyarok, sem katolikusok, sem protestánsok, hanem zsidók, Québec
mindkét nyelvét anyanyelvi szinten beszéltek... Racionális válasz nincs.
Ezt a hármas identitást hozták a gyerekkorukból: zsidó-magyar-angol, és
az identitások ugyan sérülékenyek, amikor érdekeket, pláne létérdekeket
sértenek, de ha nem, akkor a funkciójukat is túléljük, mert funkció nélkül is
funkcionálisak, amennyiben valamilyen közösséghez kötnek.

Évtizedeken keresztül úgy tűnt, hogy a szüleim politikailag homogén párt
alkotnak. Két rendes, lojális párttag. A rendszerváltás hozta elő a hívó zsidó

kispolgárból lett kommunista és a hitetlen, harcos szocdem munkásból lett kommunista politikai identitásának ereje közötti nagy különbséget. Ez sohasem mutatkozott volna meg, ha nem bukik meg a pártállam. Apám ment a kitartó kommunistákkal Grósz után az MSZMP-be, anyukám már 1990-ben is a liberálisokra szavazott, nekik drukolt, és azután is, amíg élt.

Anyám és anyósom nagyon szerették egymást. Anyósom a filojudeista Hit Gyülekezetéből hozta magával a vallásos zsidók iránti lelkes érdeklődést, édesanyám pedig mindig szeretett azok kedvében járni, akik szeretettel közeledtek hozzá, és a rendszerváltás meg az öregség amúgy is aktivizálta az ő elfojtott fiatalkori énjét. Anyósomnak úgy beszélt a hívő zsidó múltjáról, a zsidó élet és hitélet akkori folyásáról, hogy anyósom máig úgy emlékszik rá, mint akinek nagy hite volt, és nem akarja elhinni nekem, hogy anyukám már 1945-ben szakított az Örökkévalóval.

A választott identitások közül a szurkolói az, amelynek a választása már gyerekkorban megtörténhet, mert nem kellene hozzá olyan ismerettel, amelyeket például a politikai identitás feltételez. Az általános iskola felső tagozatában nálunk a fiúknak többnyire volt már szurkolói identitásuk. Én az FTC-t szúrtam ki magamnak ismeretlen okból, de nem meglepő módon, mert egyébként is az volt a legnépszerűbb csapat akkor is. Érzékelttem, hogy a rokonaim valahogy furcsán reagálnak szurkolói megnyilvánulásaimra, de rám hagyták a dolgot. Az 1958 óta Kanadában élő nagymamám dörgött levélben: hogy drukkolhatok én az FTC-nek! Micsoda dolog, hogy nem az MTK-nak drukkolok, mint az anyám, vagy legalább a Vasasnak, mint az apám.

Nagymamám egyrészt egy generációval közelebb volt a hagyományos autoriter családmódelhez, amelyben az ilyesféle másodlagos jelentőségű identitások sem választottak, hanem öröklöttek, s megkívántatik a szülői minta követése ebben is. Másrészt felnőttként érte meg az antiszemitizmus nagy konjunktúráját az első világháború után, és sok drámai tapasztalat birtokában volt már a harmincas évek végén, amikor az Üllői úton a B-közép az MTK (akkor Hungária) felosztatását követelte, ami 1940-ben meg is történt. Ő csak azt érte meg itthon, hogy az FTC-t kvázi fasiszta csapatként kezelték, ledegradálták, beolvasztották az édesipari dolgozók sportkörébe, megfosztották nevétől és színeitől, s elterjesztették azt a szlogent, hogy nem minden fradista fasiszta, de minden fasiszta fradista. (Engem még 1968 tájkán is csúfoltak úgy parasztfiúk Dömsödön, hogy fradista-fasiszta.) Nagymamám akkor már nem volt itthon, amikor az FTC-t rehabilitálták, és újra bajnok lehetett.

A sors fintora

Kérdés, Révész vagyok-e én. Érvényes-e az én Révész-identitásom?

Nagyapám Zsigmond testvérének a fia, Révész Ferenc 1947. október 3-án levelet írt nagyapám Mihály testvére fiának, Révész Andrásnak: „Gyakran hallottam Tőled felszólalásaid során, hogy arról beszélsz »Mi, Révészek«. Egy messze költözött Révész nevében, az apám nevében vagyok kénytelen tiltakozni, hogy ezt a kitélt a jövőben is használd. Minket Révészeket:

édesapádat, édesapámat és talán szerénytelenség nélkül megállapíthatom, engem is két tulajdonság jellemez. Az egyik: öneszmélésünk óta minden erőnkkel és némi tehetségünkkel a pártért dolgozunk. Másodszor: szerények vagyunk. Nem tudom, hogy e két alaptulajdonság közül Te melyiket mondhatod magadénak. Becsaphattad eddig az embereket mozgalmi múltaddal, de mától kezdve egyre nagyobb számban jelentkeznek a koronatanúk, akik tanúvallomást tesznek amellett, hogy a múltban semmilyen kapcsolatod sem volt a szocialista dolgozók harcához.” Ezt a levelet Ferenc másolatban megküldte nagybátyjának, András apjának is egy kísérőlevéllel, mely ezzel végződött: „Kötelességemnek tartom, hogy Mihály bácsit értesítsem erről a levélről, mert változatlanul az a meggyőződése, hogy a Révész-szellemet a maga igazi mivoltában mi képviseljük, András csak nevében, de nem szellemében Révész.”¹

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kommunistabarát, a munkáspártok egyesülését támogató „baloldala” és az egyesülést ellenző, a párt önállóságának megőrzésére törekvő „jobboldala” között egyre durvább harc folyt. A két unokatestvér konfliktusa ennek a része volt.

Ferenc a levelében hosszan részletezi, mennyire nem vett részt András azokban a harcokban, amelyeknek jutalmaként őt többször bebörtönözték, verték, villanyozták, toloncházban tartották, hosszú évekre rendőri felügyelet alá helyezték, Dachauból jött haza. Való igaz, András sohasem tartozott a kommunistákhoz közel álló, radikális szociáldemokraták közé, de a tizen-nyolcadik születésnapján, mint az akkori Révések általában, ő is belépett a pártba. Közismert álnevé, Mihályi Andrásként rendszeresen publikált a *Népszavában*, a székesfőváros alkalmazottjaként szociálpolitikával, gyermekvédelemmel foglalkozott, nem érték őt olyan csapások, mint Ferencet. Ráadásul az ő legszűkebb családjában nem voltak áldozatai a vészkorszaknak sem, miközben Ferenc testvérét és apját (akire „messzeköltözött Révész-ként” utal a levélben) a Szálasi-puccs utáni napokban a Dunába lőtték a nyilasok.

Ferenc a levelében leszögezi, hogy előbb-utóbb megindul a pártban a „tisztulási folyamat”, és ő elő fog adni minden terhelő adatot, ami Andrást érinti.

Andrást a pártegyesítés előtt Kéthly Annával és a többi prominens „jobboldalival” együtt kizárták a pártból, 1950-ben letartóztatták, életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, öt és fél évvel később szabadult. Egyben és kamatostul leszenvedte, amit Ferenc részletekben. Apját, a Ferenc által őszintén nagyra becsült Mihályt, aki átlépett az egyesített pártba, kirúgták mindenhonnan, megfosztották minden alkotási, publikálási lehetőségtől, egyedülálló munkásmozgalmi archívumától megfosztották, és sakkban tartották a fiával, akinek az életéért kellett rettegnie. Ferenc ezalatt rövid ideig a pártközpont agitprop osztályát vezette, majd az Akadémiai Könyvtárat, később a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat igazgatta.

Csakhowy Mihály bácsi sem lehetett révészferenci értelemben igazi Révész, mert 1956 forradalmi napjaiban kiderült, hogy nem a pártegyesítő

¹ A leveleket a Politikatörténeti Intézet levéltára őrzi, PIL 721.f. 1.cs. 504. ő.e. 27–29. lap.

oldalán állt, hanem az Andrással együtt kirúgottakén. 1956 november elején, amikor a szociáldemokratákhoz visszatért *Népszava* élére állt felelős szerkesztőként, így köszöntötte a „régi *Népszava*” olvasóit: „Az a nyolc esztendő, amelynek ki kellett maradnia a *Népszava* évfolyamszámából, nem a mienk volt, az 1948 márciusától 1956 október végéig megjelent Népszavak nem a szociáldemokrácia Népszavai voltak. Az a lap, amelynek első számával most elindulunk, a magyar szociáldemokrácia szellemében, a régi *Népszava* szellemében indul el az újtára, nehéz útra, amelyre büszkén és boldogan néz. Büszkén és boldogan, mert az országépítés és a pártépítés útjának látja. Büszkén és boldogan, mert tudja, hogy az önkényesség és a zsarnokság esztendeinek sora után a magyarok százezrei követik lelkesen ezen az úton, a régi *Népszava* útján. Szeretettel és hálával áldozunk ezekben a percekben drága elvtársaink emlékének, mártírjaink emlékének, azok emlékének, akik a zsarnoki önkény és kegyetlenség áldozataivá váltak azokban az esztendőben, amelyekben ez a zsarnokság azt is lehetetlenné tette, hogy a szociáldemokraták Népszavája megjelenhessék.”

A sors fintora, hogy a rendszerváltáskor Andrást fiával, Révész T. Mihállyal együtt éppen azért rúgták ki az újjáalakuló szociáldemokrata pártból, mert túlságosan közel vitte volna az állampárt utódpártjához, az MSZP-hez. Révész T. Mihály azután Horn Gyula személyes tanácsadója lett, és az MSZP jelöltjeként vezette az Országos Rádió- és Televízió Testületet.

Én pedig sajnos az igazi révézség semmilyen kritériumának nem felelek meg, már csak azért sem, mert sem ilyen, sem olyan szociáldemokrata nem voltam soha.

Determinált életek

Az igazi révézség olyan, mint az igazi magyarság. Vannak természetük szerint értéktartalommal bíró és értéktartalommal nem bíró identitások. Ez utóbbiak közé azok tartoznak, amelyeket születése, nyelve, életének színtere alapján bármilyen értékrenddel, világnézettel rendelkező ember megélhet. Így lehet ember, aki embernek született, magyar, aki magyarnak született vagy azzá vált, Révész, aki annak született vagy azzá vált stb. Keresztény, kommunista, liberális, náci, izraelita, természetvédő, wagneriánus, antiglobalista, euroszkeptikus stb. stb. identitással viszont csak az rendelkezhet, aki ahhoz illő nézeteket vall.

Az identitásoknak ez a két csoportja az írásom elején vázolt folyamatban válik szét. Annál inkább szétválik, minél kevésbé determinált az emberek élete, minél szabadabbak, minél szabadabban határozhatják meg önmagukat, minél távolabb kerülünk attól a társadalmi állapottól, amelyben a születés meghatározta a világnézetet, értékrendet, életmódot, amelyet az emberek követhettek.

Akik az értéktelített és értéksemleres identitásokat összekapcsolják, ennek a szabadságmentes, determinált állapotnak az irányába igyekeznek „visszaforgatni a történelem kerekét”. És még a magát haladónak tudó, hite szerint új világot építő és annak előőrsében menetelő Révész Ferenc is ezt tette, s ebben a tekintetben nem is tett mást, mint például Csurka István,

éppen csak nem alkotta meg a révérségteljesítmény szót, mint Csurka a magyarságteljesítményt.

Ahol az emberek már rendelkeznek bizonyos mértékű szabadsággal önma-guk fölött, az értéksemleres identitások értékekhez kötése súlyos és általános identitászavarhoz, például a magyarságtudat és bármilyen nemzettudat zavarához vezet. Azok beszélnek legtöbbet erről a zavarról, akik leginkább okozzák. Mert ők azt tekintik zavarnak, ha valaki a nemzetükhöz tartozónak érzi és vallja magát, és mégsem úgy gondolkodik, mint ők. Számukra a nemzet mindig túl kicsi és túl nagy. Túl kicsi az értékközösségükbe tartozó „igazi” nemzet, és túl nagy a valóságos nemzet, mert sohasem fogynak el belőle a másként gondolkodó kirekesztendők. A kirekesztendők kirekesztése a szemükben egyidejűleg szükséges a nemzet életereje, egészsége szempont-jából, és káros ugyanebből a szempontból, hiszen csökkenti a nemzet mére-tét, márpedig a méret és az életerő között szoros kapcsolat van az ilyesféle nemzetinek vélt gondolkodás szerint.

Abszurd hazugság

Van olyan, hogy egy identitás az egyik szinten hamis, a másik szinten valós. Ilyen a munkáshatalomként legitimált pártállam kádereinek az első gene-rációban még nem ritka munkás- vagy parasztidentitása.

Természetesen abszurd hazugság volt, hogy Péter Gábor fizikai munkás személyében a munkásosztály vezeti az Államvédelmi Hatóságot, melynek ökle maga a munkásoköl, mely oda csap, ahová köll. Az azonban nem vikk és nem hazugság, hogy Péter Gábor valódi szabó volt, a mestersége az identitá-sának fontos részét alkotta akkor is, amikor az ÁVH-ban vezérkedett. Ezért morzsolgatja a *Tanúban* az ő karikatúrája, Virág elvtárs Pelikán hajtókáját, megállapítván, hogy a gátör zakója 85 százalékos angol szövetből készült, túltömött a vállrésze, de a reverje jó.

Dobi István úgy tette meg az utolsó lépcsőfokokat a számléltra tetejéig, hogy minden fokon – amikor földművelési miniszter, amikor miniszterel-nök, amikor államelnök lett – arról zengtek az őt köszöntő cikkek, hogy íme ezerévnvi elnyomatás, kizsákmányolás után a magyar föld művelője, a földmunkás az övéi nevében átveszi az irányítást, és ennél fényesebb bi-zonyság nem is kell arra, hogy immáron az elnyomottak, kizsákmányoltak kezébe került a hatalom. Ezen elsődleges hazugság mögött is van másodla-gos valóság.

Dobi egyrészt nagyon nem maradt földmunkás, másrészt nagyon is az ma-radt. Mindazok után, amit gyerekkorától ötvenéves koráig összegürizett a földeken, hogyne érezte volna magát annak! Azért ennyi kemény munka mégis jogalap. Pontosan olyan szemmel nézte és látta a földeket, mint Virág elvtárs a zakókat. Azzal a különbséggel, hogy ennek Dobi esetében gyakorlati jelentősége is volt, miután agrárpolitikával foglalkozott, szorgalmasan járta az országot, és mindenhol tudták, hogy az ő személyében olyan vezető érkezik, aki nagyon is tisztában van vele, miként kell bánni földdel, állattal.

Fent említett Lajos nagybátyám személyében sem a munkásosztály pol-gármesterkedett Balassagyarmaton, de Márkus Lajos nyomdász identitása

sem lehetett kérdéses. Kiváló nyomdász volt, és folytatta is a mesterségét, amikor kiebrudalták a politikából.

Azt pedig közlőül láttam, hogy apámnak mennyire fontos volt kádérként is a vasmunkás-identitása. Házi vitáink állandó eleme lett, hogy releváns-e a rendszerre jellegére nézve az a tény, hogy az újpesti tanács ipari osztályát az ő személyében olyasvalaki vezeti, aki önértékes munkás, és tud valamit arról a munkáról, ami a kerület kisiparosainak és kisipari szervezeteknek műhelyeiben folyik. Én érzékelttem, hogy apámat ebben a körben eléggé kedvelik, de nyilván nem találkoztam azokkal, akik nem kedvelték, ha voltak, az a kedvelés is lehetett relatív, és bizonyára összefüggött azzal, hogy apám akkor vette át az ipari osztály vezetését, amikor tőle függetlenül megszűnt a kisiparosok adósanyargatása, és sokkal könnyebben lehetett iparengedélyhez jutni, mint korábban. Apám nyugdíjas korában fél életét a pincében berendezett műhelyében töltötte, ahol gyakorolta a mesterségét, és boldogabb volt, mint a tanácsházán, ahol már rég elfogytak körülötte a munkásból lett káderek.

A munkásidentitást jellemzően olyan káderek őrizték, akik részt vettek a munkások érdekvédő harcaiban, szervezték a munkások ellenállását, a sztrájkokat, a tüntetéseket, kádérként pedig azt a rendszert szolgálták, amely a munkásmozgalmat megsemmisítette, a sztrájkjogot eltörölte, a szakszervezeteket látszatlánra ítélte. Ők tehát objektíve renegátok lettek akkor is, ha szubjektíve munkások maradtak. De ez fordítva is igaz: szubjektíve munkások maradtak akkor is, ha objektíve renegátok lettek.

Ez volt az egyik lehetősége annak, hogy a szubjektum megőrizze valamilyen formában énképének integritását, megképezze a folyamatosságot a rendszerváltó időkben egymást váltó én-jei között.

Torzuló emlékezet

De volt, van ennek több egyéb formája is. Nézzünk erre két példát. Orbán Viktorét és Horn Gyuláét. Mivel az utóbbi egyben Medgyessy Péteré is és Gyurcsány Ferencé is, ebbe a két modellbe belefér az elmúlt negyedszázad valamennyi országhormányzója. (Indokolt is, hogy mindenki beleférjen, mert sajnos nem volt a rendszerváltás óta olyan kormányfője Magyarországnak, aki a rendszerváltás előtt is demokrata volt, és a rendszerváltás után is az maradt. A torzuló emlékezettel szemben Antall József sem volt ilyen, de vele itt most nem foglalkoznék. Ő mindig hangsúlyozta, mennyire változatlanok maradtak az ő nézetei egész élete folyamán. A róla szóló könyvemben – *Antall József távolról*, 1995 – kimutattam, hogy ez nem így volt.)

Orbán Viktor (a radikálisan liberális Fideszből megmaradt társaival együtt) all-round renegát. Dokumentálható (sokan, sokszor dokumentáltuk is), hogy pályája során valamennyi jelentőséggel bíró álláspontjának az elmentétét képviselte már. A teljes körű diszkontinuitás mögött azonban van egy rejtett kontinuitás, amely az ő identitását adja. Ez pedig a professzionális politizálásnak az a tökéletesen értéktelen felfogása, amely a politikai tevékenység kizárólagos céljának a politikai és egzisztenciális haszon maximalizálását tekinti. Ez az állandó, az értékek, normák, álláspontok,

amelyeket a cél érdekében adott helyzetben képviselni érdemes, változók és pusztán eszközként szolgálnak. Orbán önazonosságát, személyiségének erejét ez a rejtett, de annál valóságosabb identitás adja. Ennek jegyében bármi képviselhető, amely a haszonmaximalizálást szolgálja, többek között a természetüknél fogva értéktelen identitások, például a magyar identitás értékfüggővé tétele is, úgy, ahogy fentebb leírtuk.

A Horn-modellt egyszer már igyekeztem megközelíteni (*Alkalmazott haláleset*, *Beszélő*, 2013. július 1. <http://beszelo.c3.hu/blog/revesz-sandor/alkalmazott-halaleset>). Van két tény: 1. Horn Gyula soha nem bánta meg, nem ítélte el, nem tartotta morálisan aggályosnak mindazt, amit a rendszerváltás előtt tett. Mi több, ezt ő vállalta az 56-os karhatalmistasággal együtt a legkönnyedebben, legfölényesebben, mondhatnánk, leghetykébben. 2. A polgári demokrácia és a kapitalista piacgazdaság normái Horn Gyula kormányzati ciklusában érvényesültek Magyarországon a rendszerváltás után leginkább. Ez az állítás legalább annyira a többi ciklus kritikája, mint a Horn-ciklus dicserete, de akkor is így van.

Ennek a kettősségnek az együttese az, melynek vonzása a pártállamban kezdődött közéleti pályák folytatói számára ellenállhatatlan. Mert összeegyeztethetővé teszi a polgári demokrácia szolgálatát és tagadását. Egyenértékűvé teszi a polgári demokrácia elleni harccal, értékei, normái, eredményei tagadásával, híveinek üldözésével eltöltött múltat – a polgári demokrácia szolgálatába állított jelenrel. Horn Gyula példájára hivatkozva lehet öntudatosan tiltakozni a polgári demokrácia normáinak eltiprása ellen, és ugyanakkor morális aggályok nélkül, öntudatosan vállalni ezen normák sokkal erőteljesebb (sok-sok emberéletet elpusztító és megtörő) eltiprásában való közreműködést.

A folyamatosság ilyen tételezésének van egy irányzatos és egy relativizáló formája. A relativizáló forma lényege, hogy a történelmi adottságok változnak, az éppen aktuális adottságokból próbáltuk a rendszerváltás előtt is és próbáljuk a rendszerváltás után is a legtöbbet kihozni. Ha a diktatúra az adottság, akkor abból, ha a demokrácia, akkor abból. Ezt nevezhetjük értéknihilista pragmatizmusnak.

Az irányzatos forma abban a jellegzetes önmeghatározásban összegződik, hogy „én baloldali voltam világléletemben”. A baloldaliság is, a jobboldaliság olyan tág kategória, amely diktatúrákat és demokráciákat von közös halmazba, ezért lehet velük a diktatúrák és demokráciák közötti rendszerváltásokat áthidalni. A jobboldaliság is használtatott erre a célra a diktatúrák utáni Spanyolországban, Portugáliában, Olaszországban, Németországban.

Fogjuk mi még hallani a jelen NER-es kádereitől, akik majd tovább szolgálnak a polgári demokráciába való visszaváltás után, hogy ők jobboldaliak voltak világléletükben.

Bár már ott tartanánk.

Demszky Gábor

Láncszemek

(Napló: 1991)*

Január 4.

A BKV az agglomerációs települések hozzájárulását kéri a nekik nyújtott szolgáltatásokért. Schmidt Géza megyei alelnök tiltakozik. (A fővárosnak 1,7 milliárd forintba kerül a HÉV üzemeltetése és a főváros határát átlépő autóbuszjáratok fenntartása.)

Január 9.

Február 1-jétől 33, 50 vagy 60 százalékkal emeljük a tömegközlekedés tarifáját. (Az ellenzék a BKV-viteldíjak tárgyalásakor kivonult az ülésteremből.)

Január 10.

A kabinetemben alkalmazott tanácsadók rést ütöttek a hivatali infrastruktúrában, és felrúgták a hivatal illemszabályait. Az általuk betöltött kontrollszerp eddig ismeretlen volt a hivatalban. Az ügyosztályvezetők nap mint nap csalódottan távoznak, amikor legközvetlenebb munkatársaim, a kabinet tagjai, akiknek gyakran csak az intelligenciája segít a problémák analitikus elemzésében, visszaadják átdolgozásra az előterjesztéseiket. Ez nemegyszer történik, azt is mondhatom, hogy gyakorta előfordul. A tanulási folyamatnak így mindannyian a részeseivé válunk, azok, akiknek ez nem tetszik, elmennek. Az átalakulás lényege, hogy megszűnik a bürokrácia mindenhatósága, a demokratikus átalakulás hatásai alól még a jól szervezett tanácsi apparátus sem tudta kivonni magát. Úgy érzem, hogy ha nem hoztam volna be új szakembergárdát, egyáltalán nem tudnék boldogulni. De nagyon kevés az új szakember, keveset tudunk fizetni.

Nap mint nap azt tapasztalom, hogy a szerzett jogok birtokosai nem kedvelik, amikor elveszük vagy csökkentjük a játéktérüket. De egyáltalán nem bántam meg, hogy képzett és kitűnő munkatársakat próbáltam magam köré gyűjteni. A saját területén mindenki jártasabb, mint én, és többnyire rendelkeznek az ilyen munkában elengedhetetlen kooperálási készséggel is. Nekem az az elvárásom, hogy őszintén mondják meg a véleményüket.

A Nyugat valójában két dolgot tudott adni nekünk, a neoliberális gazdasági elméletet, amely a virágkorát éli, és a liberális demokrácia filozófiáját, működési modelljét.

Kelet-Európában az ingatlanok kisajátítása uniformizálta a városokat, a politikai hatalomnak nem kellett szembesülnie az egyéni vállalkozók érde-

* A szerző többek között a naplóformában írott feljegyzéseiből bőségesen merítve írta meg az *Elvesztett szabadság* (Noran, 2012) című önéletrajzi könyvének Budapest fővárossal foglalkozó fejezeteit. A *Mozgó Világ* a naplóból két fejezetet közölt, az első januárban volt olvasható. (A szerk.)

keivel, ezért az urbanisták a politikai hatalom szolgálatában sivár funkcionálismust valósítottak meg, ez nem állja ki az idők próbáját. A városok elvesztették az egyéniségüket, ma újra meg kell találniuk az egyensúlyt, meg kell teremteni a minőségi jobbítás feltételeit.

Január 10.

Az 50 százalékos tarifaemelés óriási vitát váltott ki, a képviselők többek között attól tartanak, hogy megnő a bliccelők és a tömegközlekedést elhagyók száma.

Január 11.

Hosszein Karabassít, Teherán főpolgármesterét fogadtam. Először azt az információt kaptam, hogy nem kíván nőkkal találkozni az irodámban, végül lemondott erről a teljesíthetetlen elvárásról.

Az Ikarusz buszok felől érdeklődött. Dicsértem az autóbuszokat. Az Ikarusz képviselői is jelen voltak. Néhány nap múlva levélben köszönték meg az elismerő szavakat. Teherán autóbuszokat rendelt az Ikarusz vállalatától, a pontos számot és az autóbuszok számát nem közölték velem, de azt igen, hogy nagyságrendjét illetően ez volt az utóbbi időszak legnagyobb megrendelése.

Január 15.

Vilniusszal szolidarizáló nyilatkozatot tettem közzé '56-os párhuzammal.

57

Január 16.

Végleg eldőlt: a fiatal demokraták nem kívánnak részt venni a Fővárosi Közgyűlés és a Főpolgármesteri Hivatal irányításában. Kisebbségben kell kormányozni Budapestet. Az idő múlásával ezt egyre inkább megvalósíthatónak tartom.

A pártrendszerre egyre inkább úgy tekintek, mint szükséges rosszra. Olyasmire, ami nélkülözhetetlen, de számos elemében irracionális, sőt kontraproduktív. A pártoknak mindenkor el kell tudni túlozni a különbségeket, azt kell kimutatniuk, hogy miben különböznek egymástól. Ez gyakran csak a szlogenek szintjén megy, ami meglehetősen unalmas színjáték.

A mai nap legfontosabb híre számomra: 50 millió forinttal tartoznak a budapesti háztartások az Elektromos Műveknek.

Január 17.

Az Öböl-háború miatt szigorú biztonsági intézkedések bevezetését rendelttem el a főváros irányítása alá tartozó intézményeknél és vállalatoknál. Szigorúan őrizzük a főváros kútjait és víztisztító berendezéseit.

Január 18.

A főváros működőképességéhez 20 milliárd forint hiányzik ebben az évben. Szükség lehet hitelfelvételre, de elsődlegesen privatizációból, ingatlanok eladásából próbálunk bevételekhez jutni.

Január 21.

Soros György korábban mindig akkor jelent meg melletttem, amikor szükségem volt rá. Főpolgármesterként akkor kerestem meg, amikor a városnak szüksége volt rá, a roma-, a drogprevenciós és az esélyegyenlőségi programok kapcsán. Iskolai felmérésekkel és tanári beszámolókkal győzködtem margitszigeti szállodájának halljában, hogy a tejakció nélkül sok gyerek délig éhesen ülne az iskolapadban. Egymillió dolláros támogatást kértem. Rövid gondolkodás után helyzetleírást kért, és igent mondott.

Január 22.

Két évvel ezelőtt Torontóban ismertem meg Egri György újságírót. A rendszerváltás után hazatelepült. Ma reggel a Városházán Andrew Sarlós kanadai üzletember üdvözlését tolmácsolta, és a lakására hívott mindkettőnket vacsorázni. Sarlóst Torontóban a Bay Street Buddhájának nevezték. Ezen az estén megértettem, hogy miért. Sugárzott belőle az eufória, hogy végre ismét szabadok vagyunk.

Sarlós itthon sem tétlenkedett. Munkkal együtt létrehozta a Central European Development Corporation (CEDC), amelynek többek között 50 százalékos részesedése volt az Általános Értékforgalmi Bankban. „Jó, ha az embernek van egy bankja” – mondta mosolyogva Sarlós, aki nyomban rátért a Finta József által tervezett Szabadság téri bankcentrum engedélyezési, kivitelezési problémáira, és mielőtt lélegzethez jutottam volna, már a felállítandó Nagy Imre-szobor költségeinél tartott. Sarlós 200 ezer dollárt szán magánvagyonából Varga Tamás alkotására.

58

Január 25.

Magisztrátus. Úgy gondolom, hogy az eszmecsere a városról: kulturális esemény. Azzá is tesszük. Szélesre tárjuk az ajtót a „civiliek” előtt, ezért új közéleti teátrum megteremtésével próbálkozom. Ennek a színpadán lép föl a Magisztrátus. Hogy miként a színházban: szórakozzunk és bölcsőbbek legyünk általa. Úgy tervezem, hogy minden estének más lesz a gazdája, így mindenki a maga stílusában állíthat össze egy estét. Izgatott vagyok: vajon tudunk-e a konfliktusokból olyan mutatós vitát kerekíteni, amely az indulatokat is enyhíti? Ránk férne. A felkérést senki sem utasította el. A napi gondokat kívülről figyelő „magiszterek” más perspektívából közelítenek. Ezért lesz jó velük eszmét cserélni.

Január 26.

Kínos konfrontáció alakult ki a könyvesekkel. November végén körlevéllel fordultam a főváros kerületi polgármestereihez: „Felkérem Polgármester Urat, hogy a jelenleg érvényes jogszabályok betartatásával vessenek véget a közterületeken történő engedély nélküli árusítási és egyéb tevékenységnek.” A körültekintéssel fogalmazott irat egyúttal javasolja, hogy a polgármesterek segítsenek megteremteni a szabályozott árusítás feltételeit, és a jelenleg érvényes rendeletek felülvizsgálatát ígéri. A főváros a kerületekkel összehangolt akcióra is készül, amely január 28-án veszi kezdetét.”

A kerületek nem mindenütt várták meg a sípszót. A X–XIV. kerület már decemberben megkezdte az Örs vezér téri aluljáró megtisztítását. A Ferencvárosban január 7-én indítottak akciót, hisz a IX. kerületben különösen sok az aluljáró, idetartozik a Kálvin tér, a Ferenc körút, a Nagyvárad tér, a Népliget, az Ecseri út és a Pöttyös utca. A 2/1984-es fővárosi tanácsi rendelet értelmében ugyanis az aluljárókba, akárcsak a hidakra, nem is adható pultos árusítási engedély.

Január 31.

Az engedély nélküli árusítás tilalmával kapcsolatos intézkedések elhalasztását javasolták az utcai árusok, akiknek nincs megfelelő érdekvédelmi szervezetük. Felajánlottam, hogy a városháza technikai és jogi segítséget nyújt az új érdekvédelmi szervezetük létrehozásához és működtetéséhez. A nyilvános vitában „a monopol jellegű képződmények uralmának felszámolását sürgették”.

Február 1.

A kormánypártok javaslata alapján kizárólag a kerületek vethetnének ki helyi adót. A parlament önkormányzati bizottságában azt mondtam, hogy „a főváros pártpolitikai fojtogatás gyűrűjébe került”.

Könyves utcák kialakítását javasoltam a Liszt Ferenc téren.

Február 11.

Egyelőre még hozzávetőlegesen sem lehet megjósolni, hogy az elkövetkező években Budapest milyen pénzbeli támogatásra számíthat az állami költségvetésből. Ez a körülmény a világkiállítással kapcsolatos döntéshozatalt is hátráltatja. Csodának kell történnie, hogy a BIE¹ által megadott határidőig tisztázódjanak az EXPO megrendezésének előfeltételét jelentő finanszírozási kérdések.

Február 12.

Krassó szíve, amely már hat éve az első infarktusa óta rosszul működött, megállt. Majd csodával határos módon újra dobogni kezdett, ám Gyuri már nem nyerte vissza eszméletét. Heteken át reménykedtem abban, hogy felépül, miközben mesterséges lélegeztetéssel tartották életben. Meglátogattam, de már nem tudtam szót váltani vele, fuldokolva, gyorsan vette a levegőt, az életéért küzdött.

Február 13.

Megalakult a Könyvkiadók-, Hírlap- és Könyvterjesztők Egyesülete. Az új szabályozás szerint nyilvános eljárás keretében, vállalkozásbarát módon, hosszú időre adjuk ki az engedélyeket. Néhány aluljáróban megjelenhetnek a legális utcai könyvterjesztők.

¹ BIE: Bureau International des Expositions (Nemzetközi Kiállítási Iroda).

Február 14.

Egy „karzati szónok” szerint becsaptam a választókat, és korrupt tanácsi tisztviselőkkel dolgozom. A „szónok” Szegvári Péter működését is kifogásolva a lemondásomat követelte.

Február 19.

Vergődés. Bizonytalanok vagyunk abban, hogy a főváros kivethet-e iparűzési adót. Adót ugyanis csak helyi önkormányzat vethet ki, az pedig, hogy a főváros helyi önkormányzatnak minősül-e, jogértelmezési kérdés. Azt javasoltam a közgyűlésnek, hogy kizárólag az iparűzési adót vessük ki, a vállalkozási adó kivetésétől tekintsünk el, mert az „foglalkoztatáspolitikai feszültségekhez” vezetne. Iparűzési adóból 6,3 milliárd bevételhez jutna a főváros, ami éppen pótolná a működési kiadásokból hiányzó pénzt, de fejlesztésre „ebből már semmi sem jut” (Székely Gábor).

Február 26.

Egy sikeres petíció. Tizennégy fővárosi színház igazgatója nyílt levélben fordult a törvényhozókhoz, hogy a színházakat egységesen adják a főváros tulajdonába. (A kerületek maguknak követelték a területükön működő színházakat.) A színházigazgatók erős érdekérvényesítő képességére mutat, hogy a javaslatot elfogadták.

Február 26.

60

Tejprogram: 83 ezer alsó tagozatos kisdíák kap az első félévben minden tanítási napon egy pohár tejet, kakaót vagy péksüteményt.

Kiszolgáltatottnak érzem magam, mert nem rajtam múlik az, hogy hogyan ítélik meg a teljesítményem, nem a saját kezemben van a sorsom. Minden nap egy kaland. Olyan emberek kerestek meg százmillió dolláros befektetési ajánlatokkal, akiket sosem láttam, és nem tudni, hogy mennyire lehet őket komolyan venni. Sokan akarnak kaszinót, de az a benyomásom, hogy az egész kaszinós világ nagyon zűrzavaros. Ha valaki köszönés helyett azzal kezdi, hogy hoz százmillió dollárt, az már nagyon gyanússá válik. Valójában ők nem hozni, hanem vinni akarnak.

Ezzel szemben amikor Soros, Sarlós, Lauder jelentkezik, általában Székellyel együtt fogadjuk őket. Próbáltam ebben segítséget kérni a hivataltól, de a hivatal sem foglalkozott korábban soha komoly befektetőkkel, ezek a tárgyalások azelőtt nem tanácsi szinten történtek. Sarlós bűbájosan kedves, nagyszerű ember, arról beszélt, hogy ő finanszírozza az '56-os emlékművet a Kossuth Lajos téren, és a Bankcentert is. Befektetési alapot hozott létre Demjánnal és Munk Péterrel, mindennap új kezdeményezéssel jött.

Ezek az emberek sok mindent tudnak rólam, sokkal jobban ismerik a múltamat, helyemet és szerepemet, mint amennyire én őket. Külföldön nagy embernek számít a főpolgármester. Ott egy főpolgármesterhez nehéz bejutni. Azt hiszem, hogy meglepem a partnereimet azzal, hogy megosztom velük a kétségeimet és a problémáimat. Ugyanakkor nem teszek elkötelező

ígéreteket, mégpedig azért, mert tudom, hogy ez egy veszélyes terep. Min-
dig elismétlem, hogy ezek a lehetőségek, pályázatok lesznek, nincs senkinek
előnye.

Március 5.

Találkozó a miniszterelnökkel. Antall József tegnap a hivatalában fogadott.
A találkozón részt vett Kupa Mihály pénzügyminiszter és Boross Péter bel-
ügyminiszter is. A tanácskozásról kijövet a remélt megoldásokról a Nép-
szabadságnak nyilatkoztam: „...a találkozó rendkívül hasznos volt, mivel a
miniszterelnök úr átérzi és érti is a főváros gondjait. Több konkrét kérdés-
ben, így a főváros adókiivetési jogával kapcsolatos módosító indítványunk-
kal is egyetértett: tehát a kormány támogatja, hogy a fővárosnak is legyen
adókiivetési joga. Meghallgatásra talált az a javaslatunk is, hogy a tanácsi
alapítású vállalatok privatizációját ne az Állami Vagyonügynökség, hanem
az alapítók bonyolítsák le, mivel így sokkal gyorsabban végrehajtható ez
a folyamat. Ezenkívül megvitattuk a főváros költségvetési problémáit is...
Az igényeket próbáljuk érvényesíteni, s ezekben három fő tétel szerepel: a
BKV, a budapesti fürdők és a távfűtő művek támogatása. Hiszen ha a táv-
fűtő művek nem kap jelentős állami támogatást, úgy kénytelen teljes egé-
szében a lakosságra hárítani költségnövekedéseit. Ez azt jelentené, hogy
áprilistól mintegy két és félszeresére növekednének a távfűtési költségek, s
ez már elviselhetetlen terheket róna a lakosságra.” (NSZ)

Március 6.

Az MNB osztályvezetője szerint a világkiállítás finanszírozására nincs vilá-
gos elképzelés. A Vállalkozó Érdekvédelmi Szervezetek képviselőjében jelen
lévő vállalkozók némileg sértődötten kérték ki maguknak a bankszakember
véleményét, aki elmondta, hogy a MNB által megkeresett külföldi tőkebe-
fektetők csak minimális érdeklődést mutattak a világkiállítás megrendezé-
se iránt. A magyar vállalkozók kijelentették, hogy önmagukban is képesek
a világkiállítás megrendezésére. A vita irracionális mederben folytatódik.

Sokan illúziókba ringatják magukat, úgy gondolják, hogy a lassú átala-
kításra most nincs idő, elegendő, ha nem kevés tőkét belepumpálunk a sze-
gény Keletbe, és elősegítjük a működőképes politikai modell kiépítését. Ám
az átalakítás nem megy az elképzelt tempóban. Kelet sehogy sem akart hir-
telen Nyugat lenni és a kultúráját, tempóját, értékrendjét nyugatosítani.
Ekkor kezdik a vállalkozók és a politikusok Münchhausen báró szerepét
játszani, ez az egész expó-kaland a régi mesét idézi fel.

Március 6.

Vergődés. A közgyűlés azzal bízott meg, hogy a válsághelyzetben lévő fő-
városi kerületek és intézmények védelmében „forduljak a kormányhoz a
pénzeszközök biztosítása érdekében”. (15 milliárd forint plusztámogatást
igényeltünk.)

Arra is felkértek, hogy tisztázzam a Lágymányosi híddal kapcsolatos ön-
kormányzati kötelezettségvállalásokat.

Az első néhány hónap tapasztalatai arra tanítottak meg, hogy a radikális átalakulást célul tűző mozgalmaknak óvakodniuk kell a saját sikerüktől. A saját bőrömmön tapasztalhattam meg, hogy milyen, amikor a párt támogatottságának csökkenésével arányos növekedést és erősödést mutat a megmaradó hívek és ideológusaik radikalizmusa, milyen az, amikor a belső kritika erősebb, mint a külső nyomás. Ez most abban nyilvánul meg, hogy a frakció különböző hangadói számon kérik rajtam nyilvánvalóan beválthatatlan ígéreteinket és a szabad demokrata kerületi polgármesterek is szembefordulnak velem. Ebben a helyzetben nem tehetek mást, mint azt, hogy a szélesebb nyilvánosság felé fordulva az egységes Budapest szükségességéről, a reformok elkerülhetetlenségéről beszélek. Megpróbálok olyan pozíciót elfoglalni, ami a párton belüli és pártok közötti viták fölé emelt. Erre leginkább az ad alkalmat, hogy a főváros érdekeit számtalan alkalommal a kormánnyal szemben kell védelmeznem. Ez a vita a miniszterelnökkel kiemeli a pártpolitika dágványából, és áttételesen a szabad demokraták pozícióját is erősítheti. Annak a brandnek az építésén dolgoztam, amely a közép-európai fővárosok között kizárólag Budapestet illeti meg. Meg kell nyitnunk gondolkodásunkat, szembeszállni a kishitúséggel és a provincializmussal, és globális perspektívát kell adnunk azért, hogy ezáltal a közös cselekvést inspiráljuk.

Megtapasztalhattam, hogy az éretlenségből és ártatlanságból, az újdonság varázsából előnyök is származhatnak. Az a féktelen vágy hajt bennünket, hogy előre vigyük Budapest ügyeit, és ehhez újra akartuk pozicionálni a várost. Meg akartuk változtatni azt, ahogy rólunk gondolkodnak. De ehhez az kell, hogy azon változtassunk, ahogy mi gondolkodunk saját magunkról.

Meg kell próbálnunk mindent lelkiismeretesen átgondolni, Budapesten hosszú távú kormányzásra készülünk.

Perczel Annával arról beszélgettem, hogy Hausmann prefektus a 19. században a párizsi előljárásságra bízta a Szajna vizének felduzzasztásából nyert vízkészlet kérdését. Ugyanakkor megújították a csatornarendszert, megháromszorozták a közvilágítás lámpáit, négy nyilvános parkot és új úthálózatot építettek széles és egyenes utakkal. Ennek a munkának egy részét elvégezték a városegysítést követően Budapesten is, de a szemétkézelés és a csatornázás soha nem érte el a párizsi színvonalat. Ezt a hiányosságot a szocialistának nevezett városfejlesztés sem kezelte, csak a lakó- az ipartelepek és a közöttük kialakított tömegközlekedés kapott prioritást.

Március 15.

Az első szabad március 15.

Ennek a városnak az Országgyűléstől ma okos törvényre van égető szüksége, amelytől azt remélem, hogy figyelembe veszi a városigazgatás modern nyugat-európai tapasztalatait és Budapest székesfőváros igazgatási hagyományait.

Leszögezem, s teszem ezt a város polgárainak érdekében: Budapest egy város, nem huszonkettő, nem csak a kerületek halmaza. Ha szétszedik, szétesik.

Nekem nem az a dolgom, hogy a szétesést kormányozzam.

Engem nem azért választottak, hogy statisztáljak a város szétbomlás-tásához. Az Országgyűlés dolga megalkotni nem is egy törvényt, amelyek jóvoltából az ország fővárosa működni tudna. Szemere Bertalan, a '48-as forradalom belügyminisztere írta: „A főváros csak úgy lesz hatalmas, csak úgy lesz létében virágzó, ha törekvésében egy lélek, egy akarat által vezéreltetik, csak úgy lesz boldog, nyugodt, ha a külön érdekek egy közös érdekebe olvadnak fel.”

Ma nem csak a forradalomra érdemes emlékeznünk, de arra is, hogy 1848 törekvése a nemzet egységes fővárosának megteremtése is volt. Ez csak 1873-ban – kétéves parlamenti vita után – valósulhatott meg.

Március 16.

Herr Grüner, a magisztrátusi ülés bécsi vendégének hozzászólásából: Bécs szempontjából az egységet kell szem előtt tartanunk, ha azt akarjuk, hogy ne essen szét a város. Nem akarjuk, hogy a város 22 vagy 23 kerületre essen szét. Szeretném felhívni a figyelmet az úgynevezett Flórián-effektus veszélyére, amely a bécsi kerületekben gyakran érvényesül. Szent Flórián a tűzoltók védőszentje. Van egy közmondás, mely így szól: kíméld meg a házamat, Szent Flórián, és gyűjtsd meg a másét. Ez mai viszonyok között azt jelenti, hogy a kellemetlen feladatokat a másik kerületnek tolják át, ami az egységes városelmélet ellen dolgozik, és ezért keményen harcolunk ellene. Három és fél éves decentralizációs tapasztalattal a hátam mögött mondhatom, hogy a kerületek stratégiája erre a Flórián-elméletre épül. Megpróbálják a kellemetlen, politikailag nem attraktív feladatokat a fővárosra áthárítani, hogy a saját költségvetésükben kicsit több mozgásteret teremtsenek. Például így van ez a közútépítésnél. Megpróbálnak kevesebb mellékutat és több főútvonalat építeni, mivel a főútnál a város központi igazgatóságának is részt kell vennie az építésben.

63

Március 27.

Az Európa Tanács önkormányzati testülete aggódik: „Az elmúlt 40 év központi irányítású közigazgatási gyakorlata után egyelőre nehezen találják a helyüket az új önkormányzatok” – fogalmazott a CLRAE-jelentés a magyarországi változásokról.²

Április 4.

Kormányzati sanyargatás. Az ideai hiány szülte kényszerköltségvetés lesz. A 30 százalékos infláció miatt a reálköltségvetés lényegesen alacsonyabb az elmúlt évinél, aminek fő oka, hogy az állami támogatás növekedése csak 6 százalékos mutató. (A többi települési önkormányzatnál ez átlagosan 25-30 százalék.)

Április 11.

Visszaadom a megbízatást! Lehetetlent várnak el tőlünk. Arra kértem a közgyűlési pártokat, hogy a parlamenti frakciójukon keresztül segítsék elő,

² CLRAE: Helyi és Regionális Önkormányzatok Kongresszusa.

hogy a főváros plusz költségvetési támogatáshoz jusson, mert a 47 milliárd forintban megállapított válságköltségvetés összege nem elegendő a főváros működéséhez.

A szorongást nem lehet megszokni. Minden szem rád szegeződik, ami megnöveli a koncentrációt, ami ebben a közegben nem tud feloldódni. Az én gyógyszerem az volt, hogy megpróbáltam este kiírni magamból azt, ami napközben felhalmozódott bennem. Beszédeket, cikkeket írtam, memorizáltam és tanultam.

Tudtam, hogy ha a közvélemény lelkesedése elpárolog, nem fog már számítani, hogy a következő lépésem jó vagy rossz.

A közgyűlést vezetve gyakran gondolok Angelus Silesius epigrammájára, amit először a gimnáziumban idéztem, amikor én tarthattam a történelem-órákat, amelyeket, bevallom, a közgyűlésnél sokkal jobban kedveltem. „Ember, lényegi légy: mert a világ, ha vész, a lényeg megmarad, és a véletlen elvész” (Márton László fordítása).

Április 13.

Föderatív főváros. A kormány által jóváhagyott fővárosi törvénytervezet szerint a kerületek minősülnek települési önkormányzatnak, s ennek megfelelően ők jogosultak gyakorolni az önkormányzati jogokat, míg a főváros afféle föderatív, származtatott önkormányzatként funkcionál, törvény által szigorúan korlátozott hatáskörökkel és jogokkal, s ami a leglényegesebb: az anyagi önállóság szinte teljes híján. Az állami tulajdonból önkormányzati tulajdonba került vagyon – kevés kivételtől eltekintve – a kerületeket illeti meg. A BKV finanszírozása teljesen megoldatlan, a fejlesztési feladatok potenciális forrásai (az ingatlanvagyon) kerületi kézbe kerültek, és ezzel a városfejlesztési kérdésekben is kerületi túlhatalom jött létre. (Feljegyzés)

Április 16., Washington

Befejezetlen forradalom: „Magyarország áll a térségben az első helyen az átalakulásban, gazdasága nyújtja a legnagyobb lehetőségeket a nyugati beruházásokhoz, az együttműködéshez” – hangoztattam azon a vitán, amelyet a Nemzeti Demokrácia Alapítvány (NDI) rendezett és Z. Brzezinski elnökölt. A hallgatóságban az amerikai politikai és gazdasági élet számos döntéshozója foglalt helyet. Fogadtak a Fehér Ház nemzetbiztonsági tanácsánál, a külügy- és a kereskedelmi minisztériumban. (Este találkoztam Jiří Dienstbier csehszlovák külügyminiszterrel is.)

Leszek Kołakowski kijelentette: A rendszerváltás utáni „másnaposság” természetes; a privatizáció anomáliái kapcsán beszélt erről.

A magánosításról első kézből tudtam információkat nyújtani. Nyilvánvaló, hogy a privatizációs tenderek hazai nyertesei elsősorban a késő kádári években befolyásos pozíciókat elfoglaló, technokrata „menedzserek”, mert nálunk a gazdasági reformok jóval megelőzték a politikai átalakulást. A gazdasági elit már régóta törekedett a tulajdonosi jogosítványok megszerzésére. A kitertjedt kapcsolati hálót mozgató káderelit behozhatatlan előnnyel indul.

A Világbank mérlegeli hitelek nyújtását a BKV járműparkjának megújításához. Erről Kupa Mihály pénzügyminiszter is tárgyal.

Április 18.

Találkozó Henry Kissingerrel és Daniel Burke-kel, a Capitol Cities/ABC óriásvállalat elnökével, a magyar amerikai beruházási alap elnökségi tagjával.

Április 19.

Délelőtt Reagan-találkozó. Utána Los Angelesben vezető üzletembereket tájékoztattam a főváros gazdasági helyzetéről, a befektetési lehetőségekről.

Reagan elnökkel a President Century City Office-ban találkoztam délután háromkor.

Asztalán ott volt az életrajzom, amelyben a látogatásom célját is megjelölték. Az elnök tudta, hogy nem főpolgármesterként, hanem volt disszidensként keresem fel, és rögtön a látogatás elején elmesélt nekem egy viccet, amit elmondása szerint kifejezetten azoknak az ellenzékieknek tartogatott, akik évtizedek óta a határok megnyitására vártak.

A vicc: Brezsnyev pártfőtitkár és Koszigin miniszterelnök szóváltásba keveredett. Brezsnyev: – Amerika olyan nyomás alá helyezett bennünket, hogy a végén még meg kell nyitnunk a határokat. De én úgy látom, hogy ha ez bekövetkezik, csak mi ketten maradnánk itt Moszkvában, Koszigin elvtárs. Mire Koszigin: – A főtitkár elvtárs beszéljen csak a maga nevében!

Reagan elnök mosolyogva hozzátette, hogy mennyire meglepte a rendszerváltás dinamikája. Majd udvariasan azok közé sorolt, akik felgyorsították és katalizálták ezt a folyamatot. Én személyesen is nagyon sokat köszönhettem neki. Amint már beszámoltam róla, szerepe volt abban, hogy 1983-ban nem ítélték börtönbüntetésre. Azért kerestem fel az elnököt, hogy az 1983-ban általa vezetett Egyesült Államok akkori kiállítását, szolidaritását tisztelettel megköszönjem. Hozzátettem, hogy szerintem az elnöknek igaza volt abban, amikor a gonosz birodalmának nevezte a Szovjetuniót. Reagan nevetve közelebb hajolt, s megjegyezte, hogy ha nem avatkozik be a nyilatkozatával, és le kell ülnöm azt a hat hónapot, az valószínűleg csak segítette volna a politikai karrieremet.

Elmondtam, milyen nagyra értékeltem, hogy Reagan elődje, Jimmy Carter az emberi jogokat politikájának középpontjába állította. Reagan az emberi jogok érvényesítésével kapcsolatban következetesen és retorikájában a végsőig elmenve követte elődje politikáját. Nem fárasztjuk magunkat azzal, hogy elítéljük a kommunizmust, hanem félre fogjuk tenni, mint az emberi történelem bizarr fejezetét, amelynek utolsó lapjai éppen most íródnak – mondotta. Reagan csillagháborús terveit sokan értelmetlen és őrült tékozlásnak tartották. Szerintem sokkal inkább Szaharovnak és Natan Saranszkijnak van igaza: ha a fegyverkezési verseny a hagyományos fegyverek területére korlátozódik, akkor a félelem társadalmának, a szabad gondolat elnyomásának a hátrányai sokkal lassabban lepleződtek volna le. Az intellektuális szabadság hiánya a katonai high tech területén is nyilvánvaló és végzetes versenyhátránnyá vált.

Vannak, akik azon a véleményen vannak, hogy nem a konfrontáció győzte le a Szovjetuniót, hanem a detente. Az igazság szerintem az, hogy is. A Helsinki Megállapodásra hivatkozó külső nyomás, a fegyverkezési verseny elvesztése és a belső ellenzéki mozgalmak egyaránt jelentősen hozzájárultak az összeomláshoz. Morális hiba és történelmi tévedés volna alábecsülni azt a szerepet, amit ebben a folyamatban Ronald Reagan játszott. Történelmi erővé vált az a meggyőződése, hogy a szovjet típusú rendszereket a lehető legerősebb nyomás alatt kell tartani az emberi jogok tiszteletben tartása végett. Az a pénzügyi és technikai támogatás sem volt lebecsülendő, amelyet az amerikai elnök közvetve a szovjet blokk diktatúráiban meglehetősen rossz feltételek között tevékenykedő ellenzékieknek biztosított – kiváltképp Lengyelországban.

Április 25.

A CORIM-nak, a Montreali Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsának a vendége voltam. Több száz meghívott előtt beszéltem a politikai fordulat óta elért eredményekről és a kibontakozó gazdasági dinamizmusról, valamint azokról a kedvező feltételekről, amelyek Magyarországon és kétmillió fővárosában a befektetőkre várnak.

„Az én adminisztrációm ajtaja nyitva áll a világ bármely sarkából érkező befektetők előtt” – ezt mondtam.

A Gazdaságfejlesztési Iroda (CIDEM) szervezésében kanadai beruházókkal és építési vállalkozókkal is tárgyaltam.

66

Világbanki tárgyalás: ez lenne az első eset, hogy a bank egy város önkormányzatának közvetlenül folyósít hitelt!

Ki kell nyitnunk az ajtót a magánszektor előtt. Ha ez sikerül, akkor beindul Pesten a gazdaság, ha nem, akkor a kormánnyal együtt bukunk meg. Ebben az ügyben Kupa Mihállyal, Szabó Ivánnal és rajtuk keresztül Antall Józseffel is hallgatólagos szövetséget lehetne kötni, ami egész jól működhetne.

Április 29.

A történelemben csak azoknak az intézkedéseknek a következményeit ismerjük, amelyeket megtettünk, a tétlenségnek is vannak következményei, ám ezek jellegüknél fogva felmérhetetlenek. A tanácsi apparátus mulasztásai közül kettő súlyos örökségként nehezedett rám. A város által termelt szemét és szennyvíz a 20. században már nem okozott kolerát és tífuszt, de az emberi hulladék ártalmatlanításának elmaradása óhatatlanul az emberi élet minőségét rombolja. Ha hozzászokunk, kárt okozunk, és mi, kelet-európai őslakosokként hozzászoktunk. A megoldás nem látszik sürgetőnek, pedig az.

Erről tárgyaltam többek között a Világbank képviselőivel. Megbeszéléseinken áttekintettük a fővárosi lakások privatizációjához, Budapesti városközpontjának rekonstrukciójához, a szennyvíztisztításhoz, valamint a BKV fejlesztéséhez szükséges beruházásokhoz nyújtandó hitelek lehetőségeit, s ezekről – mintegy fél éven belül – végleges döntés várható.

Április 30.

Vera. Szinte minden napra jut egy sajtótájékoztató. Ma arról beszéltem például, hogy a Világbank segítségével le fogjuk cserélni a környezetszennyező kétütemű járműveket. Amikor néhány hónappal ezelőtt bejelentettem, hogy BKV-bérleteket ajánlunk a leadott keletnémet gépkocsikért (Trabant, Wartburg), a New York Times is beszámolt extravagáns kísérletünkről. Mindannyian érezzük, hogy hirtelen a történelem egyik centrumába kerültünk, egyik napról a másikra minden fontossá vált, ami Budapesten történik. Tudom, hogy ezekben a hónapokban válik el, hogy a következő évtizedekben milyen szerepet fogunk betölteni a régióban, és minden kínálkozó lehetőséget megragadok, hogy a sajtó számára izgalmas témák mellett befektetési lehetőségekről is beszéljek. Vera egy spanyol csoportot kísért ma be a Városházára, újságíróknak és üzletembereknek – ez volt a legelőnyösebb kombináció – tolmácsolt, és nem okozott neki nehézséget, hogy spanyolról franciára vagy oroszra váltson. Láthatólag jól érezte magát ebben a forgatagban, és vidám nevetgélése miatt alaposan megjegyeztem. Nem lepett meg, hogy néhány hét múlva újra megjelent egy újabb sajtótájékoztatón, hiszen pontosan tudta, hogy az első pillanattól nemcsak a tolmácsot láttam benne.

67

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Teli bőrönd, üres szív

Vietnám*

A magányos turista

A magányos turista olyan, hogy nincs kivel megossza, hogy most mennyire szép egy vízesés (Dambri Falls), és még hallgatnám a hangját, de mért hallgassam, ha nincs kivel hallgatni. Ott fülel, és azt mondja erről a természeti látványosságról, hogy de szép, és nézi, ahogyan ismeretterjesztő filmet néz az ember a bogarak életéről, a madarak vándorlásáról. Meddig hallgassam még, kérdi magától, ez már annyi volt, hogy elég. Nem tudja eldönteni, talán még abba az irányba, hívja fel saját figyelmét egy irányra, még érdemes volna elmenni. El is megy. Fú, de szép zöld minden. Turisták szelfit készítenek, este már küldve lesz a közösségi hálóra. Mennyire szerencsés és milyen boldog, mert fontos, hogy boldog arcot rögzítsen a kép. A magányos turista is rajta lesz az egyik képen. Ez kicsoda, kérdezi valaki, aki lájkolta a képet. Nem tudom, egy turista, válaszolja ez a fényképet készítő ember. Egy magányos turista. Ott álldogál egyedül, ahol mások egymással. Nem könnyezik, csak a vízpermet áztatja az arcát, mert hát közel megy, ha nem lenne magányos, akkor is közel menne, s nevetne azzal az emberrel, aki nélkül most magányos.

68

Champa és a rablók

Félelmetes belegondolni, mondta a barátom, hogy az az ország, amelyik még a nyolcvanas években is éhezett, 1986-ban döntött a kormányzat a gazdaság átalakításáról, ma a második rizsexportőr, s kávéban meg az első vagy második, most ezt nem tudom pontosan. Erre gondolok, amikor a tenger mentén haladok Nha Trangtól délre, hogy egy olyan királyság (Champa, a 2. század végétől a 17. századig) kultikus emlékhelyét nézzem meg (Po Klong Garai), amely hindu vallási alapokra épülő királyság ugyan 1500 évig állt fenn, és uralkodott Vietnám déli felén, ma már alig emlékszik valaki rájuk, Európában meg soha nem is tudták, hogy létezett. A nyugati ember a saját történetét is alig ismeri, a határain kívüli világ meg csak annyira érdekli, hogy miben kapcsolódott hozzá az évszázadok során, s ezt a kapcsolódást a mai napig egyszerűen a kirablás fogalmával lehet leírni. Európa annak ellenére, hogy az ázsiai gazdaságok dominálják a világot, még mindig úgy tekint ezekre a messzi területekre, mint másodrendű világlakók országaira, ahová olcsó munkaerőért és olcsó, ámde különleges utazásokért vetődik a fehér ember. Hiába fedezte fel Galilei, hogy nem a föld körül kering a világ, s hiába tudja ezt ma már minden óvodás, érzelmileg ott tartunk, ahol tízezer évvel ezelőtt az őskori ember, a világ a föld körül kering, a földön pedig a mi kultúránk van centrumba, minden egyéb kultúra ennek függvényében létezik.

* Az útinapló első és második részét decemberi és januári számainkban közöltük. (A szerk.)

Tengerpart, oroszok

Szállodák sora és épülő szállodák sora, a véghetetlen hosszú tengerpart óriási lehetőség, hogy a Nha Trangot és közvetlen környékét kinőtt orosz turistáknak nyaralási lehetőséget biztosítson. Mert hát az oroszok, annyian, akár az oroszok, de még a nyaraló oroszok is annyian vannak. Nem beszélnek semmilyen nyelven. Na jó, ez azért így nem igaz, mert oroszul tudnak. Messziről látszik rajtuk, hogy oroszok, nem csak a ruhájuk miatt, ha meztelenek lennének, akkor is látszana. Orosz a járásuk, az arckifejezésük, a gesztusaik. Haladunk a parton, arra gondolok, hogy olyan a turizmus a tengerparti országoknak, mint az araboknak az olaj. Egyelőre charterjáratokkal ömlesztik a vendégeket. Mert nyaralni kell. A nyaralás a jó élet egyik fokmérője. Az igényesek tudni is szeretnének valamit az országról, valójában eredetiségélményre vágynak, hogy na, ezt a különleges helyet mi láttuk, aki nem hiszi, annak megmutatjuk a fotókat, ahol egyedül vagy alkalmi útítársainkkal pózolunk egy az UNESCO által is felminősített épület vagy természeti szépség előtt, vagy épp szelfikészítés közben meditatív állapotban révedünk a kamerába, igyekszünk a szelfibottal úgy ügyeskedni, hogy látszódjék a hatalmas gongot nem értelmezhető algoritmushoz üző szerzetes is, amely hangra, ezt már otthon meséljük a képeket mutogatva, végül is átfolyt rajtunk a csí, és azonossá váltunk az ommal. Az igénytelenek csak olcsó rákra, csigára vagy barbeque krokodilra vágynak, s ez utóbbiak el is érik a céljukat.

Nha Trangban sétálni, mintha Szocsiban lenne az ember. Tényleg csak oroszok, a szállodában egy üveg vodka is van az ásványvizek mellett, s tényleg minden ki van írva oroszul. Kénytelenek kiírni, mert különben hogy rendelnének. Rámutatnának az étlapon valamire, hogy kérek egy ilyet. Vagy nem ilyet, mert az drága, inkább olyat, de valójában az második fogás vagy leves? S ha még sikerül is rendelni valamit, mit mondanak otthon, amikor megkérdezik a szomszédok meg a rokonok, hogy te, Szása oszt mit ettél? Akkor mit mond Szása, hogy nem tom, de nagyon jó volt, vagy nagyon olcsó volt? Mi vót benne, mégis? Hát vót benne tészta meg hús, meg hal, meg mindenféle zöld gazok. Esznek az oroszok, én a tengerparti sétányon megyek, igazi nyaralóváros, gyönyörű sétány, homokos part, szívószállal behűtött kókusztejet iszom, magából a kókuszdióból, persze potom pénzért. Nagy király vagyok én is, ez látszana rajtam, ha bárki is látna. A sétány mellett kukoricásütők, rák- és kagylósütők, égett szag.

Street food

Szeretek utcáról enni, különösen, ha nem hot dog és gírosz a kínálat. Az utcán ülnek az árusok, kis faszenes tűz mellett, és valamit sütnék vagy főznek. Mindent tudnak csinálni abban a három edényben, amit hoztak magukkal. Néhány árus még étlapot is ad. Kis műanyag asztalkákat és székeket hoznak, ez mind elfér a robogón, a robogón minden elfér, azt minden vietnámi tudja, bútorok, falnyi méretű falitükör, állatok, egy zöldségesnyi zöldség, az egész család, két-három gyerek, papa, mama, s persze egy étterem is.

Lepakolják az ideiglenes vendéglőt a tengerpartra, rendelést vesznek fel, és tényleg kihozzák azt, amit kérsz. Rizs és kagyló és hal és valami leves. Van a kétfogásos vendéglő, hogy ehetsz valami tésztát és valami levest, vagy hot pot van, amit gazdagon felszerelnek, zöldségek nyers hús, gomba, az alaplével telt edény alatt óvatos tűz, és az asztalkát körbeülik a vietnámi dolgozók, és közösen pakolják bele a fortyogó lébe az alapanyagokat, s közösen kanalaznak vagy pálcikáznak a közös edényből. A vendéglősök kétóránnyit maradnak itt délben, aztán pakolnak, eltűnnek, felkészülnek az esti két órára, a vacsorára. A gyáva turisták rettegnek ettől a kínálattól, azt hiszik, itt aztán intravénásan kapják a fertőző baktériumokat, esetleg egy marék férget, vagy legalább egyet, ami hatméteresre nő a beleikben, s ha nem veszik időben észre, biztosan megeszi belülről az embert. Holott épp ellenkezőleg, itt biztos nincs baktérium meg féreg, mert olyan gyorsan fogy el minden, hogy a legfürgébb károkozónak sem jut idő befészkelnie magát az ételbe. Megyek a tenger mellett, megyek Hanoi utcáin, épp dél van, ki vannak pakolva, jókedvűen falatoznak. Meddig marad ez így, töröm a fejem, s hogy mi lesz helyette.

Határ

70 Két korszak határán születtem. A feudális szokásrend akkor még tartotta magát. A közösen szerveződő munka, a papír nélkül is tudjuk, hogy mi kié, még az elvileg közös földekről is tudjuk, hogy hol kinek a felelőssége lekaszálni a fűvet, hol kinek van joga fát ültetni, s azt kívágni, vagy a gyümölcsfák termését leszedni. De már akkor ott ármánykodott a modernitás, hogy szétverje ezt a rendet, és nem adott helyébe semmit, legfeljebb a kötött és kötelezően betartandó munkaidőt és a megbízható fizetést. Hát itt állok ebben a Vietnámban, ami épp olyan, mint a szülőfalum volt gyerekkoromban (már ha egy falu tud szülni), csak az a különbség, hogy a változás után nem romos házak maradnak és romos emberek, hanem egy fényesre törült seggű, modern világ, és folyamatosan jobb és jobb létben élő vietnámiak. Csak az, ami régen az övéké volt, az a világrend, amely világrendnek részei a kis boltok, a kis műhelyek, s persze egyfajta spirituális valóság is, az omladozni kezd, majd végképp összeomlik. De ami összeomlott, alig látszik, ahogyan eltörpülnek a közép-vietnámi zöldség- és kávétermelő lat törzs falujában az apró faházak a melljük épült gazdag paloták árnyékában.

Ősök

Amikor egy magaslatról lenéz az ember a közép-vietnámi felföldre, olyan, mintha kisebb-nagyobb tavakat látna ezen a magaslati sík vidéken, s csak később érzékeli, hogy fóliasátrak özöne tükröződik vízként a napfényben. Ez a térség már régen felhagyott a gazdaságtalan rizstermeléssel, és ráállt a gyümölcsre, zöldségre, kávéra és teára. A Dalat környékéről származó zöldség egyet jelent a minőséggel. A meggazdagodott földművelők méretes és európai minőségű házakat építenek maguknak, abban a sajátos vietnámi barokkban, ami kicsit olyan érzetet kell, mintha a modern építészet

meg sem történt volna. Faragott kő, márvány és betonoszlopok, timpanon, kitüremkedő stukkók, faragott kőkorlátos erkélyek. Ez a kastélyszerű építészet talán a valahai franciák jómódja utáni vágyat akarja tükrözni. Mintha a francia épületekről nézték volna le a mintákat, hogy aztán úgy alkalmazzák, ahogyan ők szépnek és mutatósnak látják. Általában rossz ízlés látszik ezeken az épületeken, ahogyan az otthoni hirtelen meggazdagodott réteg is a valahai arisztokraták épületeinek kliséit próbálja újraépíteni. Mintha ősvivő akarnák tenni a mait, az aktuális korosztály anyagi sikerét visszaágyazni a múltba. Pedig, akár a vietnámi ősök tiszteletekor, a semmiből jötteknek csak annyi múltjuk van, amíg vissza tud nézni az emlékezet. Három-négy nemzedék, bár a negyedikről már csak homályos utalások alapján épül valami kép. Tudod, ő volt az anyu nagyapjának a... Apja, nagybátyja, testvére, nagyapja? Néznek egy régi fotót. Anyu, te még emlékszel, írd rá a hátoldalára, hogy kik ezek. De már anyu sem emlékszik, vagy pontatlanul, s a hátoldalra, ha kerül felirat, az pont nem azok neve, akik a fotón vannak. A fotón lévőek emlékét elmosta az idő. S ha mégis pontosak a feliratok, már nem tudni, ki volt az a nagyapa, a gyerekek csak úgy mondják, az a bácsi, akinek a felmenői le lettek fényképezve. Tudod, az a dédnagymama, kezdi az apa magyarázni, de a gyerekeket nem érdekli, inkább legóznak, az olyan, hogy van, s össze lehet rakni, nem úgy, mint a száz évvel ezelőtti múltat. S persze a ma épülő múlt, ami agyondokumentálja az életünket, olyannyira, hogy már csak a dokumentáció látszik, az élet alig, ez a múlt is lesz százéves, s milliószám kerülnek a kukába vagy a világháló virtuális temetőibe az emlékek.

71

Kor

A vietnámiak fiatalabbnak látszanak akkor is, ha már öregek. Nem mi látjuk így, ők is úgy látják, hogy az európai lakosság látványosabban öregszik, mert elhíznak, mert megőszülnek, mert elveszti a testük a feszességét. Forever young, ez a modern mákony, fiatalnak kinézni. A vietnámiak látják, hogy minden igyekezet ellenére a nyugati embernek ez nem sikerült, pedig adott esetben milliókat költött kozmetikumokra, s a teste fele már régen műanyag. Ötvenévesen akkora melle van, hogy majd le nem szakítja a gerinccsatornáját, s ha elneveti magát, nem az arca mozdul, hanem a fejbőre. Sonic Youth.

Nézed az interneten a fiatalra maszkírozott zenészeket, meg azokat, akik tényleg fiatalok, vagy fiatalok voltak akkor, amikor a felvétel készült. Can you picture what will be? Van az a kor, gondolod, amikor még érdemes valahogy kinézni, most már elég, ha megfürdesz. Hány éves korig marad valaki benne a párválasztási bizniszben, hány évig egy nő, meddig egy férfi. A férfi tovább húzza, hiszen eleven spermiumokat hord, de néhány év múlva kiderül számára, s persze a fiatal nő számára is, hogy csak spermabanknak volt jó, arra már nem, hogy felnevelje a második alomból származó közös gyerekeket, az első házasságban születettek meg egy életen át haragudni fognak rá, hogy hátat fordított az anyjuknak, a családnak, mindannak, amiben ők annyira akartak hinni.

Magyarok

Ilyen messze néha azt gondolja az ember, olyan jó lenne összefutni valaki-vel, aki magyar. Fülel a szavakra, utcán, strandon, a látványosságok közelében, de csak ismeretlen nyelvek harcosai vannak körülötte. Aztán egyszer Hanoi egyik utcáján (Hang Bong) kutya- és feltűnik egy mondat az anyanyelvén, azon a nyelven, amin mindent meg tud közelíteni, amit ember egy nyelven meg tud közelíteni. Magyarul beszél valaki, hallja a tónust, aztán a mondatot, hol a faszban lehet itt venni egy doboz sört. Három harmincas férfi lohol ezen az utcán, később kiderül, hogy viszkít is akarnak. Honfitársaim, magyarok, jutott eszébe Nagy Imre felhívása 56-ból. De nem ismétlem meg a mondatot itt a belváros egyik népszerű utcájában, hagyom, hogy a honfitársak csapata elhagyjon. A következő alkalom az óceán partján volt Hoi An közelében. Öreg férfi hozta magával a fiatal babáját. Ez azért jár, ha már egy ilyen korosztályt bevállalt a lány. Zavartan beszéltek egymással, a nőnek a szállodával volt baja, vagy csak azzal, hogy mért nincsen gyereke ettől a férfitől, s hogy azt egy Vietnámmal nem lehet fölülírni, pedig a férfi azt gondolta, most egy fél évig legalább kuss lesz, aztán elviszi Ausztriába síelni. Látod, mondom a barátomnak, elhozta a fiatal nőjét, kell valami attrakció, amivel elkápráztatja, amivel kicsit feljavítja a romos testet. A vietnámi barát, hogy á, nem, ez, ez az apja. Dehogyan az apja, mondom, ki hozza el a harminckét éves lányát Vietnámba? De Vietnámba jönni mindenki szeret, még az apjával is, mondja a barátom, szóval az apja, hát nem látod milyen öreg, mert ők még öregebbnek látják ezt a férfit, mint amilyen öregnek látja egy európai. Hát legyen így, elfogadtam a jóindulatú megoldást, és elfordítottam a tekintetemet, meg őt is ettől a pártól a természet felé, hogy ne lássuk, amikor csókolóznak.

Növényzet

A növények majd kicsattannak az erőtől. Esőerdők és folyami erdők, gazdag rizsföldek, a sárban egykedvűen tapicskoló vízibivalyokkal, s minden ház és az utcák tele virággal, fákkal. Innét indulhatott volna a Flower Power eszméje, ha az idő tájt nem épp napalmmal és más brutális növényirtó szerekkel bombázták volna az országot az amerikaiak. Ha nem is ez a növényzet indította a mozgalmat, valamilyen módon mégiscsak innen eredt, hisz a hatvanhetes tüntetésen a Pentagon előtt hangzottak el ezek a szavak először, mikor a háborút ellenző fiatal lányok és fiúk virágot tettek az épületet őrző katonák puskacsövébe.

Make sex

A vietnámiak többsége nem tud angolul, vagy ha tud, én nem tudok olyan jól, hogy megértsem ezt a vietnámi dallamra felkent angolt. Egy dolgot azonban, úgy tűnik, minden vietnámi férfi tud angolul is: make sex. Autóval megyek Dalatból (Közép-Vietnám) Saigonba (Dél), a sofőr persze egy rohadt szót nem tud angolul, és nincs neki a mobilján fordítóprogram, amivel számtalan sofőr él, hogy bepötyögöm neki, életkoromhoz mért tempóval az angol mondatot, a mobil meg bőszen fordít. Vagy a lassúbb módszer a

Fontos angol mondatok taxivezetőknek című könyv, amikor is úgy beszélgetünk, hogy a fickó fellapozza a következő kérdést: hová akar menni, aztán a kezembe nyomja a könyvet, hogy keressem meg benne a választ. Na, ennek a sofőrnek ilyenje sincs, úgyhogy a társalgásunk elég egyszerű szintre süllyed, szóval csak mutogatni lehet vele. Bungalók, mutatok az új nyaralótelepre, ahol valóban bungalók vannak, s ezt az épületegyüttes bejáratára ki is írták. Jessz, jessz, mondja a sofőr, bungaló, mék szex, rám kacsint és nagyot nevet. Hotelek, mondom, és az épülő és elkészült szállodákra mutatok. Jessz, jessz, mondja, kacsintás, nevetés mék szex. Kofi, mert épp kávéültetvények mellett megyünk, jessz, jessz, mék szex, tí, jessz, mék szex. Így végigszexelni egy hétórás utat, Dalattól Saigonig elég fárasztó. Pagoda, mondom. Jessz, jessz, mondja, és nem kacsint. Úgy tűnik, isten az egyetlen ellensége a szexnek.

A legfelsőbb lény a legfelsőbb szinten

Az ember azt hiszi, a vallások olyanok, hogy régen megalapították őket, aztán az ember megszokásból, mert a szülei is ezt csinálták, megtartja. Kicsit ugyan lefarag mindenből, nem jár hetente templomba, meg a legtöbb korlátozó intézkedést, például a böjtöket már nem tartja. Sőt, van pofája azt mondani, hogy én amúgy is kevés húst eszem, nem kell ahhoz böjt, satöbbi. De persze épp ellenkezőleg, rengeteg húst eszik, csak bizonyos húsfajtákat, mondjuk, a felvágottakat nem tekinti húsnak. Meg különben is, mondja ez az egész tök elavult, mert tényleg egy olyan vallás híve vagy, aminek a rendszerét akkor találták ki, amikor még halálos vétek volt, ha mondjuk más házát vagy feleségét megkívántad. Pedig a ma létező vallások jelentős része nem a régmúlt terméke. Ott tolonganak az új vallások hívei között a metodisták, a jehovisták, az adventisták, a baptisták, a mormonok, s persze a keleti világ is legyártja a magújulás vallásait, amilyen a Cao Dai, a legfelsőbb lény hite. A Cao Dai megpróbálja buddhista alapokon összefésülni a különböző hiteket, s így aztán a látványosan kicifrázott templomaikban az ember könnyen összefut egymással hadban álló vallásalapítókkal, Mohammeddel és Jézussal, Buddhával és Mózással, s persze teljesen meglepődik, amikor az alapszentek között egy kolléga is feltűnik, Victor Hugo. A Tay Ninhben lévő díszes katedrálisban egy táblán ott a neve Sun Yat Sen, kínai forradalmár, Nguyen Binh Khien, vietnámi költő mellett a három legfontosabb szent között.

Állok mezítláb a templomkövön, amikor egy szerzetes odajön, hogy értem-e a szimbólumokat. Nem, mondom, és akkor beszélni kezd a templomot díszítő ábrákról és Ngo Van Chieuról, a vallásalapítóról, aki 1919-ben vetette papírra a Cao Dai elveit. Vajon akik mélyen beleágyazódnak egy hitbe, megmenekülnek-e azoktól a feszültségektől és szorongásoktól, amelyek a lét alapvető velejárói, például a halálfélelemtől? Ezt kéne megkérdeznem, de nem kérdezem.

Azt hisszük, eltemettük istent, s mindent elkövetünk, hogy saját életünkben megtörténjen az individuális megistenülés, hogy bennünk teljesebben ki a mindenható ember, aki bejárhatja a fél világot. Észak, Dél, Kelet, Nyugat,

na, rámutat a térképre, itt még nem jártunk, s máris rendeli a repülőjegyet. Ám a törékeny élet, hiába tápláljuk a legjobb élelmiszerekkel, hiába tömjük magunkba a megújító vitaminokat, bizony törékeny marad, s mikor épp törík, mégiscsak kibuggyan belőlünk az a szó, hogy jaj, istenem, s úgy nézünk a mellettünk állókra, ha épp van, aki mellettünk áll, úgy nézünk ezekre a megmaradókra, ahogyan riadt vad néz vissza az épp őt elpusztítani akaró vérfarkasra.

Mekong

De ez a riadt tekintet, most még nincs megriadva, vidáman és örömmel néz a Mekong folyóra például. Vietnámot hatalmas folyók szelik át, de az utazók névről csak a Vörös folyót ismerik (Észak) és a Mekongot (Dél). A Mekong deltáját, ahol archaikus közösségek termelik a legfinomabb zöldségeket, ahol füstölő öreg motorcsónakokkal pőfékelnek a vízitelepeken élő halászok. Mennek a vízipiacra, hogy beszerezzék a szükséges árut. Az elmúlt években tömegével szűntek meg ezek a Mekongra jellemző árusítóhelyek, ezzel ritmusban nyíltak a szárazföldi raktáráruházak, ahol nagyobb kínálatból és olcsóbban tudnak vásárolni a lakók. Vagy épp fordítva, először a raktáráruházak nyíltak, s ez tette tönkre a vízipacokat. Minden eltűnik. A Mekong lakóiból vagy nyomorult szegényember lesz, vagy városi munkavállaló. A halászat egyre kevésbé szolgálja a megélhetést. Túl sok a halász, túl koszosak, s a halak számára élehetetlenek a vizek. A vízen és az apró szigeteken élők gyerekei, mondja a vietnámi ember, csak a kötelező öt osztályt végzik el. Tudnak írni, olvasni, de mást nem. Azt, amit otthon tanulnak a szüleiktől, arra már nincs igény. Ha a városba kerülnek, a legsilányabb munkát kapják. Rossz munkakörülmények, minimális bér. Nemcsak a szegénység lesz a részük, mint a szülőknek, hanem a kiszolgáltatottság is. Pedig a vietnámi mosolynak, a könnyed és nem erőlködő szorgalomnak az alapja a kis magán- vagy családi vállalkozások rendszere. Mesteremberek, boltosok, halászok, földművesek, mindegyik a sajátjában dolgozik. Ők mondják meg, hogy mit mikor. Most ebéd után ledőlök kicsit, behuppanok a függőágyamba a műhely közepén, és alszom egy órácskát. Senki nem gongat és kolompol és kiabál, hogy mi lesz a munkával. Kedvesek, mert épp azt csinálják, amit ezer évek óta szeret az ember csinálni. A sajátját a saját döntései alapján működteti. Itt nincs az az eszeveszett erőlködés, gátlástalan hajtás és törtetés, ami az úgynevezett civilizált világ jellegzetessége, hogy mindenáron többet és többet akarok, ha nincs több most, mint tegnap volt, bukott ember vagyok. Igyekeznek, és többnyire gyarapodnak, de ha nem, akkor sem feszülnek meg, a sors ítéletét elfogadják, nem gondolják, hogy ők uralhatják le a sorsot. Fölkelnek, munkába mennek, és csinálják, ahogyan csinálták a régiek is, ahogyan azt kell. Can Thóban vagyok, látványos sétány a folyóparton, a távolban hatalmas híd, átível számtalan folyórészen, a piacon rengeteg zöldség, zöld levélfélék, amelyeket európai ember nem ismer, halak kagylók, rákok. Dél van. Az árusok ebéd után vannak. Felheveredtek a pultra, alszanak. Hajnal óta ébren voltak.

Járás

A vietnámiak úgy mennek, hogy szinte surrannak, nem emelik magasra a lábukat, nehogy leessen róla a strandpapucs, mert papucsban járnak, ez az általános viselet, meg fehér ing és szövetnadrág, persze a fiatalok éppúgy, ahogyan mindenütt a fiatalok, a világra hasonlítanak, és nem Vietnámba. Úgy surrannak, hogy az egész testükben, a tartásukban van valami lazaság, mintha szerény popsztárok lennének, akik nem akarnak feltűnni, de nem tudják mégsem levakarni magukról a lazaságot. A háborút is így nyerték meg, ezzel a laza csendes, ámde folyamatos mozgással. Megbújtak lápokban, a föld alatt, mert ha kellett, tíz körömmel vájtak alagutat, akár több száz kilométernyit is Saigon mellett (Cu Chi). S mikor az amerikaiak megjelentek, a felszínről eltűnt mindenki. A szűkös járatok három szinten voltak kialakítva a levegőzés, a főzés, a tanítás helyszínei, s persze alvóhelyek és kórház is. Főzni úgy, hogy kívül nem látszódhat a füst, hiszen az elárulja a titkos helyet, és mindenkinek vége. A füst elvezetése már önmagában egy technikai ügyesség volt. Nézem a fényképeket, ahogy a föld alatt élnek, ahogyan hátukra vetett géppisztollyal művelik a földeket. Csúszkálnak a kicsit kibővített járatokon, egy amerikai lány bepánikolt, nem bír továbbmenni, ott vagyunk mögötte, még két perc, és én is összeomlok, de a csoportot vezetőik mindenre fel vannak készülve, ügyesen kikapják a szűk helyről a lányt. Végre felszínre jutunk. Tíz percig sem bírjuk ott, ahol napokat éltek emberek a háború alatt. Nem, ezt a népet nem lehet elpusztítani, akkor sem, ha olyan nagy ország akarja, mint Kína.

75

Igazi hősök

Ezer katona, ezer különlegesen kiképzett harcos. Vízialakulat. A Can Dao mangroveerdő csatornákkal körülölelt apró szigetein bújtak meg. Ők voltak a legkeményebbek. Válogatott szegénylegények, mert úrífiú seperc alatt elpusztult volna itt. Északon szedték össze őket. A legszegényebb falvakból, olyanokat, akik bírják a mostoha körülményeket, tudnak étlen és szomjan lenni, s mégis a legerősebbek a falvakban. A legkeményebb harcosok, akik a legkeményebb kiképzést kapták. A felkészítést követően beköltöztették őket ebbe a krokodiloktól hemzsegő csatorna- és lápvilágba. Mikor bevetésre indultak, elbúcsúztak tőlük az ottmaradók. Örökre. Mert olyan bevetésre mentek, aminek valójában nem volt két esélye, csak egy: a pusztulás. A Saigon folyó felől nyolcan úszva közelítették meg az amerikai üzemanyag-tározókat, és felrobbantották, ötven a lőszerraktárakat, és felrobbantották. A nyolcból hat, az ötből öt visszatért, de a végére az ezerből csak száznegyven maradt. Ők a hírmondók, ők viszik tovább az elpusztult hősök emlékét. Az US Army hiába perzselte fel az erdőt. Ezer vietnámi hős, aki a hazájáért harcolt abban a háborúban, amit ők nem úgy hívnak, mint a magyarok, az amerikai háborúban. Pedig a másik oldalon se csak amerikaiak harcoltak, sőt, Amerikában cél volt a háború vietnamizálása, hogy nem idegenek harcolnak a honvédők ellen, hanem Dél-Vietnám harcol Észak-Vietnám ellen. A demokrácia a kommunizmus ellen. A jó állam, a rossz állam ellen. De nem jött át az üzenet, a világnak ez a háború megakadt a torkán. Apu, kik

nyertek, kérdezi a kisfiam, amikor ezekről a bátrakról mesélek. A Vietkong, mondom. Örül, hogy azok, akiknél vagyok, és nem az amerikaiak. Igen ők nyertek, mesélem, ők léptek, surrantak, és ha egy közülük elfeküdt, mert repeszt kapott vagy lövedéket, egy másik állt a helyére, s amikor hárommillió elfeküdt, amennyien végül is elfeküdtek a háború tíz éve alatt, akkor hárommillió állt a helyükre.

Az örökösök

A valahai harcosok örökösei, a családok, akik mind visznek magukkal valami sérelmet a háborúból, most ebben az ősök kultuszára felesküdt Vietnámban kapitalizmust építenek. Egy olyan társadalmi szerkezet, ami a középkorhoz kötődik, a feudális világhoz, úgy tűnik, a termelés mákonyától megszálott Nyugatot épp a termeléssel és a fejlődéssel tudja felülmúlni. És jön a tőke, Koreából, Japánból és persze Amerikából is. Jó, ha Amerikából, mert nem haragszunk, mondja a barátom. Aztán hozzáfűzte, csak ne Kínából jöjjön. Félnek, holott a nyelvkészletük nagy százaléka és az életformájuk is kínai. A reggeli levesevés szokása Kínából jön, ott jöttek rá, hogy a szervezetnek szüksége van a tartalmas reggeli folyadékra. A kipakolás, a mindent árusítunk a házaink előtt szokása, kínai, a holdújév ünneplése kínai. Mindezek ellenére Vietnám tagadhatatlanul vietnámi, mert akik itt laknak, mégiscsak másfajta emberek. Az itt élő ember nem kínai. Saját kultúrája van, saját emlékei, fájdalmai és örömei. Az egyetlen jelentős ázsiai ország, ahol latin ábécét használnak. Egy francia szerzetes, Alexandre de Rhodes a 17. században kialakította a latin betűs átírást, ami a 20. századra országosan elterjedt, s részévé vált az ország identitásának. Holott csak azért álltak rá, mert praktikusnak látszott.

76

Amit kell, azt kell

A praktikus célirányosság, nincs fölösleges lötyögés, önsajnáló szenvedély. Nagyon mély egyértelműség van a vietnámi életben. Amit kell, azt kell csinálni. Nagyon mélyen bennük van a jóindulat minden ember iránt, hogy elfogadd, ez ilyen. De ha egyszer elveszíted ezt a jóindulatot: senki vagy. Ez Vietnám, nem egy kimagyarázós nyugati világ. Itt nem szokás átvágni azt, aki rendes, mert a rendes nem azt jelenti, hogy hülye. Egyszer átvághatod, de második lehetőség már nem lesz. Ez a világ azért jóindulatú, mert nem akar felesleges energiákat pazarolni a gyanakvásra. Azt mondja, szumma összegen, ami itt persze időt jelent, jól járt, hisz adott esetben beengedte a farkast, de nem tekintette az életét körülvevő sok-sok embert farkasnak. Az emberek többsége nem farkas. Legfeljebb farkaséhes. Ahogy sok-sok évszázadon át azok voltak, kemény munkával termelték meg azt a minimumot, amit képesek voltak megtermelni, ami sikerült. És a mai napig megesznek minden nem mérges gázt, minden magot és minden állatot. A szemem előtt sült a patkány, de étlapra kerül a kígyó, a krokodil, a csiga, minden tengeri szöszmöszt lehet akár csemege is, s északon még a kutyaevés is divatban van. Sokszor esznek, és sokat, bár zöltségeket, fűszert alig használnak, csak zöldeket. Könnyűt esznek, amit könnyű emészteni. Szikarak és vékonyak, ha dagadtat látsz, az kínai.

Eltelik

Minden idő eltelik, minden szem megtelik homállyal. Nézed a fővárosban kószáló embereket. Hamarosan nem leszel itt, egy leszel azok közül, aki a messiázról mesél és képeket mutogat. S ha mondasz egy mondatot, a hallgatók mondanak még hármat, hogy amikor ők, nem pont ott vagy épp ott vagy egy hasonló helyen voltak, mit tapasztaltak. S hogy a keleti útjuk óta olvasnak keleti bölcseletet, a Tao Te Kinget vagy az Upanisádokat, a Bhagavad-gitát, Buddha beszédeit, s ezeknek a New Age gondolkodói által összezaggyvált kivonatait, s hogy mennyire rájöttek valamire az életükből. Te nem jöttél rá semmire, örülsz, hogy ők beszélnek, mert nem tudod pontosan, hogy lehetne arról mesélni, hogy magányos vándorként mész végig egy hatalmas országon, amely ország abban a régióban mégsem tűnik annyira nagynak, hiszen körülötte, a közelében nálánál jóval nagyobbak vannak. Gondolkodsz, míg hallod Buddha lebutított üzeneteit, s persze te sem vagy külön, te is épp annyit értesz belőlük, amennyit ők. Vagy talán mégsem, talán annyiban más vagy, hogy nem vagy képes reményt fogalmazni oda, ahol nincsen, ahol számodra a pusztulás tényleges megsemmisülés. Nem hiszel szellemekben, akik még ott ólálkodnak körülötted, hogy segítsék az életedet. Neked üres a levegő, vagy csak azzal a rohadt nagy füsttel van tele, amit a főváros motorosai kipufognak. Szeretted volna külön lenni, mint vagy, de úgy látszik, bármi történik, csak annyi vagy, amennyi vagy.

Búcsú

Búcsúzol emberektől, a várostól, s a turistáktól, akik, miként te, semmit nem értettek meg a néhány hét alatt keresztüljárt világból. Vietnám addig volt a megértés lehetősége, amíg nem jutottak oda. Valójában csak jó ebédek és vacsorák emlékével és olcsón vett ruhákkal térnek haza, s nem spirituális megtisztulással. Már az első napon beszerezték az új cipőt, új kabátot, új hátizsákot. Nem is hoztak váltóruhát, minek terhelni a bőröndöt. Már az első napon, amikor egy lélektelen amerikai útikönyv ajánlatára megnéztek egy pagodát. A pagoda után, már korábban eldöntötték, hogy beugranak az első boltba. Amúgy ezt is az útikönyv ajánlotta, valamint a legjobb áron a legjobb ételt kínáló éttermeket, épp olyan jelentőséggel, amilyen jelentőséggel azt a szent helyet is ajánlotta, ahol a vietnámi lélek napi huszonnégy órában szolgálatot teljesít. Persze ezt senki vándor nem észleli, mert csak ismeretlen fickók szobrait látja, s a tiszteletükre feltornyozott ajándékokat. Sorozatszobrok, hát ezek között se volt egy Michelangelo se, gondolod, vagy azt gondolod, az a házaspár ezt gondolja, aki vásárlás előtt ide is beugrott, egy Michelangelo se, aki valami karakteresebbet is kifaragott volna, ami kinéz valahogy, nem úgy, mint a többi.

Szóval a könyv ajánlatára bemennek az első boltba és serény alkudozások után, ezt is a könyv ajánlotta, hogy ne fogadd el az árat, s ha nem alkudozol, hülyének néznek. Jó, sikerült felére levinni az árat, mert a boltosok fel vannak készítve arra, hogy a turisták alkudoznak, ezért eleve dupla árat mondanak, amely ár, még duplán is mélyen alatta van a hazai áraknak. Szóval megvannak az új cuccok. Fú, mennyit megtakarítottunk, mama, mondja az

egyik utazó a feleségének, mert neki még volt. Igen, nagyon mennyit, mondja az öreg néni. Nézed a rokonaidat, a többi turistát, s arra gondolsz, hogy nem is az ijesztő magasságuk, mert hát a többség óriásnak látszik a helyiekhez képest, és nem is a bőrszínük különbözteti el a helyi lakosságtól, hanem a frissen vásárolt holmik hivalkodó újszerűsége. Mennek a Hoan Kiem-tó mellett, kattog az agyuk, még mindig számolnak. Többféle összeszámlálási lehetőség van, mert vehetik úgy, hogy az otthon legolcsóbban megvásárolt hasonló holmik mennyibe kerülnek, s lehet az otthon legdrágábban megvásárolható hasonló holmik árával kalkulálni, meg van a középáras változat. Szóval, mondja a férfi, végül is, ha mindent összeadunk és kivonunk, végül is ingyen volt az út. Az jó, mondja a néni, s rákérdez, hogy kerestünk is valamit. Hát persze, mondja az idős férfi, az utazás árát. Holott épp fordítva, az út árához hozzájött a feleslegesen megvásárolt áruk költsége, amely árukról a vietnámi út előtt egyáltalán nem gondolták, hogy szükségük lesz. Szóval valójában megduplázták az útköltséget. De örülnek, hogy viszik ezt a sok árut és sok-sok emléket, amely emlék és élmény majd halálukkal belekerül a semmibe, a tárgyi dokumentáció meg a kukába, amikor a leszármazottak felszámolják a lakást.

Túlsúly

78 Cipelik a hazautazók a túlsúlyos bőröndöket, fizetik a többletköltséget, morognak, hogy miért nem olyan repülőjegyet vettek, amiben nagyobb súly is benne van. Főleg a férfiak morognak, mert valahol érzik, hogy meg lett csapolva ez a családi kassza, s hisznek egy olyan hosszú öregkorban, amikor kiderülhet, hogy épp ennek a néhány hétnek az ára hiányzik a költségvetésből. Mész te is haza, egy vagy az élménygyűjtők közül, gondolkodsz, mért nem oldott meg semmit ez a két hónap, s hogy van-e olyan, hogy megoldás. Nincs. Nincs másfajta élet, csak épp az, amit élsz. Nézed a társaidat, nevetnek, már itt élménybeszámolót tartanak az alkalmi útitársaknak. Vetélkednek, kinek sikerült mélyebb élményeket átélni. Á, ti csak egy napot voltatok ott, hát mi hármat, azért három nap alatt mégiscsak. Igen, mondja a másik, és megnevez egy másik helyet, ahol viszont ők voltak nem is három, hanem négy napig. Vetélkednek, hogy kinek a Vietnámja nyomja le a másik Vietnámját, s persze a ravaszak behoznak korábbi utakat is, hogy voltatok-e már mondjuk Nepálban, s hát a másíkok nem voltak, szóval vesztek. Ez nem szomorú, ez csak az élet, a hitét vesztett ember élete, aki megpróbálja a saját életén belül felépíteni az e világi istent, s ebben az építkezésben Vietnám egy kis betonelem lett.

Minden idő eltelik, gondolod, s hogy bár nem nézel tükörbe, úgy hiszed, minden szem egyszer megtelik homállyal.

Hónapló

Dalos György

Streaming

Berlin, 2021. január 12.

Amikor Pesten A.-val a Katona József Színházba készülünk, a Hegedűs Gyula utcából a 15-ös busszal vagy a 2-es villamossal juthatunk oda. Ilyenkor mindig van bennem némi szorongás attól, hogy lekésem az előadást, s ahhoz sincs kedvem, hogy az utolsó pillanatban foglaljak helyet a már ülő nézőkön átfurakodva, mondjuk a 8. sor 10-es székén. Mobiltelefonomat készséggel leadom a ruhatárban, vagy időben lezárom, s ha nem is öltök ünneplőruhát, külsőmet felkészítem az alkalomra, például megborotválok, hajam mosok, egyszerűen igyekszem tisztelettudó látogatóként megjelenni. Kamaszkorom óta rendszeresen járok színházba, élvezem a műfaj kivételességét, azt, hogy a cselekmény jelen időben, a közönség szeme előtt bontakozik ki, s a nézők a látottakra reagálva mintegy maguk is szereplői lesznek az előadásnak. Amikor pedig kilépek a Petőfi Sándor utcába, úgy érzem magam, mint aki az egyik valóságból kelt volna át a másikba.

Ennek a különleges élménynek legalábbis egyelőre befellegzett. Ahogy a Katona, az Örkény és a Budaörsi Színház *sztrímelt* – lám, új szavunk lett! – előadásait nézem, a komputeres kapcsolódás többet és kevesebbet nyújt, mint a természetes jelenlét. Többet, mert a sokkamerás felvétel közelebb hozza a színészi arcjátékot és mozgást annál, mint amit akár az első sorból láthatunk. Kevesebbet pedig azért, mert ebbe a színházba nem *járunk*, hanem egy kattintással, hipp-hopp, ott vagyunk. De nem a többiekkel együtt, hanem külön-külön, közönségjellegünk elvész. Az élő színház összeköt, a *sztrímelt* elszigetel bennünket egymástól. Mindezt az élő adásokra értem, a rögzített darabok eleve inkább film, tévéjáték, mint színdarab benyomását keltik. De vajon mit érezhet a színész, gyakran maszkban játszva, színpadi csókot, ölelést kerülve, az üres nézőtér előtt, ahonnan nem kapja meg a szokásos visszaigazolást? Reá a főiskolán megtanult és olykor több évtizedes gyakorlattal beidegződött készségek mellett most újabb feladat hárul: úgy kell játszania, *mintha* telt vagy fél ház, de okvetlenül látható publikum előtt produkálná magát, és a tapsrend alatt a szeme sarkából egy pillantást is vethet a nagyjérdeműre.

*

Jó öt évvel ezelőtt jelent meg németül írott könyvem, *Az oroszországi német-ség története*. Ebben nem tudósként, hanem történeti érdeklődésű íróként próbáltam összefoglalni ennek a hányatott sorsú kisebbségnek háromszáz évre visszanyúló viszontagságait. A németek a hétéves háború után, Nagy Katalin hívására érkeztek a cári birodalomba, s az uralkodónő előbb a Volga-

vidéken, majd a Kaukázusban és a Krím félszigeten telepítette le őket nagyjából olyan privilégiumokkal, mint amilyenekkel ugyanakkor Mária Terézia csábította a svábokat a törökdúlás után elnéptelenedett Magyarországra. Az oroszországi németek csakhamar népességüket meghaladó arányban tettek szert befolyásra: Szentpétervárott ők alkották a hivatalnoki és katonai kaszt jó részét, a falvakban a szabad földművelő réteget, egyszerűen a modernizálás, a polgárosodás ágensei voltak. A feléledő orosz nemzeti öntudat kezdettől berzenkedett az állítólagos „német túlerő” ellen, a helyzet azonban csak az első világháború alatt vált drámaivá, amikor a német kisebbséget belső ellenségként pogromokkal és birtokelkobzással fenyegették.

Hasonlóképpen került az akkor már milliós németiség az üllő és a kalapács közé a második világháborúban. Sztálin közvetlen utasítására felszámolták Volga menti autonómiájukat, tömegesen Szibériába és a szovjet Közép-Ázsiába deportálták, majd kényszermunkára fogták őket. Sztálin halála után lazítottak a lakhelyelhagyási tilalmon, formálisan még az 1941-es ukázt is elítélték, ám a teljes rehabilitáció Gorbacsovig várattott magára. Visszatelepítésről pedig, ahogyan azt a németiség vezetői szeretnék volna, félszázad múltán szó se lehetett. Maradt a kivándorlás a „történelmi hazába” – jelenleg kétmillió posztszovjet német él a szövetségi köztársaságban mérsékelt német nyelvtudással s nem túlságosan kedvező szociális helyzetben. Eddig a bevezetés.

80 Tavaly decemberben ért a hír, hogy a *Geschichte der Russlanddeutschen* felkeltette egy novoszibirszki kiadó érdeklődését. Megvették az opciós jogot, és már hozzá is láttak a fordításhoz. Hanem volt egy bökkenő. Annak idején a téma természeténél fogva zömmel orosz forrásokra támaszkodtam: három vastag szöveggyűjteményre és internetes portálokra. Az innen vett idézeteket magam ültettem át németre, s meg sem fordult a fejemben, hogy a könyv valaha oroszul is megjelenhet. Ráadásul közbejött egy költözés, és ennek során tetemes jegyzetanyagomtól megszabadultam. Márpedig szakmailag nonszensz volna, ha az eredetileg orosz szövegeket az én német változatomból fordítanák vissza oroszra – ld. Karinthy zseniális műfordítás-paródiája a „Herz-féle szalámival”. Fordítóm, Jelena Stern naponta mailez rám újabb és újabb idézetek ügyében: „нужен русский оригинал”, kell az orosz eredeti, sürget Szibériából, ahol, mint írja, éppen mínusz harmincegy fokot mérnek. Némely dokumentumot sikerül kihorgásznom a virtuális tengerből, ám legtöbbet könyvtárakból, Berlinben a Staatsbibliothekből tudnám kikölcsönözni.

Hanem a Stabi – így becézik az intézményt – a vírus miatt zárva tart. Igaz, időnként megadnak egy-egy időpontot, nyitást ígérve, maga a kilátásba helyezett terminus azonban a *lockdown* szeszélye szerint tolódik el. Sebaj, gondolom, erre találták ki az online-t. Így képernyőmön kutatom a szóba jöhető forrásokat. Először a kazah fővárosba, az ottani Goethe Intézet könyvtárosának írok, hogy küldjön meg egy náluk látott folyóiratot, de kiderül, hogy a régi példányokat ottlétem óta kiszortírozták. Becserkészem a cikk szerzőjét Leverkusenben, ám ő már nem emlékszik általam idézett szövegére. A kaukázusi németek témájában otthonosan mozgó történészt a sztavropoli

egyetem honlapján fedezem fel, a portált gép irányítja, s kizárólag felvételi ügyekről tájékoztat. Egy kiváló német író – természetesen Volga menti felmenőkkel – Jekatyerinburgba irányít, ahol egy professzor, az Urálon túlra deportált német szülők gyermeke, rendkívül szívélyesen megküldi szinte teljes életművét – csak éppen nem az általam keresett anyagokat. S minthogy levelezésem jórészt orosz nyelvű, újra meg újra ki kell nyitnom a cirill betűs billentyűzetet. Az oroszországi németek szenvedéstörténetének stációi között botladozva magamra kezdek gyanakodni: talán nem is megtalálni igyekszem valamit, hanem keresni magáért a keresésért az internet szintelen-szagtalan, bár járványügyi szempontból kockázatmentes világában.

*

Mire ezek a sorok megjelennek, az Egyesült Államokban, remélhetőleg vérontás nélkül, lezajlik az elnök beiktatása, és az elnököt Joe Bidennek fogják hívni. Donald Trump pedig eltűnik a politika színpadáról, amelyen a maga módján lélegzetelállító egyszemélyes show-ját produkálta. Tény azonban, hogy a beiktatás napjáig még csorbitatlanul gyakorolhatja államfői jogait, több ellensége azzal riogatja az amerikai közönséget, hogy akár az atomkoffert is kezelheti, amit én túlzásnak tartok. Mindazonáltal reális jogosítványai között szerepel a halálos ítéletek felülvizsgálata. A kivégzéssel járó büntetést a szövetségi államoknak több mint fele törvényes eszköznek tartja, de szövetségi szinten tizenhét éve nem alkalmazták. Bidennel szemben, aki ellenzi a halálbüntetést, Trump közismerten híve a kivégzésnek, s a jelek szerint a módszer sem hagyja őt hidegen. Tavaly az amerikai igazságügy-minisztérium jóváhagyta, hogy az ítélet-végrehajtásban a méreginjekció mellett vissza lehet térni a korábbi eszközökhöz: a villamosszékhez és az agyonlövéshez. Ez a rendelkezés konkrétan három jogerősen elítélt személyt érintett, és éppen azokban a napokban vált időszerűvé, amikor az elnök élet-halál harcát vívta a demokrata jelölttel. Ebben a kiélezett helyzetben Trump úgy döntött, hogy elutasítja az asztalán lévő kegyelmi kérévényeket, és tegnap hajnali egy órakor Indiana állam börtönében végre is hajtották az első halálos ítéletet az 52 éves Lisa Montgomeryn.

A verdiktet tizennégy évvel ezelőtt mondták ki, de a végrehajtását elhalasztották. A vád: különös kegyetlenséggel elkövetett gyilkosság, ami alig részletezhető: Lisa Montgomery egy terhessége utolsó szakaszában lévő nőt fojtott meg – a magzat csodával határos módon életben maradt. Vagyis ha akként vetjük fel a kérdést, hogy „rászolgált-e” a méreginjekcióra, ez látszólag szimplán megválaszolható. Az ügyvédek azonban arra hivatkoztak, hogy védencük a rémtett idején veleszületett agysérülés miatt nem volt beszámítható állapotban. A jogi csúrés-csavarás miatt a gyilkos másfél évtizedig ült börtönben jogerős halálos ítélettel. Indiana állam bírósága még e hét elején is azt kérte, hogy az ítéletet mérsékeljék életfogytiglani szabadságvesztésre, ám az elnök hajthatatlan maradt, és ha igaz, a következő napokban a másik két elítélt sorsa is beteljesedik.

Boncolgatom magamban, hogy mi volt Trump indítéka Lisa Montgomery ügyében, mi indította arra, hogy épp ebben az ügyben éljen, talán utoljára,

elnöki hatalmával. Ha felteszem, hogy önmagának esélyt adott még a 2024-es választásokon, akkor leginkább az mozgathatta, hogy a halálbüntetés abban a kampányban hangsúlyos téma lehet, s neki nem szabad cserben hagynia biztos szavazói táborát. De ha lelke mélyén már búcsút vett a további közszerepléstől, akkor marad a kérdés: miféle posztumusz politikusi üzenetet hordoz ez a három kivégzés?

Végel László

A capitoliumi romok előtt

82

Az íróasztal fölé görnyedve biztatom magam: a kizárólag személyes dallamairól írj legkevesebbet. Még kevesebbet írj a kizárólag személyes örömeidről! Ez az óvatosság kínzott vagy öt évtized alatt, mert úgy véltem, hogy az irdalom mégsem a személyes sebek szemérmetlen kitérője, sokkal inkább a diszkrét rejtegetése. Mindig is idegen volt tőlem a szigorúan vett magánügyek kultikus ápolása. A *Temetetlen múltunk* című önéletrajzi regényem mottója sem véletlenül Márai Sándor egyik naplójegyzete: „Az önéletrajz csak akkor jogosult, ha az író a személyes létezés az univerzális létezés szerves kiegészítő mikrokozmoszának érzi. Tehát nem arról ad hírt, ami vele és körülötte történt, hanem azt rögzíti, hogyan történt meg a világ benne.”

Személyes életemmel csak akkor érdemes előhozakodnom, gondoltam, ha közösségi háttere van. Fiatalon Danilo Kiš családtörténeti trilógiáját olvasgatva megbizonyosodtam a családtörténet és a történelmi idő aurájáról: a zsidó sors a baljós harmincas évek háttere nélkül elképzelhetetlen. Ezt az *ars poeticát* erősítette meg Danilo Kiš egyik interjúja, amelyben az anyja a *Singer* varrógépen kiszabott Dávid-csillagról beszélt. Egy kisebb és egy nagyobb készített elő 1942 elején. A nagyot férjének, a kicsit a fiának. Gondosan felpróbálta férje és gyermeke gallérján. Egy napon jöttek az apáért, aki gondosan leakasztotta a fogasról a kabátját és a kalapját, s pár másodpercig azon töprengett, hogy vigye-e magával a sétabotját, de aztán a fogason hagyta. Arra a kérdésre, hogy az anyja és a Dávid-csillag történetét sosem írta meg, Kiš azt válaszolta, azért nem vállalkozott erre, mert túl patetikus, ezért nem tudott ironikus ellenpontot találni. Életében több ilyen patetikus esemény játszódtott le, azonban az említettek miatt nem írt róluk. Hiányzott az ironikus kontrapunkt. Nemcsak műhelyvallomás ez, hanem vallomás is: a legnehezebb írni arról, aminek nincs ironikus ellenpontja. Felsorolni sem tudnám azokat az élményeimet, amelyeknek nincs se ironikus ellenpontjuk, se történelmi aurájuk. A Náciszszoknák hiányzik belőlem, habár tudom, hogy a szürke és unalmas korokban a Náciszszoknak nagy az árszáma. Csak az a kérdés, hogy unalmas korban élünk-e, vagy pedig arról van szó, hogy kényelemből, illetve gyávaságból míméljük az unalmat.

A trianoni Nárcisz járt az eszemben, miközben hozzáfogtam, hogy válaszoljak a *Litera* körkérdésére, amikor kilengett a tízemeletes épület, amelyben lakom. A Richter-skála szerinti 7,3 erősségű földrengés romokba döntötte a horvátországi Petrinját és Sziszákot. Újvidéket is megrázkódtatta. A székem csúszkálni kezdett a parkettán, a feleségemmel kirohantunk a folyosóra, láttam a szomszédok arcán a rettenetes félelmet. A lakók riadtan mérlegelték, elér-e ide. Elért, de csak alig-alig. Maradtak a lakásban – maradtunk mi is. Idővel megnyugodtunk, de Petrinja, Sziszek és Zágráb továbbra is rémületben élt, hiszen naponta kisebb-nagyobb földrengést élt át. Miközben ezeket a sorokat írom, újra meg újra reng a föld Petrinja és Zágráb környékén. Sziszeken és Petrinján viszont heteken át rengett a föld. A legutóbbi rengésről a Richter-skála 4-5 fokot jelzett.

A városok lakói páni félelemben élnek. Lelkileg az utórezgések jobban megviselték őket, mint az első legnagyobb rengés. Elvesztették a csillapodásba vetett reményüket, a szakemberek sem adnak egyértelmű választ, hogy megismétlődik-e egy nagyobb rengés. Az a környék jól ismert számomra, Petrinja óvárosa ma is elevenen él az emlékezetemben. Sziszekhez pedig sok emlék fűz, többször is megfordultam abban a városban, amely a szocialista Jugoszlávia nagy büszkesége volt. Ott vettem át 1986-ban a tekintélyes zsűri elnökének, Jure Kaštelannak, a horvát költészet klasszikusának a kezéből a Sziszeki Vasművek díját a *Lemondás és megmaradás* című esszékettemért.

Sziszeket akkoriban kis Jugoszláviának nevezték, hiszen oda sereglettek az ország minden részéből a munkások, a technikusok és a mérnökök. 1991-ben az térséget, főképpen Sziszeket a háború sújtotta, rengeteg házat romba döntöttek az ágyúzások. Egyik esszéjében ezekről a romokról emlékezik meg Mile Stojić költő, amelyet a rólam szóló tanácskozáson olvasott fel. Időközben Kaštelan után ő is a horvát költészet klasszikusa lett, 65. születésnapját tavaly ünnepelték. Előtte azonban Újvidékre utazott, hogy részt vegyen egy rólam szóló tanácskozáson, és itt elmondta, hogy a *Lemondás és megmaradás* nagy hatással volt rá, aztán kitért a könyv történetére is. Szarajevó bombázása idején az esszéketet elkallódott, valószínűleg valakinek kölcsönadta, volt azonban valaki, aki megtartotta. A sziszeki romok között kóvályogva azonban váratlanul újra rálelt a könyvre, mégpedig a lerombolt Sziszeki Vasművek könyvtárának romjai között. „Nincs többé Jugoszlávia, a Vasművek is romokban hever, Jure Kaštelan is távozott az élők sorából, azal a könyvvel a kezemben a romokban maradtam én, amelynek címlapján egy szemafor látható”, írta esszéjében, amely a többi jelentős horvát, szerb, magyar, montenegrói író és kritikus tanulmányával és esszéjével együtt jelent meg egy kötetben; csak szerbül jelent meg.

Horvátországban még rengett a föld, amikor kiderült, hogy Amerikában megrendült a gyermek- és ifjúkori illúzióm. Ezt az illúziót szülőfalum utcájának népe táplálta belém, hiszen esténként a házuk előtti kispadon ülve úgy beszéltek Amerikáról, mint az ígéret földjéről. Aztán érkeztek az amerikai segélycsomagok. 1948 után, amikor Tito „láncos kutya” lett, az egyszerű emberek még azt is tudni vélték, hogy Amerika véd meg bennünket

a Szovjetuniótól. És a magyaroktól. Aztán a kezembe kerültek az amerikai írók művei, Mailer, Fitzgerald, Faulkner, Updike, Salinger, Kerourac igazi felfrissülést jelentettek az európai, túl irodalmias modern irodalom után. Az amerikai írók mindig jól tudták, hogy a nagyközönségnek írnak, nem pedig a kiválasztott intellektuális elitnek. Az N1 stúdió egy az egyben sugározta a CNN helyszíni közvetítését Washingtonból a Capitolium illúzióromboló ostromáról, én pedig találkoztam a régi illúzióim romjaival. A gyanú régen érlelődött bennem, de most a maga valóságában tárult fel előttem. Trump hívei megostromolták a Capitoliumot, ahol a kongresszusnak hitelesítenie kellett volna Biden elnökké választását. Hitetlenkedve hallgattam a jelentéseket, amelyek szerint Trump a Fehér Ház előtt tartott gyűjtogató beszédével harcra készítette fel a csőcseléket, amelynek egy csoportja a Capitolium elé menetelt, ahol jól hallhatóan skandálta: „Akasszák fel Mike Pence-t!” Azért akarták felakasztani, mert nem akarta felülírni egy demokratikus választás eredményét. Volt olyan zavargó, aki egy „Auschwitzi tábor: A munka felszabadít” feliratú pulóverben tört be a Capitoliumba. Ki vitt csőbombát az épületbe? Egy alabamai férfi autójában tizenegy Molotov-koktélt rejtgetett. Voltak, akik katonai felszerelést és testpáncélt viseltek. A szenátorokat kimentette a rendőrség, a Nemzeti Gárda valahogy rendet teremtett, éjjél előtt pedig Washington polgármestere kijárási tilalmat rendelt el. A Capitolium előtt a populizmus orgiája zajlott. A tömeg megmutatta veszélyes arcát.

Másnapra sokan megkönnyebbültek. Mégis működik a demokrácia, lélegeztek fel, hiszen a kongresszus éjszaka hitelesítette az elektorok döntését, a republikánusok egy része is támogatta Bident. Bizonytalankodom. Trump veszített, de nem biztos, hogy a trumpizmus vereséget szenvedett. A populista orgia sokkal többet jelent Trump személyénél. Hónapokkal ezelőtti naplójegyzetemben (2020. október 2.) Trumpot a kapitalizmus veszélyes bohócának neveztam, s most ez szóról szóra beigazolódott. A végkimenetel ismeretlen, de feltételezem, hogy Amerika nem lesz a régi. Miután 75 millió polgár szavazott Trumpra, szertefoszlottak a hamis történelmi Amerika-illúziók, és újra kell olvasni Tocqueville-t, akire elsőként Sreten Marić hívta fel a figyelmet. A Párizsból érkező, az újvidéki bölcsészettudományi karon világirodalmat előadó professzorról az volt a benyomásom, hogy titkos szocialista, aki ezt – miután szembesült vele – a világ minden kincséért nem ismerte volna el. A városi legenda szerint az újvidéki szerb értelmiségieket kioktatta, hogy jól melegítsék meg a széket, mert az *Új Symposion* munkatársai már régen lekörözték őket. Ő volt az első, aki felhívta a figyelmemet Tocqueville-re. Nem számít igazi értelmiséginek, aki nem olvasta Tocqueville-t, mondta. Ez is az Amerika-illúzióhoz tartozik. A capitoliumi romok után – mi mást tehettem volna? – Ortega y Gasset Európa-esszéjét vettem elő, amelyben a spanyol filozófus, aki egyébként mindig tapintatosan fejezte ki magát, az egyik berlini előadásában 1949 szeptemberében úgy találta, hogy a tiszteletkeltő szóból Jalta után szajha lett, prostituálódott, mivel a legkülönbözőbb embereket fogadta magába. Ide jutottam én is, hiszen huzamosabb ideje bizonyos félénkség kap el, amikor használom a kifejezést, hogy demokrácia.

Az egypártrendszerben legalább tudtam, hogy az pusztá szólam, ezért jó szándékú barátaimmal csak a demokratizálódásról beszéltünk, és nem a demokráciáról. A többpártrendszerben viszont a demokrácia varázsszó lett, és csalóka látszattal rendelkezett, ám sokkal több csapdát rejtegetett, mint a hazug szólamok. Miközben a helyszíni közvetítést néztem, kénytelen-kelletlen beismertem, hogy a demokráciát csak egy lépés választja el a világon az Európa keleti részén is végigseprő populizmustól. A keleti autokraták részére biztosan nagy veszteség Trump veresége. De veszteség helyett agy nyereség az lehete, ha Amerika tanulna ebből a szörnyű éjszakából. És Európa is. Donald Tusk, az Európai Néppárt elnöke szerint: „Mindenütt vannak Trumpok, úgyhogy mindenki védje meg a saját Capitoliumát!”

A Capitolium ostroma után még nehezebb lesz a demokráciára hivatkozni, de ha a következő években mégis leírom a szót, csak azért teszem, mert nem találtam jobbat. Addig is Ortega szép esszéjét olvasom Tocqueville félenkségről. Félenk volt, mint minden nagy ember. Nem tudom azonban, hogy mi féle rémület kapná el, ha látná, hogy mi történik Amerikában, ahol 74 millió ember szavazott a kapitalizmus veszélyes bohócára. Mi történt Amerikával? Mi történt a kapitalizmussal?

Parászka Boróka

85

Leszámolni a nemzetállammal

„Brüsszelezés” – ha kis szerencsénk vagy elég polgári kurázsink van/lesz, ezt a kifejezést néhány év múlva már csak kevesen fogják érteni. Ma azonban az egyik legkellemetlenebb közéleti fogalom, ami újra és újra ilyen vagy olyan kontextusban felmerül. Brüsszelezés volt a menekültügyben, brüsszelezés zajlik most az oltás megszervezése kapcsán, és brüsszelezés zajlik kisebbségjogi téren is. Bár ez utóbbi valószínűleg kevésbé éri el a magyarországi ingerküszöböt, annál inkább érezteti hatását Magyarország határain kívül. A brüsszelezés tömören azt jelenti: az unió a hibás, nem a magyar kormányé a felelősség. Tágabban viszont nagyon sok jelentése van, ami árnyalja és összefoglalja a mai magyar nacionalizmus, xenofóbia, antidemokratizmus megannyi jelentését. A brüsszelezés a keret, amit a magyar autokrácia kénye-kedve szerint megtölt és használ. Azért jönnek a menekültek, mert Brüsszel nem védi meg a kultúránkat és a határainkat. Azért nincs vakcina, mert Brüsszel nem ad. Azért rossz az erdélyi magyaroknak, mert Brüsszel nem védi meg őket.

Január elején megbukott az RMDSZ nyolc éve zajló kisebbségjogi projektje, az úgynevezett Minority Safepack, ami egy európai polgári kezdeményezés révén uniós szintű kisebbségvédelmi szabályozást szeretett volna az Európai Bizottságból kicsikarni. Hosszas aláírásgyűjtés, peres-

kedés, újabb aláírásgyűjtés, sőt példátlan módon „nemzeti konszenzussal” (a magyar kormánypárt és az ellenzéki pártok támogatásával) mégiscsak eljutott az Európai Bizottság asztalára a kérelem, javaslat, ám a testület, dacára a majdnem egy évtizedes erőfeszítéseknek, elutasította. Részben azért, mert a kezdeményezők olyan javaslatokat nyújtottak be, amelyekre már van uniós szintű megoldás, keret, támogatás, jogszabály. Részben azért, mert olyasmit kérnek számon, ami nem az Európai Unió kompetenciája. Az elutasítás mögötti érvelés nyilván nem ment át a magyar közéletbe. A kudarcot a magyarországi és a romániai magyar politika is azzal az üzenettel hozta nyilvánosságra, hogy Brüsszel, az Európai Bizottság és maga az Európai Unió nem elkötelezett a kisebbségi jogok mellett, nem vállal felelősséget és nem biztosít védelmet. Brüsszeleztek tehát a magyar érdekvédelmi szervek.

Mondhatnánk, több is veszett Mohácsnál. A magyar és az erdélyi magyar választóban marad némi csalódottság, keserűség, és nő a bizalmatlanság az amúgy is elutasított, nem szeretett, propaganda által befekettített Európai Unióval szemben. A magyarországi magyarban emiatt az ügy miatt kevesebb, az erdélyi magyarban több a csalódottság és a keserűség. A magyarországi magyar a kisebbségi jogi ügyeket ma már nem követi figyelemmel. Vagy azért, mert úgy gondolja, hogy a „nemzeti kormány” hivatalba lépésével, a kettős állampolgárság biztosításával a kisebbségi ügyek megoldódtak. Vagy azért, mert a kettős állampolgársággal szembeni ellenszenv, a Magyarország határain túl élő magyarok választási részvétele olyan ellenérzéseket keltett, amelyek ellehetetlenítenek bármiféle kisebbségjogi érzékenységet. Igazából egyik oldal sem érti már, hogy mit jelent a „kisebbségjog”, mi a jelentősége a magyar bel- és külpolitikában. Ez a kérdés eltolódott a ködös és szimbolikus ügyek felhőjébe, ott pedig vitának, megbeszélésnek, újragondolásnak nincs helye.

Ami az erdélyi magyarokat illeti: ez a közösség megrekedt a kilencvenes évek kisebbségjogi konfliktusainál, kisebbségi önértelmezésénél. Az áldozatiság, a paranoia, a jogi felkészületlenség állapotában. A kisebbségjog az, ami járna nekünk, de nem adják meg, amitől permanensen megfosztatunk. A Minority Safepack ebből a tudatból, ebből a szellemiségből született, ezt konzerválta. Miközben azt az illúziót keltette, hogy valamilyen nemzetközi fellépés, érdekérvényesítés zajlik. Elfedte a saját anakronizmusainkat, a társadalmi lemaradást. Azt, hogy a magyar kisebbségi közösség sem a román állam rendszerváltás utáni intézményes, társadalmi, strukturális átalakulásait nem követi érdekvédelmi és jogérvényesítési szinten. A nemzetközi kisebbségvédelmi színtérről pedig Európa egyik legnagyobb kisebbségi közössége gyakorlatilag eltűnt. Nincsenek használható nemzetközi jogászai, ennek az érdekvédelemnek fogalma sincs, hogyan lehet, hogyan kell korszerűen, a nemzetközi közösség érzékenységét is elérő módon problémákat felvetni, képviselni. És nyilván nem is érti, nem is látja, melyek a korszerű és érzékenységre számot tartó problémák. Az „őshonos” nemzeti kisebbségek jogaiért lobbizó Minority Safepack nem egyszerűen kudarcra volt ítélve. Hanem újabb kudarcokat vetít előre, és

erősíti azt a meggyőződést, hogy az erdélyi magyar közösség, illetve a magyar kisebbségi jogok alá vannak rendelve a magyar belpolitika autoriter, nacionalista törekvéseinek. Abban a formában, ahogy most megjelennek az uniós érdekképviselő szintjén, ahogy megszólalnak, amilyen retorikával, taktikával fellépnek, az csak növeli az erdélyi magyar politikusokkal és közvetve az erdélyi magyarokkal szembeni ellenkezést mindazokban, akik az Orbán-kormány kritikusaiként figyelik ezeket a próbálkozásokat. Minél többször szólalunk fel az „őshonos” kisebbség nevében, és kérjük Brüsszel védelmét, annál többször merül fel, mennyi mindent tett a magyar kormány a „nem őshonos” kisebbségek ellen. Milyen kampány zajlott menekültügyben, milyen diszkriminatív politika van érvényben a magyarországi romákkal szemben. A menekültügyről és a romapolitikáról leválasztott kisebbségügy immár nem kisebbségügy. Hanem az etnikai, nemzeti privilégiumoknak a képviselője, s mint ilyen, nyilván nem fog támogatást és figyelmet kapni olyan rendszerekben, amelyekben az ilyen privilegizált, hierarchizált, diszkriminatív és antidemokratikus társadalomszemlélet elutasított. Az Európai Unió, legalábbis a felszínen, bizonyos mértékben, elvi, formai szinten ilyen.

Tulajdonképpen épp abban az évtizedben, amikor az RMDSZ kisebbségjogi kísérlete, a Minority Safepack zajlott, rendkívüli esélyt kapott az erdélyi magyar érdekképviselő a kisebbségjog újragondolására, felfrísztetésére, reformjára. Arra, hogy felismerje és behozza korábbi lemaradásait. Ebben a másfél évtizedben zajlott le az erdélyi magyar közösséghez hasonló mértékű, hasonló társadalmi beágyazottsággal vagy éppen izoláltságban élő közösség ellen egy sor nemzetközi visszhangot kiváltó agresszió. Olyan ügyek, amelyek aztán a nemzetközi bíróságok elé kerültek, és helyet kaptak a világsajtóban. A jezidek, a rohingyák ügye – hogy csak a legnagyobb figyelemmel kísért ügyeket említsem – nemcsak tanulságos, intő példákat nyújtottak, de lehetőséget is arra, hogy az RMDSZ újra bekapcsolódjon a nemzetközi kisebbségvédelembe (úgy, ahogy helyet kért és kapott a kilencvenes évek elején). Felhívja a figyelmet a diszkrimináció új formáira, például a digitális térben zajló kollektív megbélyegzésre, uszításra. Vagy a kisebbségi nyelvek védelmének új eszközeire, lehetőségeire. Felkapaszkodjunk a kisebbségvédelmi térképre – amelyről az erdélyi magyarok az erdélyi magyar lobbizásai, hibái és vétkei miatt lemaradt. Ma az „őshonos” jogaiért küzdő erdélyi magyarok nem kisebbségi közösségként vannak számontartva, hanem Orbán Viktor erős nemzetállami háborújának előreküldött helyőrségeiként. Torz, fura szemlélet ez is, de bizonyos értelemben rászolgáltunk, legalábbis nem tettünk ellene semmit.

Ugyanabban az évtizedben, amikor a menekültválság ideje alatt újragondolhattuk volna nemzetközi jogi érdekképviselőtünket, arra is mód lett volna, hogy a magyar ellenzéki pártok végre rendezzék a viszonyukat a kisebbségi közösségekkel. Elmúlt és elhalt a kettős állampolgárság miatti vita, feszültség. Ma már nem lehet olyan könnyen, a kettős állampolgárságról szóló népszavazásra hivatkozva diszkreditálni a ma-

gyar ellenzéki pártokat. A magyar kormány beágyazottsága is kopik, bármilyen igyekezettel korrumpálta is a kisebbségi magyar érdekképviselőt az Orbán-kabinet, túl sok ügyben vesztette hitelét, támogatottságát Magyarország határain kívül. Most kellene hiteles és korszerű ellenzéki kisebbségi programmal előállni. Olyannal, amire az Orbán-kormány soha nem lesz képes, mert foglya a saját nemzetállami és így kisebbségellenes rögeszméinek. Most kellene új, eddig nem tapasztalt felelősséget vállalni és szövetségeket kötni Magyarország határain innen és túl. Nem biztos, hogy a kiöregedett, korrupciós ügyeibe és kontraszelektív zárványaiba belerokkant RMDSZ-szel. Legalábbis az RMDSZ-nek nem azokkal a szereplőivel, szerveivel, amelyek korrumpálták magukat az Orbán-rezsim regnálásának ideje alatt.

Nem látok erőfeszítést sem az RMDSZ Orbán-rezsimmel kritikus szereplőiben (vannak ilyenek), sem a magyar ellenzék tagjaiban. Szimbolikus jelentősége van, hogy a Minority Safepack mellett felszólalt az elmúlt években az Együtt mellett a Jobbik és a Momentum is. Az Európai Parlamentnek a polgári kezdeményezésről szóló tavaly decemberi vitájában Donáth Anna is a Minority Safepack támogatását kérte. Trianonra hivatkozva. Itt tartunk. Száz év után, a magyar politikai új generáció trianonozik, amikor erdélyi magyar kisebbségi jogokról van szó. Mi van e mögött a borzasztó sematizmus, semmitmondás mögött? Ismerethiány? Ezek a politikusok nem tudják, hogy az erdélyi magyar közösség, a román állam, a kisebbségjogok mennyit változtak? Ne beszéljünk százéves időtartamról. Ne beszéljünk még csak a rendszerváltás évtizedeiről se. Vegyük csak azt az időintervallumot, ami az uniós csatlakozás óta eltelt. Azt csak át kellene látni. Csak követni kellene, mit nyújtott, mit nem nyújtott az Európai Unió ez alatt az idő alatt, és ehhez az uniós teljesítményhez, ezekhez az uniós sikerekhez/kurdcokhoz képest mit lehet, mit érdemes kérni. És mit érdemes nyújtani. Ha volna esély lemosni Magyarországról azt a nacionalista, nemzetállami sarat, amivel az Orbán-rezsim bemocskolta az országot, akkor ez az új szellemiségű kisebbségjogi fellépés biztosan az. Nem marginális kérdés. Nem egy kellemetlen, harmadrendű feladat, amivel el kell számolnia a magyar ellenzéknek, ha nem akar a Fidesz ellenzéke megint beleragadni a nemzetáruló szerepbe. Hanem olyasmi, amelynek révén kívülről, alulról és közlőrl szembenézhetne magával a magyar társadalom, a magyar érdekérvényesítés egyaránt.

Nagykarácsony

Az idén a karácsonyi szünet februárig tart, és már novemberben elkezdődött. Akkor kezdődött, amikor az iskolázár, és akkor ér majd véget, amikor újra kinyitják a gimnáziumokat, és vissza kell költöznünk a városba. Nem volt még ilyen soha az én életemben, és talán nem is lesz: nem jobb és nem rosszabb, mint máskor, de nem ilyen szokott lenni.

Az első karácsonyi emlékem, hogy fekszem az ágyon. Öreg, diófából készült, faragott nászágy, hatalmas, mint az Alföld, kényelmesen elfér benne az összes unoka. Kint a konyhában már készül az étel, de a gyerekek közül még csak én vagyok ébren. Az ablak négyszöge világos, a szemközti háztetőn szikrázik a hó, a sarokban fenyőfa áll, és a szobában fenyőillat van. Maga a szoba sem szokványos méretű: akkora, mint egy közepes lakás. A bálteremnyi légtérbe ünnepi hangulatot permetez a tűlevelek pórusain át párolgó gyanta, a díszek diszkréten csillognak a reggeli fényben. Még fönt van a fán a vékony üveghártyából fűjt gólya – nem tipikus karácsonyi motívum, inkább egyedi, vagyis egyedi volt, amíg a bátyám meg nem ette. Nyilván édességnek nézte; ha belegondolunk, olyasmi, mint a szaloncukor: kívül fényes, belül biztosan édes – az első logikai műveletek szülnek néha ilyen téves következtetéseket.

89

Azt az éjszakát a kórház sebészetén töltöttük egy fehér csempés, félhomályos folyosón, de nagyobb baj aztán nem lett. Most viszont még ott függ a gólya a fenyőágon, és ott lóg fölötte a díszek dísze, a két félgömbből összeállított, középen fehér pánttal összefogott, pirosan tükröződő glóbusz is. Alul fehér selyemzsinór lóg ki belőle, amit ha meghúzzunk, odabenn egy kis szerkezet eljártssza a *Csendes éjt*. Hasonlóképp végezte később a zenélő dísz is, akár a gólya: valamelyikünk azt gondolta, hogy ahol zenélnek, ott embernek is kell lennie – szétszedte hát, hogy megkeresse benne a zenélő embert, és nem tudtuk később összerakni. De azon a legelső karácsonyunkon még ott volt, a zöld üvegfűben ácsorgó, piros lábú üveggólyával együtt, elmerülve a gyantaillatban, amit lassan kiszorított a levegőből a sülő csirkemáj meg a bögrékben gőzölő kakaó illata.

Immár közel fél évszázada töprengek azon, hogy mi volt olyan különleges azokban a karácsonyokban. Fogalmam sincs, hogy a mi mostani karácsonyaink milyenek, illetve csak azt tudom, hogy nekem milyenek: bárhogy igyekszem, nem olyanok, mint a régiak – de nem is ez a lényeg, hanem az, hogy a gyerekeim milyennek érzik. Van egy fordulópont valamikor a huszadik és a harmincadik életév között, amikor egyszer csak már nem az számít, hogy mennyi örömet tudunk befogadni – mintha lenne a szívünkben egy raktár, ami addigra megtelik. A „kapni” teljességgel értelmét veszti, és az „adni” lesz a fontos, általában is, de karácsonykor különösen. Ez persze nem magyarázat semmire a gyerekekkel kapcsolatban, és nem is olyan jelentős

megfejtés, hogy érdemes legyen följegyezni valahová, egyszerűen csak így van, el kell fogadni. Viszont az is tény, hogy attól az első, talán hároméves koromból megőrzött emléktől kezdve az összes karácsonyt föl tudom idézni magamban, de az ajándékok közül most hirtelen egyet sem. Azaz mégis, nyolcadikos koromban megkaptam lemezen a *Hotel Mentholt* – tehát elég valószínű, hogy nem az ajándékokon múlik. A nagymamám biztosan kellett hozzá, és az a határszéli kisváros is, ahová minden karácsonyi szünetben elutaztunk. A nagymamámnak Szabó mama volt a neve; bámulatos ügyességgel varrt meg mindent, ami megvarrható, és egy ideig a megélhetését is a varrás biztosította, amikor a háború végén az oroszok elvitték a férjét kényszermunkára, és már csak meghalni hozták vissza. A mi családjunkban nincs túl nagy becsülete semminek, ami orosz, talán egyetlen kivétellel: van egy orosz varrógépem, családi örökség, amin most én szűkítgetem-alakítgatom a ruhákat, úgy, ahogy a nagymamámtól tanultam. Azaz csak szeretném úgy csinálni, ahogy ő, mert abból a tehetségből, amivel ő varrt, nekem sokkal kevesebb jutott. Abból pedig, ahogyan sütött, sajnos semmi. Mindenesetre a karácsonyi ajándékaink egy része a varrógépen készült, egy másik hányada pedig a sütőben sült, és ezt mi rendjénvalónak éreztük, mert a nekünk varrott, nekünk sütött dolgokhoz még csak hasonlókat sem árultak sehol.

A nagy, ha úgy adódik, a sütésből is meg tudott volna élni, ebben biztos vagyok, sőt abban is, hogy ha a bejglisütés olimpiai sportág lenne, akkor ő lett volna a versenyszám Hosszú Katinkája. Kevés embert ismerek, aki nálam jobban szereti a bejglit, nem a megszokás, hanem a tapasztalat mondhatja velem, hogy az övé volt a legjobb. (És ha már itt tartunk: sosem érdekelt, hogy kirepedt-e a bejgli oldala; nem is hiszem, hogy bárkit, aki igazán komoly bejglikedvelő, izgatna – valószínűleg nem repedt ki, mert értett hozzá, de szerintem azt sem vettem volna észre, ha kireped, mert annyit se számított volna, mint ha egy szép lánynak összekócolja a haját a szél.) Egyszerűen a nagymamám bejglije nélkül biztosan nem lett volna olyan a karácsony, de még a kakaót is olyanra tudta főzni, hogy száz közül, csukott szemmel, bármikor megismerném ma is az övét. És ugyanígy vagyok a reggelire sütött csirkemájjal is, pedig azt talán nem is lehet olyan sokféleképpen megsütni: ha jól rémlik, olajban sütötte, nem adott hozzá semmit, csak sót, és mégis: az íze itt van bennem, a számban, vagy a fejemben valahol, amit azért érzek nagy teljesítménynek – mármint az ízt, ami ennyire emlékezetes –, mert 33 éve vegetáriánus vagyok. Vagyis azóta nemhogy csirkemáját, de semmilyen húst nem ettem.

Mostanában anyám süti a bejglit, az én gyerekeim számára már az övé az etalon. A nagy két éve halt meg. Az utolsó karácsonyon bementem hozzá az otthonba (akkor már orvosi felügyeletre szorult). Nehéz volt megoldani, hogy a készülődés óráiból néhányat lecsípve meglátogassam; hosszú volt az út oda és vissza is, és legfeljebb fél órát maradhattam nála, mert hamar elfáradt, de föl sem merült, hogy ne látogassam meg. Megpucoltam neki egy narancsot, kitettem a gyógyszeres szekrényre egy betlehemi képeslapot, amit a gyerekek is aláírtak, aztán ültem az ágya mellett, fogtam a kezét, várva, hogy mikor küld majd el. És akkor előjött megint egy emlék arról, hogy mit

szerettem igazán, amikor még ő ült az én ágyam mellett: a rám szánt időt, ami valahogy végtelennek tűnt, pedig a mából visszagondolva inkább a tenivalóinak a sora volt végtelen. Azt, hogy már ki volt készítve a kedvenc bögrém, mire megérkeztem, és reggelenként mindig abba kaptam a kakaót. Hogy minden este volt meseolvasás, néha Andersen, de legtöbbször Benedek Elek, és hogy mindig lehetett kérni még egy újabb utolsó mesét, órákon keresztül is, ha kibírtuk ébren. Hogy végignézte velem és végig is magyarázta a családi fényképalbumot, minden télen újra és újra, hosszú-hosszú történeteket mesélve mozdonyvezetőkről, katonákról, postatisztekről, apácákról és más kalandos életű felmenőkről. Hogy mindig volt otthon banán, akkor is, ha nemhogy ott az északi végeken, de Budapesten se lehetett kapni. Meg hogy fényesre takarított házzal, megvetett ággyal és megfőzött ebéddel várt mindig, olyankor is, ha – még a telefon előtti időkben – váratlanul egy nappal korábban jöttünk.

Mégis, talán sosem tanultam volna meg, ha ez a mostani karácsony nem lett volna olyan, amilyen, pedig tanulgom már egy ideje, hogy a legnagyobb érték, amit az élettől kapunk, alighanem az, ami a legértéktelenebbnek tűnik benne: az idő. Tudom, hogy nem mindenki érzi így, és mindenféle hobbikat meg időtöltéseket keresnek maguknak, hogy valahogy elüssék, de az enyém, ahogy fogy, egyre értékesebbé válik. És most, hogy a tér szűkebb lett, mert nem mehetünk sehova, sok mindenért kárpótol, hogy cserébe sokkal több az időnk. Vannak nehézségek, ez kétségtelen. A fiam 1500 kilométerre karácsonyozott tőlünk, és nem utazhattunk el hozzá, ő sem jöhetett haza. A lányomnak, aki most ünnepelt először nélkülünk (és a munkahelyén felütötte a fejét a vírus, így vele sem volt megoldható a találkozás) a szíve szakadt meg, hogy nem fogja látni, hogyan bontjuk ki az ajándékát; az elsőt, amit már a saját keresetéből vett nekünk. De a szenteste közös volt, hála a Skype-nak, és hosszabb, mint bármikor korábban. Délelőtt anyám még a kerítés fölött, maszkban adta át a bejglit (én is ugyanúgy a megfázás ellen újságpapírba csomagolt mikulásvirágot); bemenni nem mertem, csak álltunk a kerítés két oldalán, aztán megfordult, és apámba karolva beszaladt inkább, hogy ne lássa, amint elhajt az autó, de aztán este őket is elhozta a fa alá a képernyő, és még azt is meg tudtuk oldani, hogy mindenki lásson mindenkit Rákosmentén, Skandináviában, a Józsefvárosban és a Velencei-tónál: én is láttam a lányomat elaludni, úgy, mint régen – mióta gyerekekkel dolgozik, korán fekszik és korán kel –, ha kicsit pixelesen is.

Kifelé jövünk már a télből, nem is bánom, talán sosem vártam még ennyire a tavaszt, de megszerettem ezt a hosszúra nyúlt karácsonyi vakációt is, ami az elmaradt utazások és találkozások árát jobb híján időre váltva próbálja visszaadni nekünk. Ma még elképzelhetetlennek tűnik, de valami azt súgja, hogy hiányozni fog: nem a bezártság, hanem az idő, amiből – most, hogy kipróbáltuk a szokatlanul sokat – a kevés szinte megszokhatatlan lesz.

Konok Tamás: A végtelen felé

2016 őszén Konok Tamás felkért, hogy 2017 januárjában nyissam meg a zalaegerszegi kiállítását. Örömmel vállaltam, noha tudom, hogy a zenéről és a képzőművészetről majdnem lehetetlen beszélni. A kiállítás anyagát nem láttam előre, szorongtam, mit tudok majd rögtönözni; gondoltam, Tamás megnyugtató jelenléte kisegít. Ő azonban szilveszterkor kórházba került, a kiállításon nem lehetett jelen; a felesége, Marianne jóvoltából telefonon foglaltam neki össze, mit mondtam a megnyitón; Tamás a súlyos műtét után még sutogni sem tudott.

92

Sajnálom, hogy később nem írtam le a beszédemet. A még néptelen teremben körbejártam párszor, és hat-hét képétől egyenesen megrendültem. Az absztrakció különleges élvezetet tud okozni az elmének, jó absztrakt képek láttán lehet elismerni csettinteni, el lehet mosolyodni, ámulni a festő találékonyságán, az idomok egymásba bújtatása lehet rendkívül egyedi, de hogy érzelmi hatást keltsen, az merőben szokatlan. A helyi lap szerint, mint három év múlva látom, azt mondtam, hogy sok képe kacagásra kész, „néha elég ehhez egy rózsaszínű négyzet a kép egyik sarkában”. Valóban mondhattam ilyet. Arról viszont nem beszéltem, amit később szűrtem le: Konok Tamás számol a néző asszociációs képességével, érzékenységgel, kulturális és emberi tudásával, és szinte naiv jóhiszeműséggel merészen rábízta a vonalkáit és a színeit.

A *Vers l'Infini* című kiállítása 2020-ban elvileg szeptemberben nyílt volna meg, de a járvány miatt elhalasztották decemberre, majd januárra; bizonyára akkor sem lehet majd látogatni. Konok Tamás, aki új művekkel is készült a reprezentatív kiállításra, közben meghalt. A képei közül az újabbakat csatolmányként kaptam meg; mégsem elvetemült merészség a részemről, hogy írok róluk: ezeknek a nagy műgonddal megrajzolt, kifestett, vonalkázott képeknek nem tesz rosszat a sokszorosítás. Nem számítógéppel készült alkotások, mégis mintha azok lennének. Sokszorosíthatók, de mégis csak egyetlen példány van belőlük. Nem nyomatok, de mintha mégis azok volnának.

A *Ritmikus színsorok* I. és II. benne van a nagy, 2009-es Konok-albumban is, ugyanabban az évben készült 200×180-as méretben. A színes sorok egy-egy fehér trapézban futnak színváltósan egymás alatt, az első képen nagy szünetekkel, a másodikon csak halványulásokkal elválasztva egymástól, az első képen tizenhárom sor, a másodikon tíz; az első kép alapja világosszürke, a másodiké rózsaszín, legalábbis a reprodukción, és mindkét képen egy-egy piramisra emlékeztető, talpán álló vékony vonallal megrajzolt háromszög látszik. A második képen ezt a vonalat a kép felső részén egy fekvő téglalap egészíti ki.

Derűsen világos mind a két kép, és minél tovább nézem, annál súlyosabb bánat kerít a hatalmába. Bár a

színsorok egyáltalán nem kunkorodnak, értelemmel bíró jelekre tehát nem emlékeztetnek, mégis a hieroglifákat juttatják az eszembe, és a vékony vonallal meghúzott szerény háromszögek is egyiptomias hangulatot árasztanak. A színes, vízszintes, ritmikusan elhelyezett vonalak mintha ismeretlen nyelv morzejeleinek fordításai lennének, az első képen talán epikusabban, a második képen pedig, ahol szünet nélkül folynak egymásba, líraibban; olvashatatlan, értelmezhetetlen nyelv vagy zenei hangok emlékeit látom, egy elsüllyedt kultúra jeleit, amilyen sose volt és sose lesz. Játsszik velem, az én képzettársítási képességemet próbálgatva, feszegetve és tágitgatva a festő, de közben a lelkemmel is játszik finoman, minden agresszivitástól mentesen, kajánul és bölcsen.

Ha a háromszögeket nem teszi bele, vajon akkor is ezt gondolnám? A sorok jelszerűsége bizonyára feltűnne. Vagy inkább zeneműre gondolnék, hiszen a piramis forma triangulum is lehet, zeneszerszám? Miért gondolok a láttán mégis inkább piramisra? Láttam már héber írást, örményt, indiait, azok jelentését szintén nem értettem. Miért gondolok mégis inkább nyelvi jelekre? Miért a totális elmúlás aggaszt e szép kis színes, vízszintesen elnyúló jelek láttán? Miért az jut eszembe, mennyire hiábavaló volt a jeles elődök törekvése, hogy valami tudást az utódokra hagyjanak? Csak mert ebben élek, és a festő tudja, hogy más nemigen juthat az eszembe?

Konok Tamás nyilván ismerte Szabó Lajos és mások kalligráfiáit és mindazt, amit valaha létezett

vagy létező nyelvekből vontak el; maga is hivatkozik egyik szövegében a szanszkrit és egyes keleti nyelvek írásképeire:

„A Gare du Nord mellett van egy indiai negyed, ahol az összes kioszkban szanszkrit és keleti újságokat árulnak. Gyönyörű egy ilyen keleti újság főcíme. Ez a keleti írásrendszer az emberi kommunikáció médiája, olyan, akár a vonal, amivel minden kifejezhető. A betűket felnagyítva kivágtam és felragasztottam, melyekből adódott egyrészt egy bizonyos szeriális struktúra, melyben az írás »lelke« továbbra is jelen maradt. Másrészt kialakult egy egyéni kódrendszer, ami elvontabb, szellemibb tartalmakat közvetít.”

Úgy látom, Konok Tamás semmilyen veszteséget nem volt képes elviselni; megteremtette még a jelentés nélkülit is, csak hogy elsirassa; a vesztesége egyetemes.

Két világos, derűs, ritmikus jellel visszafogottan, szerényen ellátott kép, és nekem a civilizáció végromlása borzolja a lelkemet.

A kiállítás címadó képe, a *Vers l'infini* 2011-ben készült. Fehér-fekete-szürke, a perspektivikusan rövidülő sötétebb szürke részt két világosszürke háromszög keretez; néhány világosabb csík villan fel keresztben, de egyik sem fut végig a képen; a horizont vastag fekete vonal a kép felső szélén, talán a Végtelen partja. Valamely ember által alkotott alakzat árnya lehet a sötétszürke zóna, annyira szabályos. A világosabb és sötétebb zónában egyaránt függőleges és vízszintes, egymást perspektivikus derékszögben metsző apró vonalak villannak fel sötétszürkén és világosszürkén villódzva. Hihetetlen zsiszegés zaj-

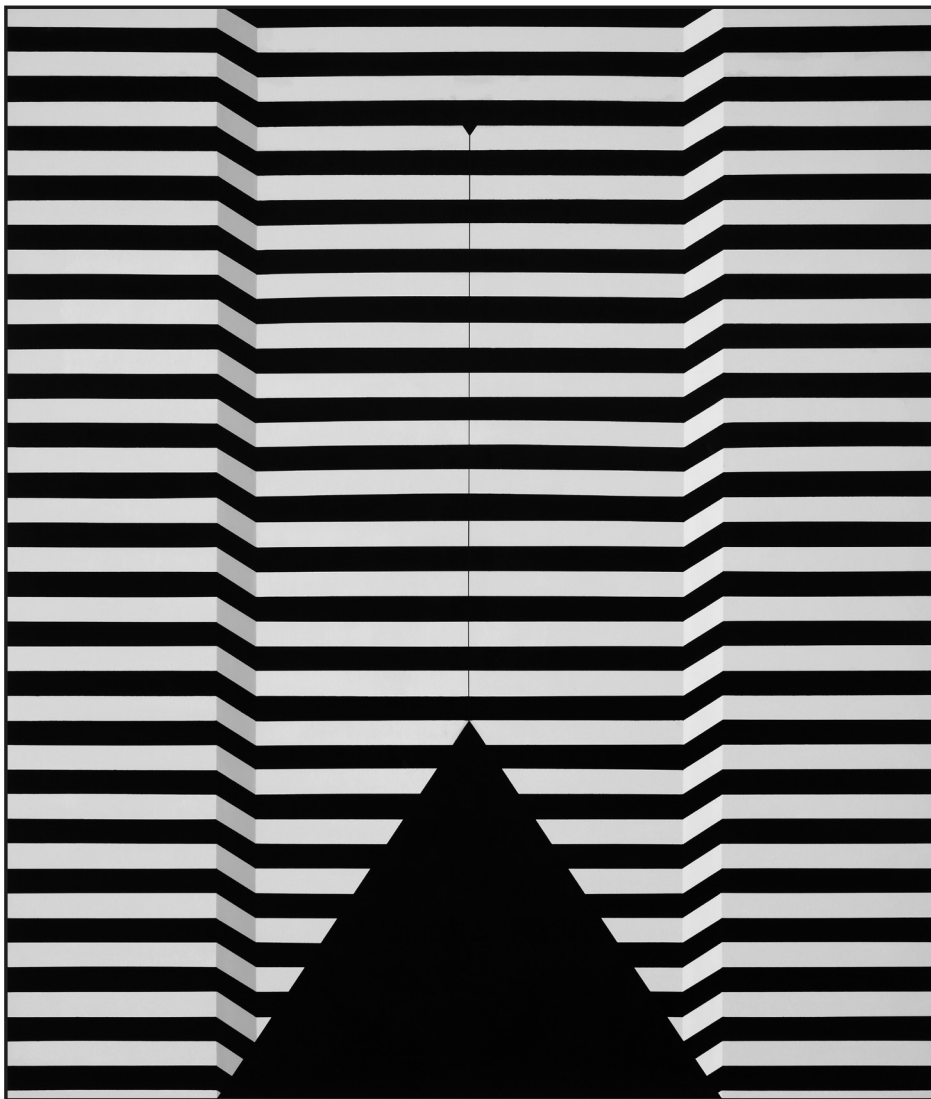
lik a képen, és a két szemszög: az apró testecskek és a nagy, nyugodt felületek ellentéte óriási feszültséget okoz a halálosan nyugodt renden belül; mintha elvont giliszták törekednének kiemelkedni a síkból, mintha elvontan kiháló mamutok között egérkéek készülnének a hatalomátvitelre. Nem az a kérdés, hogy ez mi csoda, mire emlékeztet, mert persze nem emlékeztet semmire, hanem az, hogy miként lehetséges.

A *Fekete piramis* című 2020-as képen a függőleges téglalap alsó harmadában középen (a második negyed kezdetétől a harmadik negyed végéig) a talpán áll egy fekete háromszög, a többi vízszintes fekete-fehér, vastag vonalkázás tölti ki, amelyet függőlegesen egy-egy törés kísér, épp a háromszög két alsó csücskétől felfelé kiindulva. Olyan, mintha egy ott feledett, régi, talán elszene-sedett templom állna egy lakótelepi egyenlakások végtelen betonerkélyét képező felhőkarcoló tövében (kereszt vagy egyéb jel nincsen rajta, Vajda Lajos rajzait nem idézi fel, de a nagy háromszög egy kicsi, fordított fekete háromszögön lóg a felső harmadik rétegtől egy vékony fekete vonalon, vagy akár fordítva, az alsó, nagy háromszögből indul felfelé a fekete vonal, hiszen nehézkedés nincs). Kétféle teremtett világ, és köztük sejthetőleg jelentős időbeli különbség. Ennél elvontabb képzettársítás is lehetséges, ha a vízszintes vonalkázás két, térbeli hatást okozó törésétől eltekintek, ám a kép mindenképpen borzongató. Nagyon sötét a szabályos, fekete háromszög, és rettenetes a körülötte levő, a teljes képet betöltő huszonnégy fehér, lefelé egyformán keskeny árnyékot vető emelet. Nem tudok szabadulni attól az érzéstől,

hogy egyenlakásokat vagy hatalmas parkolóházat látok rabszolgák nélkül, akik – vagy akiknek a felmenői – a piramist felépítették. Nem tudom elhárítani azt a benyomást, hogy a mindenkori emberi társadalom rettetés kritikáját nézem.

Vagy én vagyok elvakult, és mindenről a mániáim jutnak az eszem-

be, vagy arra rezonáltam, ami Konok Tamást, a derűs, kitárulkozó, zene, irodalom és építészet iránt is érdeklődő, kiváló humorú művészt és életművészt foglalkoztatta alkotó életének utolsó évtizedeiben: szabályos vonalakból és idomokból új, lelket sajdító paradoxont hozott létre, a tragikus absztraktot.

Konok Tamás: Fekete piramis

Egy furcsa, de érdekes könyvről

96

Az 1968-as gazdasági reform bevezetését övező szellemi pezsgésnek az 1972–1973-as megtorpanás és részleges „visszarendeződés” átmenetileg véget vetett. A párton belüli reformereket, mindenekelőtt Fock Jenőt, Fehér Lajost és Nyers Rezsőt 1974–1975-en félreállították, az értelmiségen belüli kritikus hangokat elnémították. Ez a durván represszív időszak azonban nem tartott sokáig. A Helsinki utáni enyhültebb nemzetközi légkör, a módosuló amerikai külpolitika, a belső gazdasági nehézségek és a reformszellemhez való visszatérés ismét kedvezőbb körülményeket teremtettek az ellenzéki kritika számára.

Az 1970-es évek utolsó és az 1980-as évek első harmadában ennek az ellenzékiiségnek két nagy áramlata alakult ki: az ún. urbánus, emberi jogi vagy demokratikus és az ún. népi, nemzeti vagy nacionalista. Az ellenzéki politizálás e két nagy ágához kapcsolódva vagy azoktól függetlenül számos kisebb és általában korlátozottabb befolyással rendelkező, ám ugyancsak kritikus hangvételű értelmiségi csoportosulás jött létre. Ezek közül legrégibb múltra az írószövetség ifjúsági tagozataként még 1973-ban megszerveződött Fialtal Írók József Attila Köre (FIJAK) tekinthetett vissza. Az ifjúsági ellenkultúra másik állandó bázisa az egyetemi diákság által működtetett klubok és szakkollégiumok hálózata volt. A szakkollégiumok közül elsőként 1970-ben a Marx Károly Köz-

gazdaságtudományi Egyetem Rajk László Szakkollégiuma alakult meg az akkori rektor, a Nékosz hagyományait ápoló Szabó Kálmán bábaszkodásával. Bizonyára nem véletlenül, az első egyetemen belüli politikai klub, a Pilvax kávéház 1848-as szerepére utaló Polvax ugyancsak a Közgázon jött létre 1976-ban a kötet szerzőjének, Szentirmay Lászlónak a kezdeményezésére és irányításával. Ezt a Budapesti Műszaki Egyetem Martos Flóra Kollégiumában megszerveződött 405-ös Kör követte 1981-ben, majd a Jogász Társadalomtudományi Szakkollégium – a későbbi Fidesz bölcsője – megalakulása az ELTE budaörsi kollégiumában 1983-ban.

Szentirmay László könyve az 1976 és 1984 között működött Polvax Klubnak, valamint 2011 és 2016 közötti újraélesztésének állít emléket (*Polvax. Egy politikai klub a Kádár- és az Orbán-korban*. Budapest, 2018, 271 oldal). A két nagy fejezet közé beiktat egy harmadikat, amely a Kádár kori Polvax körüli informátorokról, ügynökökről és tartótisztekről szól. Mindegyik fejezetben keverednek a szerzői narrációk, a résztvevők visszaemlékezései és a legkülönbébb dokumentumok, amelyekhez gazdag képanyag társul. Mindezek miatt a kötet műfaja meghatározhatatlan. Nem történelmi monográfia egy ifjúsági szervezet elő- és utóéletéről, és nem is dokumentumok és/vagy visszaemlékezések gyűjteménye ugyanerről. És persze nem

is szépirodalom, hanem ez is, az is vegyesen. Leginkább történeti kaleidoszkópnak, montázsnaak vagy egyvelegnek lenne nevezhető, ha a betűk birodalmában létezne ilyen műfaj. De nem létezik. Úgyhogy a szerző, Szentirmay László, aki maga is a közgázon végzett 1976-ban, és mindkét Polvax elindításában és működtetésében kulcsszerepet vállalt, tulajdonképpen új műfajt teremtett.

Az első rész első fele, amely a Polvax megalkulásáról és előtörténetéről szól, történeti munka. Nemcsak azért, mert megállapításait a szerző lábjegyzetekkel támasztja alá, hanem azért is, mert érvényesíti a szakma egyéb szabályait, mindenekelőtt a forráskritikát és a kontextualizálást. Ezt tizenöt olyan rövidebb, egy- vagy kétoldalas betét követi, amely az előadók rövid életrajzát ismertette az első időszak emlékezetes előadásait idézi fel.

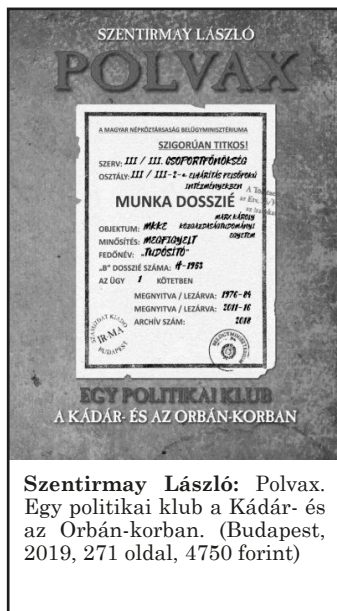
A sor Knopp András 1983-as mondanójának ismertetésével kezdődik és Nyers Rezső 1984. májusi fellépésével zárul. És közben Arday Lajos, Bauer Tamás, Bródy János, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Hegedűs András, Horn Gyula és Lengyel László következik, hogy csak az ismertebbeket említsük. Nem tudni, miért, a kronológia itt már felborul, s nem derül ki az sem, hogy a több mint száz rendezvény közül miért éppen ezt a tizenötöt ítélte a szerző emlékezetre és megőrzésre

méltónak. Feltehetően azért, mert ezekről maradtak fenn autentikus beszámolók, feljegyzések. Kár, mert Aczél György, Antal László, Berend T. Iván, Bihari Mihály, Buda Béla, Jancsó Miklós, Major Tamás, Pozsgay Imre és még sokan mások bizonyára szintén érdekes dolgokról beszéltek. Az estek reformpárti hangulatát mindenesetre ez a tizenöt beszámoló is jól tükrözi.

A „keretesek” után, melyek zömét ugyancsak Szentirmay írta, ismét néhány oldalas történeti jellegű narráció következik. Eből megismerjük az 1981-es ún. BEFŐT (Budapesti Egyetemi és Főiskolai Találkozó) megszervezését és lefolyását, amely lényegében a KISZ-től független új ifjúsági

szervezet létrehozását célozta. Talán mondanunk sem kell: sikertelenül. A főszervező Jobbágy Gyulát elbocsátották az egyetemről, aki végül Kanadában kötött ki. S ez már előrevetítette a Polvax 1984-es megszűntetését is. Átmenetileg ismét keményebb idők jártak.

A könyv közel felét az ügynöktörténetek teszik ki. A szerző ez esetben is mixeli a műfajokat: a fejezet történeti bevezetővel kezdődik, morális kérdések felvetésével folytatódik, majd egymáshoz nem vagy csak lazán kapcsolódó ügynöksztorik következnek. Kit hogyan szerveztek be, ki hogyan vált ki a szervezetből, s hogy lett besúgóból ellenzéki, vagy fordítva. A titkosszolgálat

hivatásos embereinek a nevét a szerző minden esetben pontosan megadja. Az ügynökök és hálózati személyek nevét viszont nem, pontosabban zárójelbe tett monogramokkal sejteti, hogy kit rejt a fedőnév. Ezeket van, aki tudja, van, aki nem. Pontosán értem a szerzői szándékot: helyzeteket és sorsokat akar bemutatni, nem pedig embereket leleplezni. Ugyanakkor azt gondolom, hogy ez a módszer nem könnyíti meg a történeti tisztánlátást. A tapintatot annál is inkább furcsállom, mert más esetekben – a történészekében – viszont megtudjuk a jelentők igazi nevét. A következetlenség okát nem értem, ahogy azt sem, hogy utóbbiaknak – például Ránki Györgynek vagy Pamlényi Ervinnek – mi közük volt a Közgázhoz, illetve a Polvaxhoz. Ismereim szerint semmi. Sem előadást nem tartottak a klubban, és nem is tanítottak az egyetemen.

A harmadik fejezet a 2011 és 2016 közötti újrakezdés kísérletét követi nyomon. Itt semmiféle eligazító jellegű történeti bevezetőt nem találunk. Ezt részben Bródy János *Ezek ugyanazok* című dalszövege helyettesíti. Részben pedig Dobszay János egyik cikke a *HVG*-ből. Nem mondom, hogy ez rossz megoldás, hiszen a maga metaforikus módján Bródy dala pontosan arról szól, ami miatt a Polvax 2011-ben újraindult: a Fidesz 2010 utáni autokratikus fordulatáról, a hatalom koncentrációjáról és az ellenzéki kritika lehetőségének egyre szűkebb korlátok közé szorításáról. S ha valakinek nem lenne füle a képes beszédhez, annak Dobszay cikke segít. Így kezdődik: „A volt antikommunista Fideszt – és személy szerint Orbán

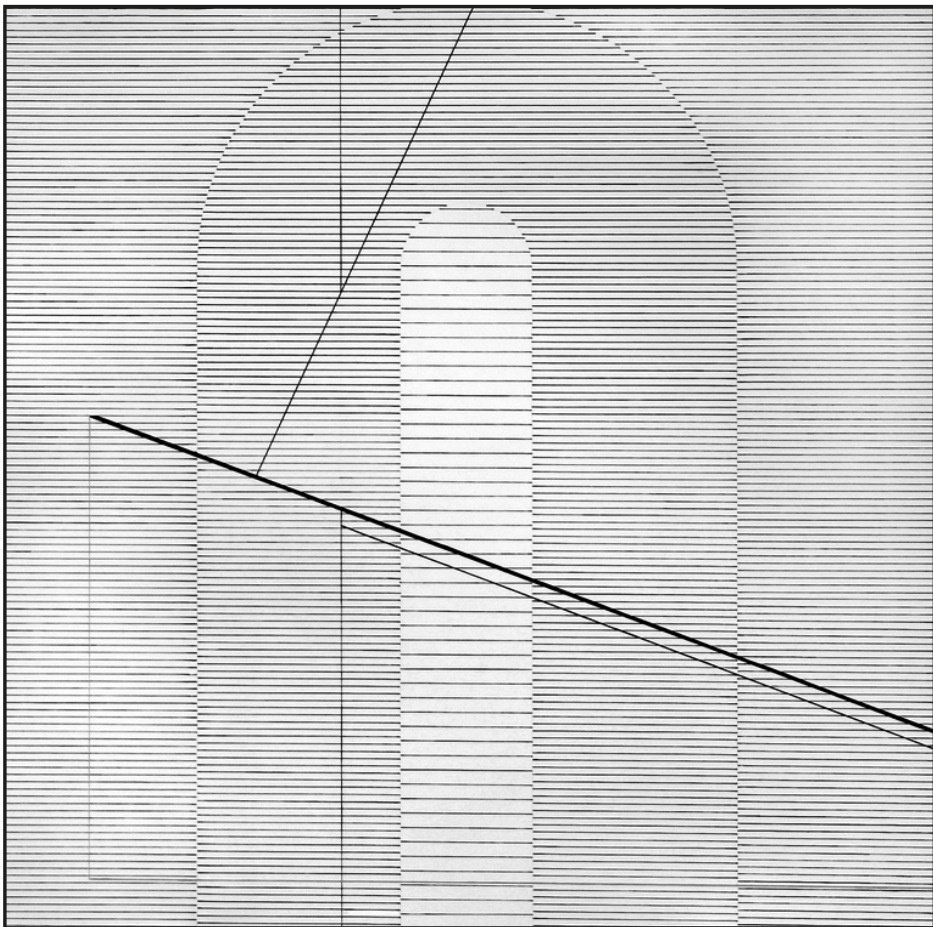
Viktort – kádárista-rákosista ösztönök, hajlamok vezérlik”. (164. p.)

A 2011 és 2016 közötti hat évben Szentirmay és társai kicsit több mint harmadannyi beszélgetést szerveztek, mint az 1976 és 1984 közötti nyolcban: 35-öt a korábbi 103-mal szemben. Az időközben felnőtté vált egykori egyetemisták és a csatlakozó mai fiatalok elsősorban most is a közügyek iránt érdeklődtek. Ebből következőleg előadók többsége a politikusok közül került ki. Érdekes viszont a két korszak névsorainak összehasonlítása. Vannak „állócsillagok”, mint Bauer Tamás, Lengyel László és Sárközy Tamás, akik mindkét korszakban előadtak, ám mellettük feltűntek az új „csillagok”: Bajnai Gordon, Balázs Péter, Békési László, Bokros Lajos, Gyurcsány Ferenc, Heller Ágnes, Kéri László, Konrád György, Kuncze Gábor, Magyar Bálint, Majtényi László, Oszkó Péter, Petschnig Mária Zita, Pokorni Zoltán, Spiró György, Surányi György és Várszegi Asztrik. És nagyon sokan eltűntek. Nem csak azok, akik időközben itthagytak bennünket, hanem olyanok is, akik még velünk vannak, ám az új helyzetben véleményük irrelevánssá vált, vagy legalábbis a régi-új Polvax körében annak minősül. Az ő neveiket nem sorolom fel, de a kötetből mindenki azonosíthat néhányat.

A 2011 és 2016 közötti előadók mondandójának rövid összefoglalásai arról győznek meg bennünket, hogy a polvaxosok alapvetően a Kádár-korszakban is arra törekedtek, mint amire az Orbán-érában: szabadságra és demokráciára. Egy részük ezt nyíltan ki is mondja, míg mások csak sejtetik a jelenre vonatkozó lesújtó véleményüket. Érdekes módon maga a szerző is az indirekt

kritika eszközehez folyamodik. A kötet belső két címloldalán ugyanis két levél olvasható. Az elsőt Grósz Károly, a Központi Bizottság osztályvezetője írta 1979-ben, a másodikat Bali Gabriella, a miniszterelnöki kabinetiroda vezetője 2016-ban. Az első arról szól, hogy Kádár János – „sok más irányú elfoglaltsága miatt” – nem tud eleget tenni a Polvax meg-

hívásának. A második ugyanerről ugyanezekkel a szavakkal, csupán Kádár János nevét kell kicserélni Orbán Viktoréra. Az azonosságot sugallja a két hátsó oldal fotógrafikája is. Egyiken – feltartott mutatóujjal – Kádár János üdvözl bennünket, a másikon – ugyancsak feltartott mutatóujjal – Orbán Viktor üzeni: „Osztonapot!”

Konok Tamás: Vonalmozgások

Múlt század kódébe bújva

Csunderlik Péter új kötetére feltehetően provokatív címe miatt (*Csupa hajdani eszelős*) a szokásosnál többen kapták fel a fejüket. A cím Ady 1914-es verséből (*Az eltévedt lovas*) származó sor kicsit módosított változata. (Írásom címéül ezért is választottam ugyanezen vers egy másik sorát, szintén kis változtatással.) Félreértés ne essék, a kötet érdemi szereplőit a szerző nem tartja eszelősnek, ugyanakkor a különböző korszakok emlékezetpolitikájára kritikája alapján már inkább illene e jelző, néhány, a témáról publikáló, a torzítások miatt kiszerveztett szerzőt pedig ebben az összefüggésben néven is nevez.

100

A könyv Csunderlik válogatott történelmi tárgyú publicisztikáit, illetve néhány recenzióját teszi közzé. A *Mozgó* olvasói e lapból is ismerhetik a szerzőt, itt is jelent meg dolgozata (2020. 7–8.), illetve esett szó korábbi könyveiről (2017. 7–8., 2019. 7–8.), amiből kitetszik, elsősorban a századelő radikális baloldali mozgalmi és a Tanácsköztársaság emlékezete érdeklik. Most is kutatásai témájának, érdeklődési körének megfelelően a 20. század első évtizedeinek Magyarországaival, néhány meghatározó szereplővel és különösen az 1918–19-es forradalmakkal foglalkozik, de kitűnik olvasottsága, kutatásai alapján magabiztosan tájékozódik a múlt kódében, otthonosan mozog az egymással nehezen összeegyeztethető interpretációk által érintett egész korszakban. Rövid írásokban rajzol portrét Jászi Oszkáról, Károlyi Mihályról, Garami Ernőről, Szerb

Antalról, Szabó Ervinről, Kunfi Zsigmondról, Ady Endréről, Gárdos Mariskáról, Mónus Illésről, illetve Tisza Istvánról és Apponyi Albertről. A portrék és az őszirózsás forradalomról, a Tanácsköztársaságról és a Monarchia bukásáról szóló cikkek mellett egy-egy írás foglalkozik a Babits Mihály első világháború alatti két verse körül keletkezett botrányokkal, egy a Somogyi–Bacsó-gyilkossággal, egy Ady és Octavian Goga szakításával, egy másik Ady és az őszirózsás forradalom kapcsolatával, több publicisztikában érinti a szocialista mozgalom, a Tanácsköztársaság ellen visszatérő vádat, miszerint zsidó ügyletek lettek volna. Már az előző, történelmi tárgyú kötetéből is kitűnt, forrásként érdeklik az értéktelennek tekinthető művek is. Itt egy rövid írása olvasható az első világháború alatti, hogyan fogalmaz, hazafias trashköltészetéről.

Csunderlik igen aktív nyilvános vitázó, kimondottan feladatának tekintti a történelmi tévedések, szándékos torzítások kiigazítását. Ennek része, hogy Pető Péter újságíróval (aki csak névrokona e sorok szerzőjének) évekig írta a *Page Not Found* című történelmi blogot, amely a gonzoujságírás modorában szintetizálta múlt és jelen történéseit, és amelyből *Top 10-es történelmi slágerlisták* címmel 2017-ben, majd 2019-ben könyvben is megjelent egy-egy válogatás. Ez a tevékenység nemcsak a szerző működésének sokszínűsége miatt érdekel említést, hanem mert, mint még visszatérek rá, elemei e kötetben

is felismerhetők. Mivel általában a jobboldalinak nevezett, nacionalista szemlélet képviselőivel, a Horthy-korszak, illetve a 2010 utáni rendszer emlékezetpolitikájával konfrontálódik, és szemlélete, a tárgyilagosságra törekvéssel egy időben elkötelezetten baloldali, kevesen feltételeznék az 1985-ös születésű Csunderlikről, hogy Esztergomban, a ferenceseknél érettségizett, és a konzervatív szemléletűnek tartott Mathias Corvinus Collegiumban szerzett diplomát.

A könyv egyik ajánlója, Lőrinc László találó kifejezése szerint Csunderlik írásait igazságtevő lelkesedés hatja át, a másik ajánló, Hajdú Tibor a szókimondását emeli ki. Ugyanakkor mindketten további érdemként említik szakszerűségét, valamint empátiáját, objektivitásra törekvését, értve ezen, hogy a tőle eltérő szemléletűek valódi teljesítményét méltányolja, elismeri. A kötetből azonban világos, az empátia nem jelenti, hogy tolerálná a szándékos torzításokat, a politikai motivációjú emlékezetpolitikai megnyilvánulásokat – ha ilyenekről ír, az igazságtevő lelkesedésbe a maró gúny, az éles hangú kiszólások is beleférnek.

Csunderlik 2013-ban kritikus megjegyzéseket tett Hajdú Tiborra (egy Károlyi Mihályról szóló könyv most is közölt recenziójában), mondván, rokonszenvez szenvedélyével és elkötelezettségével, de úgy véli, indulata gyengíti érvelésének hitelességét. A vagy-vagy szembeállítás helyett – írja – szélesre kellene tárni a nemzeti panteont, ahol Jászi, Károlyi és Tisza István is megfér. Különösen az elmúlt fél évtized kormányzati emlékezetpolitikájára reflektáló írásokon azonban még a szellemes fordulatokkal együtt is átüt a tényeket jól

ismerő Csunderlik motivált indulata, amely egyáltalán nem gyengíti érvelése hitelességét, igaz, itt döntően publicisztikáról és nem tudományos művekről beszélünk. Ugyanakkor írásaiban tartani kívánja magát a *vagy-vagy* helyett az *is*-hez, amennyiben amikor a tisztelet, de nem az idealizálás hangján szól a számára rokonszenves szereplőkről, a kritikai megjegyzéseknek is jut tér, és érnyeik méltánylásával emlékezik meg a politikai törekvéseik alapján elmarasztaltakról. Ugyanez a kiegyensúlyozottsági cél látszik, amikor a Monarchia összeomlásának okaival, az őszirózsás forradalommal, a Tanácsköztársasággal foglalkozik, vagy recenzióiban John Lukacs, Romsics Gergely, Hajdú Tibor, Hatos Pál, Béla Bodor, Turbucz Dávid műveiről ír, akkor is, ha döntően egyetért a szerzővel, és akkor is, ha vitatkozik vele. Talán ez az *is-is* szemlélet ihlette a könyv ötletes borítóját (Dányádi Sára munkája), amely egymásra fényképezett, így szinte felismerhetetlen portrékat mutat (Horthy és talán Jászi Oszkár azért azonosítható).

A kötet összesen 36 cikkéből hét a *Könyvek margójára* cím alatt az imént említett szerzők munkáiról szóló recenzió, a többi néhány oldalas (nagyobbrészt a *HVG*-ben és a *Népszavában*, illetve a *Hadszintér és hátország* portálon megjelent) írás. A két eddig publikálatlan dolgozat közül az egyik, a Gulyás Márton által vezetett *Partizán* YouTube-csatorna számára készült, a Tanácsköztársaságról szóló összefoglaló, műfaji, de nem hangvételi értelemben különbözik a többitől. Ezt és a publicisztikákat a fogalmilag és az írások alapján is első ránézésre értelmetlennek tűnő *Tudományos publicisztikák* fejezetcímmel

közli, de az egyik cikkből kitetszik, hogy a kifejezés, miközben közvetett tisztelgés Jászi Oszkár előtt, feltehetően Csunderlik ars poeticájára is utal. Jászi, amint a szerző is idézi, egy 1910-es írásában ugyanis azt mondja: „Tudományos az a publicisztika lesz, mely a társadalom életének alaptörvényeiből kiindulva azok szempontjait mérlegeli és bírálja a jövő fejlődését, a haladás terveit és eljárásait, nem pedig pártvezéri elhatározások, klubintrikák vagy jogi konstrukciók perspektívájából.”

Mint említettem, a gonzó beszüremkedik a mostani kötet cikkeibe is, Csunderlik szívesen él a múlt és a jelen szándékosan abszurd összeillesztésének stilisztikai lehetőségével. Egyébként Hatos Pál könyvének recenziójában elismerően említi, hogy a szerző az egykori szereplők helyét olykor kortárs analógiákkal jelöli ki (a konkrét esetben Hock Jánost a mai Csaba testvérhez és Pál Feri atyához hasonlítja). Csunderliknél is találunk hasonló elemeket, igaz, sokszor aktuálpolitikai, kritikai felhanggal, ami azzal a veszéllyel jár, hogy egy idő után már feledésbe merül a hasonlított mellé tett hasonló jelentése. Azt írja például: „Károlyi Mihály és politikustársai valóban tehetetlennek bizonyultak 1918 őszétől, nem képességeik hiánya miatt [itt érdemes megjegyezni: a könyv több helyen is foglalkozik Károlyi kvalitásaival, amelyeket nem tart kiemelkedőnek, de, szemben a gyűlölködő irodalommal, amely mindenért őt teszi felelőssé, debilnek sem – P. I.], hanem mert az első világháborús vereséggel járó [...] összeomlás [...] jobban feladta nekik a leckét, mint az Orbán-kormánynak egy márciusi hóesés.” Vagy: a Vörös Újság durva volt

és indulatos, szerzői már közel száz évvel Bayer Zsolt előtt rohadékozták ellenfeleiket. Máshol: 1919. március 21-én a *Mindenkihez* plakátok lepték el a várost, a *Magyarország jobban teljesít* helyett. Gárdos Mariska, *A nő a történelem sodrában* című elfeledett könyvére ráférne, hogy Dúró Dóra könyvdarálással reklámozza. A szociáldemokrata Mónus Illés nem a mozgalomból, hanem a mozgalomért élt, ha ma politizálna, róla nem kerülne elő kokainos videó. Tormay Cécile *Bujdosó* könyvének nagyjából annyi köze van a valósághoz – mondja –, mintha Bartus László Amerikában írta Orbán-életrajzot antiorbánista Facebook-bejegyzések alapján. Napi politikai utalások nélkül is hasonló eszközökkel operál, így Tisza Istvánt a róla készült portré címében rövidlátó Supermannak nevezi, a proletárdiktatúra egyik ökléről, Korvin Ottóról, a korábbi érzelmes prózaköltőről azt mondja, saját művei felolvasásával is kínozhatót volna, de csapatával humánusabbnak tartotta az agyonlövetést. Azt írja a Tanácsköztársaságról, hogy „vezetőivel nem az Animal Cannibals-tagok pacsiztak, hanem Bartók és Kodály”. Egy helyen azt említi, „nem lehet egy seggel megülni Ronald Reagant és Horthy Miklóst”. Károlyi Mihálynak, aki egy képen – ahogy írja – negyvennyolcas dress code szerinti öltözetben látható, volt annyi korszaka, mint David Bowie-nak stb. Az ilyen fordulatok jelzik egyúttal azt is, hogy mit jelent Csunderliknél az igazságtevő indulat és az elfogulatlanság kombója.

A döntően történeti tárgyú, de jelenkori hasonlításokkal fűszerezett írások mellett néhány darab, így éppen a kötet címadója is, megfordítja az alapállást, a jelen áll a középpont-

ban, a viszonyítási pontok a múltbéli-
 liek. Az Orbán-rendszer kultúrpo-
 litikájáról például azt olvashatjuk:
 a magyar történelemben soha nem
 zajlott le kulturális térfoglalás eny-
 nyi képességihiányos figurával, hi-
 szen még a Rákosi-korszakban is Lu-
 kács György játszotta Szakács Árpád
 szerepét – ami ugyan nem egészen
 pontos, de hatásos. Ha már Lukács
 György, a könyvben több különbö-
 ző összefüggésben is szóba kerül a
 neve, így a Tanácsköztársaság alatti
 hírhedt poroszlói tizedelése is. Erről
 Csunderlik tárgyilagos hangját jól
 jellemző szöveget olvashatunk: ha a
 Károlyi-rendszert, a Tanácsköztár-
 saságot és a fehérterror időszakát
 összevetjük, akkor kitűnik, hogy a
 legkevesebben a proletárdiktatúra
 idején estek áldozatul erőszakos cse-

lekménynek. Mai szemmel ez is sok,
 de látni kell, hogy 1918–1921-ben
 még lényegében tartott a háború, és
 Lukács nem járt el másként, mint a
 világháború oly sok katonai parancs-
 noka.

A könnyed, élvezetes stílusú rövid
 írások, kiegészítve a terjedelmesebb
 recenziókkal, árnyalt képet nyújtva
 kalauzolják az olvasót a korszakot
 érintő rágalmak, hazugságok és té-
 vedések ködében. Erénye a műnek,
 hogy a tematikájukban egymáshoz
 lazán kapcsolódó cikkek így, együtt
 többet nyújtanak, mint a szétszórta-
 n, sokszor kevesek által látott fórumo-
 kon megjelentek összessége.

Csunderlik Péter: Csupa hajdani eszelős.
 Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és
 emlékezetéről. Napvilág Kiadó, Budapest,
 2020. 288 oldal, 3200 forint.

Almási Miklós

103

Történelmünk apróra váltva

Vince Mátyás ötlete (és privát gyűj-
 teménye) volt a kiindulópont: ő jött
 rá, hogy Magyarhon történetének
 morzsáit 1900-tól 1999-ig, évről évre
 az újságok hátlapján felbukkanó tö-
 méntelen apróhirdetésben is érde-
 mes gyűjteni, mert a titkok azokban
 rejlenek. A publikálásra Vincét Mu-
 rányi Gábor sajtótörténész beszélte
 rá, hál' istennek. Mert érdemes volt
 kazalba gyűjteni, szerkeszteni és
 elmesélni. Többet tudsz meg belőle,
 mint a hivatalos (félhivatalos) tan-
 könyvekből: megmutatkozik az or-
 szág alulnézetben. Ráadásul ezek a
 pár soros felhívások nem hazudnak,
 háttérjelentésük viszont hatalmas.
 De ez a hatalmas adat- és üzenettö-

meg szerkesztve van: az éveket kü-
 lön oldal és ott főcím jelzi, valahogy
 így: „1926: Befejezték a vizsgálatot
 a frankhamisítási ügyben”. A főcím
 alatt aztán „tárgyi sorrend” követ-
 kezik, állás, oktatás, vétel-eladás,
 házasság, ingatlan, vegyes, meg ami
 még szem-szájnak ingere.

Nem tehetek róla, de nekem a
 néplélek eme tükréről Örkény Ist-
 ván híres egypercese jut eszembe:
 atomháború, a főváros elpusztul,
 csak romok vannak az utcákon, se
 víz, se áram, patkány és egér rágja
 a maradék életeket, az emberek kó-
 vályognak, az ég borús, nincs kilá-
 tás. „De már másnap – írja Örkény a
 Budapest című opuszban –, az Ope-

rával épp átellenben, egy romház kövein megjelent egy cédula: Hozott szalonnával egérintést vállal doktor Varsányiné.” Most összevissza lapozok a könyvben, nem tehetek mást, csak ugrálok évszámok és reklám-csoportok között, mert minden érdekel. A kuriózumokat időfolyamatában nem mindig tudom követni.

Históriánk alulnézete. Ami olykor mulatságos, máskor kérdőjeles, mert nem teljesen értem. Itt van például ez a hirdetés 1941-ből: „Schnittfrézerert felvesz Corso cipőgyár.” Mi lehet ez a fura német szakma? Jót röhögtem viszont az 1952-ből származó bakin: „Jobb lábas barna férfi száras bakancsot elvesztettem Keleti pályaudvartól Kőbánya alsóig, a megtalálónak 100 forintot adok, Ceglédbercel, Sztálin u...” Akkor egyik lábán nem volt cipő hazáig? Jól berúghatott a restiben, míg várta a vonatját... Ennek párja 1921-ből: „Folyó hó 17-én a Nagykörút, Rákóczi út útvonalon elveszett egy fekete nadrág. A becsületes megtaláló 2000 korona (!) jutalmat kap. Hunyadi tér.” Sürgős lehet a dolog, ha ekkora jutalmat ígér a szerencsétlen: meztelen seggel csak nem mehet haza, meg hát akkor még volt erkölcsrendészet...

És persze a házasság. Főleg nőket keresnek, de van olyan is, aki a lányát ajánlja (1941-ben) amerikai állampolgárnak... Aztán egy nagyon is érthető nyelvi furcsaság: „Leépített részvénytársasági igazgató benősülne nem árja családba 10-15 ezer pengővel. Lehetőleg Pest környékén.” Itt minden szóra érdemes figyelni. Kőgazdag ember lehetett (milyen rt. igazgatója volt?, nyilván a zsidótörvények miatt kirúgták... 1942-ben vagunk). De azért bátor fazon lehetett,

bár vigyázott a kifejezésekre, „nem árja családot” keres... az eufemizmus ekkor már erősen indokolt. És nem Pesten – felteszem, ott lakott, csak a város már egyre félelmetesebb volt számára. Történelmi forgács a hirdetés minden szava. Alatta, ugyanezen évből, egy másik furcsaság: „Magas, molett, nem árja úrhölgy ismeretségét keresem 50 éves korig.” A magas és molett kicsit komikusnak tűnik, ha nem állna mögötte a szomorú valóság. Ugyanígy: „Komoly, intelligens úriember egyedülálló, nőtlen tisztviselő (katolikus, zsidónak számító), ki havonta 3-4 napig Pesten...”. Bátor hirdető, de miért fontos közölnie, hogy havonta három-négy napig Pesten időzik? Rejtély. Egyáltalán: aki újságban keres feleséget (férjet) paraméterek megadásával, az számomra felfoghatatlan. Ma az illetet már a vakrandi helyettesíti, tehát érthető, de mit vár a reklámozó? (Na jó, leg többje könnyű kalandot, egy nagy kefélest, csak a lapok annak idején ilyen obszcén sorokat nem közöltek.)

Aztán feltűnik egy optimista, már jóval bent a vészorkorszakban: „Gettó területén lévő családi házam parkírozott udvarral elcserélném Simonyi úti villatulajdonnal, esetleg ráfizetéssel... (A Simonyi út a Wekerletelep mellett húzódik...)” De miért pont ott, és miért „villatulajdon”? Egyébként dűl a háború: „Ma a lakóházak és egyéb épületek elsötétítése 20 órakor kezdődik és hajnali 4 óráig tart.” De hagyom is e borzalmas korszak szemantikai sorstörédekeit. Van itt mindenféle más, ami felvidít.

„Légóvíztartályt jótállással házhoz szállítok, Hívható 2-6-ig.” Nos, voltam már életemben több óvóhelyen is, de hogy külön víztartály is lett volna, arra nem emlékszem. Megyek

békésebb időkre, 1906-ban járunk, itt aztán van stilsztika! „Aranyboltos, aranyos, szép asszony, kinek e lapot csütörtök este ablakon át (!) mutattam, adjon alkalmat rajongó tanárnak diszkrét bemutatkozásra; szombat és vasárnap délután 4-től a dunaparti Bristolban.” Aztán alatta maga a pokol: „Szép egészséges széke leányomat örökbe adnám úri családhoz. Levelet »kétéves« jelige alatt a kiadóhivatal továbbít.” Hogy gondolja, naccsád, csak úgy emberkereskedőnek állt, vagy a nyomor tette ezt? És aki elfogadja? Lehet, hogy jól jár a kisgyerek, de az is lehet, hogy... nem folytatom (a #metoo miatt blokkol a klaviatúrám...).

Ahol most kinyitom a könyvet, ott háború van (1914, épphogy elkezdődött). „Gyász-zászlókat 3 korona árban kölcsön ad Linhart Vilmos, Futó utca” stb. A kis ravasz, megtalálta a piac szegletét: nem eladja – pár hét után kidobják –, csak kölcsönadja a többször használatos lobogót. Más: csatatéren erős férfiakra van szükség: „Gyenge férfiak kérjenek gyengeségük azonnali megszüntetését tárgyaló ismertetőt 40 filléres postabélyeg csatolása mellett. Nem belsőleg beveendő gyógyszer.” Nem kell lenyelni..., hát akkor milyen mechanikával dolgozik ez a csodaszer, csak nem valami hímtagállító szerkezet? Ez utóbbi csak akadály a fronton. Meg a nyomor, ezúttal 1923-ból: „Harrisnyatalpalást (?) vállal, három pár rosszból két pár jót Schaffer J, Szerecsen-utca.” Micsoda nyomorról tudósít ez a pár sor. Egyébként mára Kína ledózerolta ezt a „jól futó” üzletágat... Habár a stoppolás, a szemfelszedés még a hatvanas évek végén is működött (hasolóképpen a golyóstoll-, ill. öngyújtótöltő kócerájokhoz, mondjuk

azok nem hirdettek, mert keresett cikkekkkel foglalkoztak). Azon viszont csodálkozom, hogy ifjúkorom híres reklámmondata („szélhámosok kéméljenek”) nem bukkan fel e sok műfajú gyűjtésben. (Szerkesztés? Vagy elkopott a szlogen? Netán a reklámozó hölgyek úgy vélték, hogy a szélhámosok egy ilyen kitétel olvastán menekültek szerte a világba...)

Elszórtan, de tele van szomorú pár sorossal is ez a gyűjtemény. Főleg az első világháború alatt és után. „Keresem 2. utász-ezred, 3. szd-ban szolgáló H. J. férjem, akit utoljára hadifogolyként láttak...”. Aztán a II. világháború idején, 1944-ben, fordítva: „T. J. tart. rep. szkv. 102/2 rep. szd. Pápa, keresi szüleit.” Egy rémesebb 1945-ből: „W. K.-t december 29-én éjjel a nyilasok kivitték a Dunaparra. Azóta semmi nyoma. Mentők, kórházak, magánszemélyek értesítését kérjük. Dembinszky utca... jan. 3.” Ez utóbbi hirdető el se tudta képzelni a szörnyűséget, ami a Duna-parton történhetett. A pokol bugyrai.

Halhatatlan műfaj, a felszabadulás után is él. Íme egy talány: „Közös autóval (!) rendelkező, feltűnően csinosnak mondott, két (!) barna leány – keresi széke fiatalemberek ismeretségét házasság céljából. Nap-sugár jeligére...” 1959-ben vagyunk, honnan van autójuk? Hogy képzelik ezek a csajok, kié lesz a kocsí, ha befut, mondjuk egy, ne adj’ isten, két kérő? Persze van megoldás: kedden, csütörtökön, szombaton az egyik pár, hétfőn, szerdán és pénteken a másik furikázik. De van itt kezdő vagy kétbalkezes is: „Televízió antenna Bécsre, tízelemes, Bp-re négyelemes, eladó, Sándor, 1960 jan.” Ez a valami, amit kínál, egy bécsi adást fogni képes kutyü? Magyar tévé

ilyen-olyan zökkenőkkel már volt... de külföldi adást venni? Az olyan lehetett, mint a háború alatt Londont fogni... Palimadár is beszél 1959-ből, akkor, amikor még sokan disszidálnak: „Külföldről hazatért, több nyelven beszélő, széles körű ismeretekkel rendelkező tisztviselő állást keres.” (Hogy le ne kesse a következő statáriumos kémpert...) Az ember 1963-ban is öröme vágyik: „Tartós örömet (!) szerez: ajándékozzon egy szép NDK kefekészletet az illatszerboltból!” Na ja, sokáig lehet vele boldogan kefélni, Ulbrichték ebben szakértők voltak. (*By the way*: a keletnémet csajok igen kapósak voltak a Balaton partján...)

Itt is beleütközik furcsaságokba, melyek árulkodnak a korról. Nézzük, hogyan lehet lakást szerezni. „Eltartási szerződést kötne vagy életjáradékot fizetne orvosházaspár háromszobás vagy nagyobb lakásért. Bizalom jelisére (1979).” Egy rendelőhöz minimum három szoba kell (egy váró és egy, ahol a doktor úr dolgozik, meg ahol ők ketten élnek. Eszerint legalább négyszobás kéri keresnek, ami – a sok leválasztás miatt – ritkaság. Panelbe nem megy egy jó nevű doktor... Megjegyzem, Berlinben Honecker alatt 5-6 szobás panelek is épültek, mi meg csak irigykedhattunk.

A sorozat a század végéig fut. Íme 1988-ból egy becses relikvia: „Commodore-64-hez gyorsító modulok eladók.” Hát, aki már akkor túladdott e pionír csodagépen, az bizony a digitális kor bennszülöttje lehetett. Magyarul: későbbi IT-karrier biztosítva volt. És még egy ritkaság: „Eszperantóoktatást vállalok, levelező módszerrel. Pf. 87.” Tudja még ma valaki, mire jó az eszperantó? És miért csak levelező módszerrel oktat

az elszánt tudor? Gyerekkoromban titkos (baloldali) mozgalmi szekta is volt e nyelv elsajátítása, kongresszusok is voltak külföldön, számomra e nyelv rejtjelezett tudásként jelent meg, majd hosszú időre említés se esett róla. Aztán egy pár sor, amihez guglizni kell: „Hummel figurát, gránátköves ékszer keresek (1994).” Kisült, a Hummel egy 1900-tól terjedő, mini porcelánalakokat megjelenítő híres szobrocskák gyűjtőneve, ma már csak gyűjtők ismerik. Nem azonos a nyárspolgári nippekkel, legfeljebb a kerti törpések szalonját díszítette, hacsak a gyerek össze nem törte... De a Hummel nem is olcsó: van, amelyik kétszázezer forintot megér. Sajnos a kultúra leépülése is benne van a levegőben (1995): „Rövid barna zongora jó állapotban, ingyen (!) elvihető.” Hát, kell a hely, nő a család, a panel meg kicsi. Ha ezt a huszonéves hirdetést ma olvassa a tehetős családfő, lecsap rá. De rég elkel, voltak itt már korábban is pénzhullató évek. Lehet persze, hogy csak a hiszti beszélt az imént belőlem, nincs itt (az apróhirdetések dzsungelében) veszve a kultúra: „Szinkronszínész, könyvszerkesztő, műfordító tanfolyamok 222-333.” Hogyan tud az okító egyszerre színészt és szerkesztőt, no meg fordítást tanítani? Fogalmam sincs, de biztos bejött neki. A könyv egyébként 1999-cel véget ér.

Hát, érdekes kalandba vág, aki belekukkant. A kiadó is bátor volt. Szinte a szemétkosarat rámolta ki, hogy egy izgalmas könyvet dobjon piacra.

Minden megoldás érdekel. A XX. század Magyarország apróhirdetések tükrében. Válogatta: **Vince Mátyás; Závada Pál** előszavával. Budapest, 2020, Kossuth Kiadó. 208 oldal, 4990 forint.

Szabóék a Buckingham-palotában

A nyugati világ 2016 és 2020 között tágra meredt szemmel nézte a Windsor-ház legújabb kori történetét, melyről a Netflix készítettett mestéri televíziós sorozatot, középpontba állítva az idén 94 éves II. Erzsébet királynőt, aki 1952 óta ül megszakítatlanul az Egyesült Királyság trónján. A történet 1936-ban kezdődik, amikor Erzsébet nagybátyja, a Hitler-szimpatizáns VIII. Edward nem lehetett többé az Egyesült Királyság és a brit domíniumok királya, ehhez annak idején még az India császára cím is hozzátartozott.

Az Egyesült Királyság időközben lejtmenetre váltott, India 1947 óta független, a Nemzetközösség porlad, mint a szikla, egyetlen összetartó ereje az összes tagállamban játszott gyeplabda, a hetes rögbi és a netball. A Brexit után az Egyesült Királyságból kiválhat Észak-Írország, Nagy-Britanniából pedig Skócia, s később talán Wales is.

A *Korona* címmel futó óriássorozat alkotóinak zseniális leleménye, hogy a politikai történeteket a háttérben tartva elsősorban a magánéleti mozzanatokkal foglalkoznak. Peter Morgan, a forgatókönyvíró az USA-ban kikísérletezett rádiós szappanopera műfaji előírásait követve minden epizód középpontjába lelki problémát állít, melyet minden néző átélhet, hisz nincs köztük senki, aki gondolatban vagy tettben ne szegte volna meg a tízparancsolatból a be tarthatatlan hatodikát.

Az USA-ban 1932-ben indult legelső szappanopera hallgatói nyolc éven

át naponta követték nyomon Bob és titkárnője, Betty viharos szerelmének eseményeit, melyek az odaadás, a megcsalás, a féltékenység, a gyűlölet, az árulás és a megbocsátás örök érzései körül forogtak. Több mint fél évtizednek kellett eltelnie, hogy a műfaj Magyarországra is megérkezzen. A Kossuth rádió 1959. június 30-tól 2007. március 21-ig sugározta a Szabó család élete folyásáról készített szappanoperát, a folytatásokat hétről hétre a magyar hallgatók milliói várták az ország határain belül és kívül.

A *Szabó család* első adásait az 1959: 12. számú tvr. alapján már szabadlábbon hallgathatták azok, akiket az 1956-os forradalomban való részvételük miatt viszonylag rövidebb időtartamú büntetésre ítélték. Szabadlábba került az ítélet időtartamára való tekintet nélkül minden fiataikorú, illetve mindenki, akiknél a kegyelmet alapvető emberességi szempontok indokolták (idősek, várandós nők, kisgyermekes anyák stb.). Ugyancsak elhagyhatták a börtönt a statáriális bíróságok elítéltjei is, akik, mint a tvr. fogalmaz, „szabadságvesztés-büntetésük végrehajtása során a megjavulás komoly jeleit mutatták”. Az első amnesztiát követte 1960-ban a második, majd 1963-ban egy harmadik, amikor a legtöbb fogvatartott, bár nem mind, szabadult.

A *Szabó család* páratlan sikerének titka az volt, hogy a szappanopera műfaji szabályainak megfelelően politikamentessé tett egyes epizó-

dokban a hallgatók önmagukra ismerhettek, mindennapjaik bánatait, örömeit hallgatták viszont hetente. Nem vették észre: a sorozatban az volt a politika, hogy nem volt benne politika. Szabóék békés mindennapjai sikeresen feledtették a hallgatókkal a magyar történelem 1944-ben kezdődött rettenetes tegnapjait. A *Szabó család* nem vállalkozhatott a Kádár-rendszer legitimációjára, de a sorozat kétségtelenül jelentősen hozzájárult a rendszer konszolidációjához.

A *Korona* A *Szabó család*hoz hasonlóan politikai hátsó gondolatok jegyében használja a szappanoperai eszközöket, de a cél ez esetben a ma meglehetősen rossz karban lévő brit demokrácia legitimációja. Churchill annak idején állítólag azt mondta, hogy „a demokrácia a legrosszabb kormányzási forma, nem számítva az összes többi, amellyel az emberiség időről időre megpróbálkozik”. Churchill azonban tévedett, mert van a demokráciához képest jobb, az Arisztotelész által *politeia* néven nevezett kormányzási forma, mely ötvözi a demokratikus, arisztokratikus és monarchikus elveket. Európában a modern polgári demokratikus rendszerek egy része megőrizte a monarchikus államformát, kihasználva a monarchia létéből fakadó legitimációs többletet. E többlet forrása az uralkodói család.

Tolsztoj híres mondása szerint „a boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az”, ami azt sejteti, hogy a boldogtalan családok érdekesek igazán. A boldogtalan királyi család szerepeltetése a demokrácia számára ideális legitimációs lehetőség, hiszen a család mint keret min-

denkinek ismerős, a családi szerepek azonossága megkönnyíti a polgárok-
nak az azonosulást, az uralkodó család tagjaiban önmaguk mását látják viszont. A szappanoperák hősei sosem ülnek trónon, megmaradnak a szappanoperák által megjelenített lélektani térben. A *Korona* epizódjaiban ezzel szemben egy alkotmányos monarchia élén álló család tagjainak mindennapi életét követjük nyomon családi szerepeikben, miközben királyi mivoltuk is megmutatkozik.

Az alkotmányos monarchiákban az uralkodónak már nincs tényleges hatalma, de jelenléte, láthatósága jelentősen hozzájárul a demokrácia elfogadtatásához. A sorozat remek jelenetek során át eleveníti fel az éppen kormányon lévő miniszterelnökök és a királynő rendszeres heti találkozóit, melyeken nem születnek döntések, de sugallják a folyamatosságot és az állandóságot, enélkül nincs legitimáció. A Kreml iránti szimpátiákkal meggyanúsított baloldali Wilson éppen úgy ott ül hetente a fotelben a királynő előtt, mint Thatcher, az elszánt jobboldali, a Falkland-háború hőse.

A több évtizeden átnyúló történet adta szerepeket nem játszhatták végig ugyanazok a színészek. Ennek megfelelően a történet első évtizedeiben látható királyi szereplők szerepeit a későbbi évtizedekben más színészek veszik át. A fiatal Erzsébet szerepében bravúros Claire Foy alakítása, aki a szemünk előtt játssza el, hogy a véletlen szeszélyéből trónra került tinédzserből miként lesz kőszívű, kemény királynő, akiben elválaszthatatlanul eggyé válik a személyes és az uralkodói identitás. Claire Foy szerepét Olivia Colman veszi át, akinek merevsége és szeny-

telensége már a királynői szereppel való teljes azonosulás következménye. Erzsébet férje, Fülöp herceg hasonló átalakuláson megy át. Matt Smith alakítja nagyszerűen a helyét kereső féktelen és szertelen herceget, akit nem elégít ki a felesége oldalán betöltött statisztaszerep. Az érett, felnőtt Fülöp Tobias Menzies alakításában spirituális fordulatot él át, életre szóló barátságot kötve az újonnan kinevezett udvari káplánnal. Fülöp a sorozat igazi meglepetése. Idegenként került a családba, gyermekora rettenetes volt, apja felelőtlen nőcsábász, anyját nem kisebb szaktekintély, mint Freud tanácsára tévesen elmegyógyintézetbe utalták, s innen távozva egy görög apácakolostor apátnőjeként talált megnyugvást. Feledhetetlenül szép a jelenet, mely Fülöp és az ezredesek diktatúrája elől Londonba menekített anyja kibékülését mutatja a Buckingham-palotában.

A sorozat mesterien fonja egybe az évtizedeken át tartó történet szappanoperai és magas politikai szálaait. Erre példa az epizód, melyben azt látjuk, hogy Erzsébet kedves nagybácsija, a trónról sok évvel korábban lemondásra kényszerített windsori herceg hiába kilincsel unokahúgnál egy nagyköveti állásért, a herceg kétes politikai múltja a kérést teljesíthetetlené teszi. Feledhetetlen jelenet az is, amikor a nővére árnyékában sínylődő Margit hercegnő egy pillanatra kiléphet a jelentéktelenségből, s Johnson elnök fejét elcsavarva eléri, hogy a britek egy nagy összegű kölcsönt kapjanak, amivel elkerülhetik az államcsődöt.

A szappanoperai szál leginkább a Windsor-ház Don Carlosa, Erzsébet legidősebb fia történetében mutat-

kozik meg. Károlyt nemi ébredésétől kezdve leküzdhetetlen vonzalom fűzi Kamillához, aki a vonzalmat az angol viszonyok között jól bevált *menage á trois* keretben viszonozza, melynek másik férfi tagja a jóképű Parker-Bowles kapitány. A Kamillába rendíthetetlenül szerelmes Károlyt családjá a lenyűgözően szép Diana Spencerhez kényszeríti, akit erősen zavar az újrászervezett hármas felállás, melynek a változatosság kedvéért most az egy szem férfi mellett két női tagja van. A történet ismerői tudják, hogy a tündérmese hamarosan horrorba torkoll, de mindez majd csak az ötödik évadban lesz látható.

A *Korona* forgatási időszakában negyven epizódot vettek fel. Készül az újabb negyven epizód, miközben az élet már előre megírja a később leforgatandó epizódokat is. A történet előbb vagy utóbb elér a Brexithez, ennek megélése még a sokat látott és tapasztalt II. Erzsébet számára is megrázkódtatás lehetett. Nemkülönben rosszul érinthette kedvenc fia, András herceg belebonyolódása az Epstein-botrányba, melynek következtében a herceg körül elfogyott a levegő, nyilvánosan nem mutatkozhat. Harry, a királynő unokája anyja nyomába lépve látványosan kihátrál a családból, s önálló életet kezd a Windsor-mintába nem igazán illő Meghan oldalán. Még messze a vég.

Korona. A Netflix angol–amerikai drámasorozata. Írta: **Peter Morgan**. Rendező: **Benjamin Caron, Stephen Daldry, Philip Martin, Julian Jarrold, Philippa Lowthorpe**. Szereplők: **Claire Foy, Olivia Colman, Matt Smith, Tobias Menzies, Josh O'Connor, Alex Jennings, Derek Jacobi**.

„Mi történhetett Dorkával?”

Kiss Tibor Noé minden könyve után egyre kíváncsibb leszek a következőre. Igaz, az elsőre eredetileg nem is voltam olyan kíváncsi: a szerző már harmincnégy éves volt, amikor – tudtommal a szépirodalmi szárnypróbálgatás bármiféle látható előzménye nélkül – 2010-ben megjelent a transznműség problémájával foglalkozó debütáló regénye. Az *Inkognitót* az Alexandra Kiadó marketingje némi kacérságot sem nélkülözve, de a valóságnak megfelelően az önéletrajziség aurájával hirdette.

A „valóság” a „szöveg”-gel szemben már tíz éve is kezdett felértékelődni – Takáts József sok érdekeset írt erről a Szerb Antal-i „hétköznapi és csodák” fogalompárját felhasználva –, de a realitásnak vagy inkább a reáliáknak akkor talán még nem volt akkor varázsuk az irodalomban, mint amekkora azóta lett. Esterházy 2010-ben még makkegészséges, és éppen megjelenik a szövegkollázsszerű, de a kötet közepén nagyszerű novellákat tartalmazó – rejtő? – *Esti*, amely a *Javított kiadás* keserű penzuma, illetve a *Semmi művészet* tapogatózása után ismét a pályakezdés óta jellemző nyelvi elegancia, kecses szerkezet, derű és komoly játékosság miatt lett a kései Esterházy-könyvek egyik legjobbjá. Borbély Szilárd ezzel szemben ekkor talán még el sem kezdte írni a *Nincstelenekeket*, amely aztán a helyenként a szociografikusságig realiztikus irodalom legújabb hullámának lett ha nem is a legelső és nem is okvetlenül a legjobban sikerült,

de bizonyára legismertebb darabja. A valóság bűvöletében fogant irodalmi alkotások és az ezeket kísérő kritika – talán Borbély és Barnás, illetve még korábban Tar nagy hatású művei miatt – egy időben oly mértékig összpontosított a nyomorúságos körülmények között élő emberek sorsára, hogy a szegénységirodalom és a realiztikusság szinte egymás szinonimái lettek, ami jobban belegondolva egyáltalán nem is olyan törvényszerű.

A transznműségnek az *Inkognitó*-ban bemutatott problémája mindenestre tíz éve még viszonylag egzotikusnak számított, és, főleg a néhai Terry Black személyével kapcsolatban, inkább a bulvárban találkozott vele az ember, mint az irodalomban, az önéletrajziség híre pedig ehhez még a kukkolás kissé feszengő érzetét is társította. Nem siettem tehát elolvasni a pályakezdő Kiss Tibor Noé művét. Pedig hamar kiderült, hogy jó könyv, jó apa-, illetve fejlődés- vagy – amint arra a januári *Jelenkorban* Radnóti Sándor rámutatott – „megrázóan és jó ízléssel” megírt „pszichológiai regény”. Olyan jó, hogy az olvasóban joggal merülhetett fel a kérdés: az író élete nagy témáját feldolgozva hogyan tudja majd folytatni a pályáját.

A válasz 2014-ben érkezett, egy heterofikció formájában – legyen ez az önéletrajzi elbeszélés, az autofikció alkalmi ellenpárja –, amely a címét tekintve (*Aludnod kellene*) kissé greccsös hangulatú volt (*Isten hozott, Mellettem elférsz,*

Megyek utánad), témaválasztásával pedig a szegénységközpontú új realizmus alkotásai közé illeszkedett.

És ez is jó volt. Emlékezetes, ahogy Ottlik értelmezte a nagy kritikusknak és szerkesztőnek, Schöppflin Aladárnak azt a tömör megjegyzését („Jó.”), amelyet egyik novellájára tett – pontosabban a megjegyzés hangsúlyát: „mintha egy tojásra, egy lámpakör-tére vagy legfeljebb egy meglékelt görögdinnyére mondaná: jó, nem tők, nem záp, ehető, becsavarható, ég”. Alighanem ez az a mozzanat, amit Radnóti így ragadott meg: „Nem tudom, hogy a *megbízható* jelző szerepelt-e már Kiss Tibor Noé regényeinek kritikai visszhangjában.”

A fülszöveg meghatározása szerint az *Aludnod kellene* is regény, sőt „állapotregény” (a könyv szerkesztőjére, Szegő Jánosra valló újabb leleménnyel: „atmoszférapróza”) volt, de aki e sorok írójához hasonlóan a borítót elővigyázatosan levette – nem a papírt féltve, hanem a saját olvasatának önállóságát óvva a kiadói koncepciótól –, az nyugodtan olvashatta novellafüzérnek is.

Az a sokszereplős, mozaikszerű bűntörténet egy olyan helyen játszódik, ahonnan még a szomszédos faluba is, úgy mondják, bemennek az emberek, bár azért „néha el lehetett hinni, hogy élet az, ami a telepen zajlik”. A cselekmény kidolgozása átgondolt, a karakterek plasztikusak, az atmoszféra, de még az írók körében jó ideje nem különösen népszerű tájleírások is elevenek voltak: „A nap a kastély mögül bukkant elő, a nyárfák vékony ágait tejfehér fénynyalábok törték át, a rétről felszállt a köd, de mintha nem párolgott volna el teljesen, inkább porfelhőkké változott.” (És az író a bekezdés vé-

géig, még kétszer ilyen hosszan bírta levegővel.) Igaz, olykor becsúszott egy-egy olyan közhelyesebb megfogalmazás is, mint az, hogy „a sötétség fokozatosan ereszkedett alá”, vagy hogy „különben élettelen csend honolt a szomszédban”, de ezek talán csak éppen azért feltűnőek, mert olyan ritkák.

Ezzel szemben a képzelet, a nyelv és a szemléletesség együttesére számos példát lehetne hozni, onnan, hogy valaki a padláson „nem talált mást, csak vetőmagos zacskókat, szovjet sakkújságokat és egy szamovárt”, addig, hogy egy holttest elégetése után „maradtak nagyobb csontok, előkerült egy térdprotézis” – ahol különösen a „szovjet”, a „vetőmagos zacskók” és a „térdprotézis” szavak helyi értékére, fakó költészetére érdemes figyelni. De az írónak humora is van: az egyik szereplő megismerkedett egy „nagyon kövér lánnyal”, amit az elbeszélő a szereplő nevében így kommentál: „A motorjára sem merte volna felültetni, de legalább megtanulta, hogy mit jelent az a szó, hogy molett.” Alighanem mindezeknek együttesen köszönhető, hogy bár szegény emberek körében játszódik, a könyv antropológiája nem annyira – egészen az oly ünnepelt valóság elszíntelenítéséig – egysíkú, mint a *Nincsteléneké*.

Ezek után természetesen kíváncsi voltam Kiss Tibor Noé új könyvére. Ez az eddigiek közül a leginkább regényszerű, akár az összefüggő, de szélesebben áradó cselekmény kézben tartását, akár a terjedelmet, akár a szereplők ökonomikusan kialakított számát és minéműségét illeti. Az író persze most sem tagadja meg önmagát: a voltaképpeni cselekmény, a szerkezet, a szereplők kiléte

csak fokozatosan tárul fel, olyannyira, hogy a könyvnek csattanója, a rejtélynek – azért már korábban körvonalazódó – megoldása is van, ráadásul külön írói bravúr, hogy ebben nincs semmi külsődleges. (A borítót azonban érzésem szerint most nem találták el, ami ritkaság a Magvetőnél. Némileg megmagyarázza a dolgot, hogy az impresszum szerint a szerző által készített fénykép van rajta. A fotó egy több mint tíz emelet magas tömbszerű épületet ábrázol, a szürke ég előterében, a jobb alsó negyedbe rendezve, és néhány elmosódott vízcseppből úgy látszik, mintha a kép egy autó szélvédőjén át készült volna. A cselekmény viszont jellemzően kisvárosi környezetben játszódik, a rideg, tömbszerű kép nem ad hozzá a könyvhöz, ráadásul a „beláthatatlan” szóval sem lép kapcsolatba, annak sem a „túl nagy”, sem a „túl homályos” jelentésében.)

A könyv tizenkét, külön címmel ellátott fejezetre oszlik, a fejezeteken belül pedig csillagok tagolják kisebb egységekre a szöveget. „Lovak kergetőznek” – ez a könyv első mondata, és keresve sem lehetne találni olyan regényt, amelynek felütése ennél kevésbé volna jellemző az adott műre. A második így hangzik: „Felcicomázott lovak kergetőznek, de nem érik utol egymást”, vagyis az olvasó még szinte el se kezdte a könyvet, máris teljes a tanácstalansága, míg a versszerű és akként is tördelt szöveg második vagy legkésőbb harmadik szakaszában („Műanyag lovak”) ki nem derül, hogy körhintáról van szó. Ez a kimondottan költői hangulatú, háromoldalas első rész egyébként tempójában, szakadozottságában a szerzőnek egy tizenhat kilométeres

futást leíró, különös, kísérletező poémájára emlékeztet, amely a *Műút* 2018065-ös kódjelű számában jelent meg *Szívrítmus* címmel.

Az első fejezet első szövege így ér véget: „A kergetőző lovak mozdulatlanok. / Nem tudom, merre, nem tudom, hol vagyok.” Az olvasó azonban, rögtön az első lapokon, más talánnyal is szembesül. A szokatlan módon a külső-felső sarkokban számozott oldalak alsó margóján – egy fontos üres, de megszámozott oldal kivételével – egy-egy hosszabb-rövidebb szókapcsolat szerepel a könyv Minion nevű betűtípusától eltérően talpatlan, ráadásul halványabb, vagyis szürkés hatású betűkből szedve. Ezek nem mondatok, egyikben sincs ige, amitől valahogy statikus hatásuk lesznek, miközben az, hogy minden oldalon új kis szöveg van (például: lábnyomok a homokban – három parázsló cigaretta – a sötétség árnyalatai) mégis valami sajátos, iránytalan dinamizmussal is felruhazza a szekvenciát. Ezek az egész könyvön, minden szólam alatt végighúzódnak foszlányok leginkább a versszerűen tördelt szövegekkel tartanak rokonságot, és talán az egyik – mint hamar kiderül: kómában fekvő – szereplő tudatának egy külön tartományát érzékeltetik. Erre utal az is, hogy azon az üres oldalon, ahol nincs kómatikus szöveg, ez az élőlábszerű alsó sor is hiányzik a margóról. Ezek a szövegegységek mindenesetre egy kissé még így is külsődleges hatást tesznek. Nemigen rendeződnek ugyanis következetes mintázatokba – például teljesen esetlegesnek tűnt, hogy az „elsuhanó ... csík” jelzője fehér, fekete, szürke vagy éppen rózsaszín. Amikor pedig a homokban lévő láb-

nyomokra van az oldal alján utalás, fent a szövegben ez semmihez sem kapcsolódik, és az sem árnyalja különösebben izgalmasra a képet, hogy amikor alul a „három parázsló cigaretta” szavak szerepelnek, akkor valaki fent tényleg rágyújt. Ez a maga iránytalanságában egy kómában fekvő – és amint a könyv egyik jelentében szereplő telefonszám alapján az olvasó könnyen kiderítheti: konkrétan a Jahn Ferenc Dél-pesti Kórházban ápolat – ember tudatától nyilván elfogadható, de regényben mégis kissé esetlegesnek hat.

Az első szövegrészben autóbaleset történik – az ezt leíró nyelv, mint később oly gyakran, már itt is igen poétikus: „Égett gumiszag. | Az autó hátára fordult óriásbogár. | Kitárt szárnyait plüssberakás védi.” –, jogos tehát a később be is igazolódó feltételezés, hogy ezekben a részekben a baleset áldozatának tudatába pillanthatunk be, és akkor ezután mindvégig az ő artikulálatlanabb észlelet- vagy emlékezetfoszlányait jelenítik meg az oldal alján futós kis szövegek is.

Az első fejezet csillag után következő második része egy kocsmában játszódik, és egy darabig az sem derül ki, hogy ennek én-elbeszélője férfi-e, vagy nő. Ez pedig annál feltűnőbb, mert az első mondatban arról van szó, hogy mellette, a pultnál egy „szakállas férfi tántorog”. Aztán megismerkedik egy nővel, akit vonzónak talál, de a figura ettől még nyugodt szívvel lehetne nő („Együtt örülünk, annak, hogy megtalálja a rúzszt a táskájában”), mert ebben az egész bemutatkozó részben – miközben csak úgy röpködnek a szakállak, a vörös frufruk, az Imrék és Annák – nincs semmi, ami egyértelművé ten-

né az elbeszélő nemi hovatartozását. Az egyik mondat így kezdődik: „A krav magáról beszél”, és ez mintha ennek a bizonytalanságnak nyelvtani lenyomta lenne: mert hát ugyan mi az a krav, és miért beszél magáról? (A megoldás: a „krav maga” valami katonai fejlesztésű önvédelmi rendszer neve.) De mindez persze lehet véletlen is – aminek viszont eleve nagy szerepe van a könyvben. A kocsmában játszódó jelenet a legvégén kapcsolódik az előtte lévőhöz: „Dorkának balesete volt, kórházban van, hívj vissza.”

Ekkor még nem lehetünk biztosak benne, hogy a harmadik kis rész új szereplőt vezet be, de aztán hamar kiderül, hogy ennek elbeszélője egy lány vagy fiatal nő, viszont ebben a szövegben nincs nyoma olyan tartalmi kapcsolatnak, amely összekötné az eddigiekkel. A következő részben az autóbalesetet szenvedett Dorka apja veszi vissza a szót, az első fejezet utolsó szövegegységében pedig fiatal, elég lúzer életet élő férfiak drogoznak: Anulu, Serif, valamint a negyedik én-elbeszélő, akinek van egy nővére is – és itt már sejthetjük, hogy ez a nő a harmadik elbeszélő szólam gazdája.

Lassan derül fény a szereplők egymáshoz fűződő, sokszorosán összetett kapcsolatára: a férfi, akinek a lánya balesetet szenvedett, ötvenes történelemtanár, és beleszeret az egyik szegény munkanélküli fiatalember biztonsági kamerákat felügyelő nővérébe. A könyv józan szerkesztésére jellemző, hogy ennek a férfinak a volt feleségét, a lány anyját az író kiiktatja – elhagyta a férjét egy norvégért, külföldön él, újabban egy vallási szekta tagjaként –, mert a jelenléte aligha fért volna el a re-

gény aktuális keretei között (hiszen a férfinak nemrég még volt egy új élettársa is: ő az, aki a fent idézett sms-ben értesíti a lánya balesetéről).

A könyv négy megszólalója köré épített szerkezet annyiban emlékeztet az *Aludnod kellene* megoldására, hogy az egyes fejezetek ott is egy-egy szereplő köré épültek. Az elbeszélés ott őket követte, itt pedig mintha a négy én-elbeszélőre lenne rászerelve a fejükbe is belátó kamera, vagyis a regények világának az ő szűkebb világuk jelenti a határait. Ezek az előző könyvben csakugyan kimondottan szűkek voltak, de most sem nevezhetők kimondottan tágasnak. Igaz, a szélesebb világszerűség irányába hat, hogy a szereplők társadalmi helyzete most határozottan különbözik, és egyébként is számos reflexió vet futó fényt a környező tágabb világra. Ilyen, amikor szóba kerül a nemzeti dohányboltok és turulszobrok elszaporodása, a meztelen fotókkal való zsarolás szokása, egy afgán menekült maradványainak állítólagos megtalálása a szántóföldön (egy repülőgép csomagteréből esett volna ki), a szemeteszsákok kipakolása a természetbe, a klímaváltozás jeleinek felelőse (,,Nem lesz víz, eltűnnek az erdők, csak sivatagok maradnak. Naponta kihal egy állatfaj.”) vagy az, hogy valamit – feltehetőleg egy drogot – éppen Donald Trumpnak hívnak. Ezek a mozzanatok nem mindig ízesülnek a regény anyagába, és olykor kissé kellékszerűek maradnak, de például az éghajlatváltozásra maga a Serif nevű szereplő utal, a karakterét jól jellemző módon azon elmélkedve, hogy talán „a Down-kórosoknak jobb, ők semmit sem értenek az egészségből”.

Tudattalanság, tudatlanságok, különböző tudatok és nemtudások szövegeiből áll össze tehát ez az igen jó regény, amelyet nemcsak egy erős szerelmi szál tesz elevenné, az ábrázolást nemcsak szociográfiai és pszichológiai pontosság tölti meg élettel, hanem még egy közúti szerencsétlenség következményeinek és okainak következetes, szinte krimiszerű feltárása is megtörténik.

Az író írja a könyveit, de a könyvei is írják őt: azt hiszem, Kiss Tibor Noé a *Beláthatatlan tájjal* lett végérvényesen jó író. Jól castingol, jól bonyolítja a cselekményt, jól keveri a nyelvi regisztereket – most már talán majd valamivel többet mer bízni az egyszerűsége is. Új regénye mindenestre úgy mutat be árnyalt karaktereket, személyes sorsokat, úgy ruházza fel őket – sokszor a témához látszólag nem illő, akár az alkotás örömét is érzékelhetővé tevő játékos-ságot sem nélkülözve – sajátos észjárással, úgy közvetít pontos megfigyeléseket a fülre vagy rántott gumira hasonlító hagymakarika vagy a fejfájás vonatkozásában (mintha egy doboz négy sarka nyomná belülről az ember koponyáját), hogy az első sortól kezdve mindvégig fenntartja az olvasás feszültségét, sőt, mint már többször volt róla szó, krimiket megszégyenítő módon szövi a szálakat. Szüts Miklós hatalmas, fekete akvarelljeire emlékeztető homályos, párás képeit legjobb lapjain mintha „földbe sülyesztett reflektorok” világítanak lidércesre.

Egy kortárs szerző

Az új zene elkötelezett propagátorai közül némelyek olykor szóba hozzák, hogy nem kellene annyit játszani Beethoven szimfóniáit, már úgys a könyökünkön jönnek ki. Helettük mindig valamilyen kortárs darabot kellene bemutatni. Kártékony érvelés. Először, mert értéket játszik ki érték ellen. Másodszor, mert úgy állítja be Beethovent, mint valami ódivatú, „régí” szerzőt. Harmadszor, mert figyelmen kívül hagyja, hogy a Beethoven-szimfóniák az emberiség alapértékei közé tartoznak, állandóan velünk kell lenniük, mint hajdani tanárom esetében a mindentudó zsebkésnek, amellyel zenetörténeti előadását pár pillanatra félbeszakítva, az idő tájt sem érezte rangján alulinak meghúzni a Zeneakadémia XV-ös termében az egyik székes kilazult csavarját, amikor ő volt a rektor. Beethoven, a kisbicska? Csak aztán nehogy megkéseljünk valakit! Amilyen indulatos szerző... Inkább: Beethoven, a lélegzetvétel. Azt talán mégsem mondhatják ellenlábasai, hogy most pár hónapig ne vegyünk lélegzetet, hiszen oly sokszor vettünk már...

De mindennél inkább és mindenél egyszerűbben: Beethoven, a kortárs zeneszerző. Mert erről van szó. Most, hogy lezajlott az évforduló, és sok-sok lemez jelent meg (ha már a koncertek többségét ellehetetlenítette a járvány), újra és újra érezhetjük a felvételeket hallgatva, hogy Beethoven csak hivatalosan „bécsi klasszikus”. Nem bécsi: egyetemes

(*Seid umschlungen, Millionen*), és nem klasszikus, hanem időtlen, amúgy meg a klasszika szétrobbantója, a romantikus stílus előkészítője. Sokatmondó, hogy Stravinsky, aki finoman szólva tartózkodón viseltetett a beethoveni életmű iránt, azt mondta, hogy a Nagy fuga örökre kortárs zene marad. Kell ennél több? Beethoven modern, minden időben az, és forradalmár, nem múltó érvénnyel. Ezért szeretjük: mert nem ismer korlátot, zenéje határtalan szabadságvágyat fejez ki, és ez mindenkinek a szívéből szól, ezzel minden ember mindenhol és mindenkor közösséget vállal.

Két lemez fekszik előttem, mindkettő a Beethoven-évben jelent meg (a rend kedvéért: a zeneszerző születésének 250. évfordulóján), mindkettő alapműveket tartalmaz, s mindkettőt a legnagyobb muzikusok vették fel. Az elsőt a C-dúr zongoraversenyt (1795/1800) halljuk korunk egyik legjelentősebb zongoraművésze, az osztrák Rudolf Buchbinder előadásában, a Berlini Filharmonikus Zenekar kíséretével, Christian Thielemann vezényletével, majd a versenymű után, a fennmaradó időben felhangzik a 34-es opusszámot viselő, saját témára komponált F-dúr variációsorozat (1802). A második kiadvány valójában háromlemezes album, melyen Beethoven zongorás triói hallhatók, vagyis az op. 1-es három mű (Eszdúr, G-dúr, c-moll), a barátjának és pártfogójának, Rudolf főhercegnek dedikált Erzherzog-trió (B-dúr, op.

97), az úgynevezett „Szellem”-trió (D-dúr, op. 70/1), az Esz-dúr trió (Esz-dúr, op. 70/2) és befejezésül a „Kakadu-variációk” (Az *Ich bin der Schneider Kakadu* kezdetű, népszerű korabeli dalra, op. 121/a).

Közismert, hogy a C-dúr zongoraverseny, amelyet az elsőként tart számon az utókor, valójában a másodikként nyilvántartott első, a B-dúr – a csere egyszerű magyarázata: a sorszámozás nem a keletkezés ideje, hanem a megjelenés alapján történt, s két mű kottája nem kronológiai rendben látott napvilágot. Aki ismeri a B-dúrt is, a C-dúrt is, aligha csodálkozik: valóban, a „másodikat” sokkal hagyományosabb, mozartibb fogalmazásmód és formálás jellemzi. Ezzel szemben a C-dúr versenyműben éppen az az izgalmas, hogy ez az elmozdulás pillanata, amikor a zeneszerző már kezd a saját nyelvén beszélni, szavait a saját taglejtésével kísérve. Nagyobb dinamizmusnak vagyunk tanúi, élénkebbek az indulatok, erősebbek a hangsúlyok, a hangzás szimfonikusabb – ez már az a Beethoven, aki később, a 3. (c-moll) és 4. (G-dúr) zongoraversenyekben további, hasonlóképpen elhatározó lépéseket tesz a jövő felé. A versenymű mellett a variációsorozat nemcsak azért frappáns választás, mert nagyjából hasonló korszakot reprezentál, hanem azért is, mert nagyon fontos műfajt képvisel. Beethoven Bach után és Brahms előtt a zenetörténet három legnagyobb variációalkotójának egyike. Ők hárman a variációs gondolkodás legnagyobbjai. Valóban nemcsak egy konkrét formáról, annak kedveléséről van szó, de az egész alkotói gon-

dolkodásmódot átható észjárásról, amely Beethovennél azért is nagyon fontos, mert a variációs gondolkodásmód az *omnia ex uno* (mindent egyből) elvét képviseli, s ily módon a tematikusan is egységes műkonceptciónak a romantikában meghatározó elve felé mutat.

A zongoratriókat mindenekelőtt persze azért érdemes hallgatni, mert páratlanul gazdag, színes, szórakoztató kompozíciók ezernyi izgalmas részlettel, de ugyanakkor azért is, mert Beethovennél történik meg a műfaj kiteljesedése. A zongoratrió műfaja a haydni kezdetek és mozartti folytatás után Beethovennél jut el egyrészt a jelentőség új fokára: nagy művek születnek a műfajban, másrészt itt lehetünk tanúi a szerepek egyenrangúvá válásának, leginkább, ami a cselló játszanivalóját illeti. Beethoven, azok után, hogy Haydn és Mozart elhanyagolta, sokat tett a csellóért: a kamarazene területén remekműveket ajándékozott a hangszernek a szonáta és a variációs ciklus műfajában, a zongoratrióban pedig kiszabadította az önállóan basszushangszer alárendelt szerepköréből, és egyéniséggel ruházta fel.

A hetvennégy éves Rudolf Buchbinder a német–osztrák klasszikus–romantikus repertoár egyik legnagyobb előadója, igen jelentős Haydn-, Beethoven- és Brahms-interpretátor. Egyéniségében vonzó a sallangtalan természetesség, a közelítésmód komolysága és mélysége, és a tartás, amely a kifejezésmód rezervált jellegével vegyül. Ez a tartózkodó attitűd nem akadályozza abban, hogy muzsikálása személyes és főként szuggesztív, indulatgazdag legyen, inkább ar-

ról van szó, hogy a saját szubjektumát nem erőlteti rá a művekre: a zenélést nem az önmegvalósítás terrénumának tekinti, hanem az alkotó és a mű szolgálatának, minden felhajtás nélkül. Hasonlatos ez a zenei magatartás ahhoz az „anyagi tárgyilagossághoz”, amely Ránki Dezső hasonlóképpen tisztá, nemes, átszellemült zenélését jellemzi. Buchbinder előadásában a C-dúr zongoraverseny értelmezését legfőképp talán a bölcs egyensúly és a mérték teszi vonzóvá. Olvasata nem vonja kétségbe, hogy ez a mű, mint korábban jellemeztük, „az elmozdulás” pillanata, a zenélésben ennek megfelelően ott az indulat, a dinamizmus, az erő, a forradalmi tűz, ugyanakkor Buchbinder azt is tudja, és érzékelteti is a zenehallgatóval, hogy ez Beethoven számára még csak az út kezdete, innen még nagyon messze fog eljutni, ez még nem a legmodernebb, legszemélyesebb zongoraversenye. Ezért aztán ebben a műben Buchbinder nem lövi el az összes puskaport, nem a későbbi darabokhoz illő eszközöket használ. Nagyszerűen egészítik ki egymást Christian Thielemann-nal, aki viszont korunk egyik legdinamikusabb Beethoven-előadója: a két habitus olykor jólesően egymásnak feszül, olyan elektromos erőteret hozva létre, amely izgalmas feszültséggel telíti a muzsikálást anélkül, hogy a hallgató a két előadó egyet nem értésére gondolna.

A variációsorozat előadásában figyelemre méltó a sok tudatosan használt rusztikus elem, nyersség, ugyanakkor a kidolgozás aprólékosága, s az a felfedező szellemű kottaolvasás, amely a mű vége felé a ritmusértékek elaprózásában olyan

kompozíciós eszközökre világít rá, amelyek egészen az op. 111-es c-moll szonáta variációs Ariettájáig mutatnak előre. Buchbinder gondolkodó művész, aki az előadással elemzi a zenét, összefüggéseiben látva és látatva az általa megszólaltatott életműveket.

Hasonlóképpen jelentős élmény, mégis teljesen más jellegű muzsikálás a zongoratriók háromlemezes albuma. Itt a kulcsfogalmak: személyesség, öröm, játékosság, spontaneitás. Nem mintha Rudolf Buchbinder, Christian Thielemann és a remekül kísérő Berlini Filharmonikusok együttműködésére nem lenne mindez úgyszintén jellemző, itt azonban ezeket a fogalmakat különleges jelentőséggel ruházza fel az alaphelyzet. A három művész közül a zongorista, Daniel Barenboim egyben a Goethe nyomán Nyugat–Keleti Díván (West-östlicher Divan) elnevezésű, főként közép-keleti fiatalokból álló zenekar alapítója és karmestere, a hegedűs Michael Barenboim a zongoraművész fia és egyben a zenekar koncertmestere, a világklasszis csellista Kian Soltani pedig ugyancsak a zenekarban játszik: ő a cselló szólamvezető.

A három művész tehát nagyon szoros kapcsolatban áll egymással, együttműködésük régi és állandó, s ahogy mondani szokták: félszavakból – vagyis a muzsikálás esetében inkább egy-egy szemvillanásból – is értik egymást. Ezért aztán az együttműködés rendkívül felszabadult és kreatív, akkor is, ha virtuóz tételről, akkor is, ha líráról van szó, akkor is, ha súlyos, komoly a darab, és akkor is, ha könnyed a zene mondanivalója. Daniel Barenboim sziporkázóan, csengő hangon, kris-

tályos billentéssel, magától értődő természetességgel és közlékenységgel játszik, mintha a zongora saját teste meghosszabbítása volna, Michael Barenboim hegedűje énekel, Kian Soltani csellója dús zengésű. Közös muzsikálásukat hallgatva újra és újra a felismerés, a rácsodálkozás élményét éljük át: úgy érezzük, a sokszor hallott tételek most

mutatják meg először igazi arcukat. Minden igazi interpretációtól ezt várjuk.

Beethoven: C-dúr zongoraverseny, op. 15; F-dúr változatok zongorára, op. 34. **Rudolf Buchbinder** – zongora, **Berlini Filharmonikus Zenekar**, vezényel **Christian Thielemann** (Deutsche Grammophon) / **Beethoven:** Zongoratriók. **Daniel Barenboim** – zongora, **Michael Barenboim** – hegedű, **Kian Soltani** – cselló (Deutsche Grammophon).

Stuber Andrea

Álszentek bevonulása

118

Amikor középiskolába jártam, a *Tartuffe* a kötelező olvasmányok közé tartozott. Ez a tény nem kifejezetten kedvcsináló a tizenéves olvasó számára, de én kicsit stréber voltam, úgyhogy rögtön nekiláttam. Hiszenesség vámszedője, árulás, kazetta titkos iratokkal, ágyjelenet asztal tetején, alatta görnyedő bamba férj. Ugyan már... Ráadásul élt bennem egy kép a címszereplőről: a lenyalt hajú, összenőtt szemöldökű Major Tamás megnyúlt arccal ájtatos pofát vág. Emiatt az ismert portré miatt – amely talán a leghívebben őrizte meg a Major rendezte és Major játszotta *Tartuffe*-öt – a mesék birodalmában helyeztem el a színdarabot, címszerepben a velejéig gonosz és hihetetlenül álszent alakkal. Hangsúly a hihetetlenen.

1984-ben csodálkoztam rá először *Tartuffe*-előadásra. A Nemzeti Színházban, pontosabban a Várszínházban – amit nem megszüntetett Várszínháznak neveznek ma, hanem volt karmelita kolostornak –, ahol Szinetár Miklós vitte színre Molière

remekművét. Kállai Ferenc Orgon alakítása túlment egy ostoba alak ábrázolásán. Komédiáját és drámáját az emberekbe vetett hite, a tisztessége, a magányossága okozta. Továbbá a vágyakozása egy erkölcsös barát és egy nem érdekelt világra iránt. (Itt jegyzem meg, hogy Kállai Ferenc volt a legjáratosabb színészünk a *Tartuffe*-ben. Pályája során eljátszotta előbb *Damis*-t, Orgon heveskedő fiát, majd *Tartuffe*-öt, végül *Orgont*.)

Kállai Orgonjával szemben Bubik István fiatal, energikus, éles ecsetvonásokkal kétszínű *Tartuffe*-je állt. Ez idő tájt még csak nemrég jött divatba, hogy Molière álszentjének nem muszáj taszító küllemű, nyomoronc férfinak lennie, hanem lehet jó kiállású, vonzó figura is. (Talán Sztankay István volt az első ebben a sorban.) A sportos alkatú, dinamikus Bubik alakításának, illetve alakoskodásának meghatározó jegye a népieskedés volt. Távolról sem látszott franciásnak. Csizma, mellény, bő ujjú ing, bugylibicska. Tájnelyvi

jellegű beszéd és kimódolt intonáció, amelyről az utolsó jelenetben kiderült, hogy a hatalom képviselőjének stílusához hasonlít. Tartuffe-nek ez a szokatlan megjelenítése talán elevenbe vágott, és mindenképpen kortársinak bizonyult. Olyan vitát váltott ki a kritikai-publicisztikai közéletben, amely még évek múlva is porzott. Nyilvános megtámadások és megvédések követték egymást annak tárgyában, hogy Szinetár Miklós *Tartuffe*-je megsértette-e a parasztleányeket/a vidékieket/a népieket.

Még ilyet – gondolhatta a gyanútlan néző. Ez a színdarab igazán tud valamit az emberekről, éltenek vagy éljenek akár a 17. században, akár a 20.-ban.

Az 1990-es évek elején egy új fordítással együtt érkezett magyar színpadra egy újabb korszakos – vagy legalábbis korszakfelmutató – *Tartuffe*. Kapás Dezső a Budapesti Kamaraszínház Kálvária téri épületében vitte színre a művet, s Vas István jól bevált, klasszikus fordítását Petri György vadonatúj szövegére cserélte. Petri üdítően felfrissítette a verses komédiát: a rímek ellenére prózaibbá tette, fanyarul szellemessé profanizálta a szöveget. Kapás Dezső pedig datálta: a darab ezúttal 1938 májusában játszódott. Polgári miliőben, ahol a rádió az eucharisztikus kongresszust és a zsidótörvényt hirdette. Dorine, akit komorna helyett itt inkább titkárnőként alkalmaztak a házban (Egri Kati játszotta pergő nyelvvél), besuvasztott egy csomagba egy tárgyat a polcra. Ohó, menórát! Meg sem lepődtünk már, amikor megláttuk Derzsi János szikár Tartuffe-jét fekete bocskaiban és népben-nemzetben szenteskedve. Helyey László

elgyötört Orgonja fanatikusan ragaszkodott az ő Tartuffe-jéhez. Talán reális veszélyérzetből fakadóan vagy irreális idealizmusból kifolyólag, de szerette volna magát és a családját a bálvány mintájára formálni.

A darab vége, az ötödik felvonás hetedik jelenete sosem egyszerű feladvány a színre vivőknek. Molière számára bizonyára kézenfekvő és elengedhetetlen megoldásnak tűnt a deus ex machina: az igazságos király kegyelmes fellépése. Más nyilván szóba sem jöhetett. (És még így sem sikerült megúsznia. Dacára a... hm... királyi vörös faroknak, a darabot a tiltakozás nyomán még a bemutató évében, 1664-ben betiltotta XIV. Lajos.) A rendezők azóta is próbálják a hepiendet eladni vagy átértelmezni, kibékítővé vagy felháborítóvá tenni, a közönség megnyugvására vagy aggodalmára. Az 1992-es kamaraszínházi bemutató végén, amikor a Rendőrhadnagy kisebb ódát zengett a királyról, aki alatt élünk, az ő megbízhatóságáról, csodálatos ítélőerejéről, hirtelen megképződött a nézők lelki szeme előtt az akkori miniszterelnök. Aztán ez a látomás kibén áhítatot keltett, kibén kuncogást.

A 2000-es évek legjellegzetesebb *Tartuffe*-jéhez ismét új fordítás dukált: Parti Nagy Lajosé. Alföldi Róbert rendezéséhez készült, amelyet 2006-ban mutatott be a Nemzeti Színház egy nagy, sok mindent kitakaró asztal körül, fehérbe öltöztetett színészekkel. Orgon és Tartuffe szerepét a rendező kedves színészpárosa kapta: Stohl András és László Zsolt. Talán nem is épp a várható leosztásban, hanem fordítva: Stohl adta Orgont, László Zsolt pedig a címszerepet. Elmiraként Udvaros Dorottya

ragyogott. Parti Nagy Lajos fordítása precízen hozta a partinagyságot: a kerékbe tört nyelvet, a válogatott képzavarokat, a vicces szófacsarásokat. (Pernelle-né „Már pardonjál, de ez nem egy viselkedés” mondása minálunk beépült a családi perpatvarszótárba.) Parti Nagy revelatív újítása az volt, hogy az ötödik felvonáshoz hozzá sem nyúlt. Mivel Alföldi rendezésében a cselekmény nem ment el a végkifejletig, különös tekintettel a királyi kegyre. A Nemzeti előadásában a darab úgy fejeződött be, hogy a kirúgott Tartuffe felháborodottan elhagyta Orgon házáat, s közben „Jogállam az jogállam” jelszóval megfenyegette jótevőjét. Harciasan megígérte, hogy visszajön, és birtokba veszi a neki ajándékozott vagyont. Gratulálok, mondta férjének Elmira. Függyöny. A megbocsátásnak és a gonosz leleplezésének nem volt érkezése eljönni.

Parti Nagy Lajos talán azt hitte 2006-ban, hogy végzett Molière darabjának fordításával, de nem. Az Örkény Színház 2015-ös, Bagossy László rendezte bemutatójához – Orgon: Znamenák István, Tartuffe: Nagy Zsolt – kénytelen volt végezni az ötödik felvonással is. Hogy annak során Orgon házába betörhessenek a fekete ruhás TEK-esek, s világossá tegyék: a hatalom kedve szerint fogja felhasználni a bűnöst és az áldozatot is. Később Parti Nagynak lett még további munkája a szöveggel, amikor Szikszai Rémusz, a tatabányai Jászai Mari Színház Tartuffe-előadásának rendezője némi kiegészítést kért az utolsó jelenetben érkező Hadnagy szövegéhez. A királyi üzenethez, amely eligazítja hőseinket: „...egyszer csak kérünk esetleg valamit... / Valami belülről

jövő áldozatot. / Addig pedig tessék rendben, nyugalomban, / Együttműködésben itt élned és kalap. / Itt, ahol netovább”.

A 2010-es évek legizgalmasabb Tartuffe-bemutatója történetesen ismét egy új szövegverzióval állt elő. Alice Georgescu román fordítása alapján Kali Ágnes és Bocsárdi László készítették, annak alapján rendezte meg a sepsiszentgyörgyi Bocsárdi László a művet a budapesti Katona József Színházban 2019-ben. Szinte futurisztikusnak hatott az előadás képi világa, a színpadkép, a jelmezek. A fémdobozdíszlet (kazetta!) fotocellás ajtaja kinyíltában váratlanul keresztet formázott, s Máté Gábor Orgonja kitárt karokkal úgy repülhetett be rajta, mint a gyerek, amikor játszik. A gumitestű Keresztes Tamás háromszemű (tehát háromlencsés napszemüveget hordó), holdjáró cipős Tartuffe-je rázkódvavonagolva lépett Ónodi Eszter Elmirája elé. S színes az egész családi gyülekezet. Minden tiszta és átlátható, miközben Bocsárdi Magor zaj- és zöreijenéje árasztja a balsejtelmet. Asztal nincs. Minek. Ezt az Orgont a csábítási jelenet előtt a nézőtér első sorába küldi le Elmira. Az orrunk előtt vernek át és fosztanak ki bennünket – mondhatnánk Orgonnal. A királyi kegyet pedig akárha kormányzóvivő jelentené be sajtótájékoztatón, plexipult mögül.

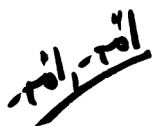
Most 2021-et írunk, és nincs élő színház, csak virtuális, amit ki-ki otthon, magában nézhet. *Tartuffe*-ből egy látható: az eszínház.hu felületén lehet jegyet váltani a veszprémi Petőfi Színház 2019-es előadására. Ez az a produkció, amelyre a veszprémi igazgató, Oberfrank Pál meghívta Marton Lászlót, a zaklatási

ügyeinek nyilvánosságra kerülése után a Vígszínházból és az SZFE-ről távozni kényszerült rendezőt. Így lett ez a Molière Marton utolsó munkája, halála előtt fél évvel. Magának a produkciónak nincsenek feltűnő erényei: nem kínál sem az értelmezésben figyelemre méltót, sem a játéktílusban különösebben élvezettest. A szereposztás némiképp furcsa – úgy tűnik, az a meghatározó elve, hogy a rendező utolsó egyetemi osztályának növendékeire, valamint régi vígszínházi színészeire épül. (Orgont Lukács Sándor, Tartuffe-öt Gáspár Sándor adja.) Az előadás bele-

simul a közel száz magyar *Tartuffe*-bemutató közül azoknak a hosszú sorába, amelyek nem ambicionáltak többet egy híres klasszikus invenciómentes színrevitelénél. A nem egészen megnyugtató királyi üzenetet ott fejezték be Veszprémben, hogy az uralkodó „nem felejt el soha az érdemet, S emlékezete nem a rosszat őrzi meg.”

De azt csak remélni lehet, hogy a színháznéző is így van evvel az emlékezés dologgal.

Tartuffe-tabló Major Tamástól Keresztes Tamásig.

Vadas József

Végállomás, beszállás

121

Igencsak meglepődtem, amikor az *Építészforum* nyilvánosságra hozta a Média Építészeti Díj 2020-as versenyének döntőseit. Noha közönség is szavazhat a neki tetsző pályázatokra, a legsikerültebb munkákat nemzetközi zsűri választotta ki, az elismeréseket majd egy ugyancsak rangos szakemberekből álló hazai grémium döntése alapján nyilvános gálaesten adják át. (A járvány miatt az eredményhirdetést novemberről ez év elejére halasztották.)

A kétfordulós rosta ellenére – vagy épp azért – különösen szembetűnő, hogy az épületkategória 59 indulójából a legjobbnak ítélt öt aspiráns között egyetlen fajsúlyos tétel sem akad. A két családi ház átlagos nagyságrendű, a társasház szerényen megbújik a domboldalon, a tésztáíróról nevezetes Gyermely tele-

pülésközpontja majdhogynem falusias léptéket mutat. Budaörs tavaly elkészült új buszpályaudvara még verseny társainál is puritánabb. (Hogy az olvasók is láthassák, a róla készült fényképek internetes elérhetőségét cikkünk végén közöljük.) Szabályos fekvő hasáb, amely egyetlen hosszú tető alá rendelt szerkezete és színes homlokzatai dacára merőben visszafogott épület. Összehasonlításba nem bocsátkoznék, mivel jelen írás nem a pályázatra kíván reflektálni. Belvárosi lakosból lett budaörsiként, hogy ne mondjam, migránsként, különben is elfogult lehetek. Egy tisztelgő kalaplengetés azonban így is kikíváncozik belőlem a bírálóbizottságnak. Az állomás triviális egyszerűségének tudatában csekélységem sok pénzt talán még befutóként sem tett volna rá.

Minthogy hetente megfordulok a pályaudvarral szemköztí bevásárlóközpontban, továbbá jó párszor jártam a két szomszédos multinál is, személyes tapasztalatból mondom: a helyszín nem különleges. Jókor szabad térség egy teljesen átlagos (részben panelházas) lakótelep előtti kis park tövében, ahol a buszoknak van (az öt járat mellett azelőtt még az idetévedt pár személyautónak szintén volt) hely a parkolás mellett arra is, hogy megforduljanak. Anno már-már foszladozó házikó szolgált a sofőrök pihenőhelyeként, oldalablaka mögött valaha jegypénztár működött, pótlására utóbb egy automátát állítottak elé. Túlbonnyolított tetőzetével a telek sarkán üzemelő étterem csárdaszerű kiképzéséhez, összefirkált fehér falainak barna deszkaborításával hagyományos favázas konstrukciókhoz próbált igazodni tervezője az eredendően sváb településen. A buszoknak – vezetőiknek – e zavaros esztétikánál persze több fejfájást okozott, hogy az üzletházakba igyekvő, illetve az onnan felszálláshoz siető utasok a járművek útvonalát keresztbe szelve közlekedtek, s megrakott húzókáikkal el-elakadtak a járdaszéleken. Magára adó önkormányzat hosszabb távon ezt nem hagyhatta annyiban.

Bár Budaörs – az itt megtelepedett cégeknek köszönhetően – a tehetősebb hazai városok közé tartozik, először szolgáltatóház létesítésére jogosító pályázatot hirdetett a terület rekonstrukciójára. A több százmilliós ráfordítást igénylő (végül több mint félmilliárdba került) beruházásra azonban nem akadt jelentkező. Úgyhogy a testület 2018-ban úgy döntött: egy helyi építészstúdiót kér fel a korszerűsítés megtervezé-

sére, és kölcsön felvételével maga lát hozzá megvalósításához. A néhány fős Intramuros Kft. 2004-ben alakult, vezető építésze Dobos Botond Zsolt. Két évvel korábban végzett a Műszaki Egyetemen, majd az éllavas Zoboki–Demeter Építésziroda tagjaként részt vett – többek között – a Müpa tervezésében. Közben hallgató a MOME doktori iskoláján, ahol 2007-ben szerzi meg DLA fokozatát. Már első munkáival feltűnik a szakmában, két ízben is elnyeri az Év fiatal építészenek első, illetve második díját. Talán nem egészen mellékes életrajzi adat az sem, hogy a budaörsi Kőhegy lankás oldalának kisvárosias hangulatú utcájában felújított egy kétszintes késő eklektikus házat, amely 2010 óta kibővített családi otthonaként és a cég számára egyszersmind műteremként szolgál.

Az önkormányzat figyelmét mégsem a portfóliójával keltette fel az iroda, hanem a munkáival. Közülük is leginkább talán a település főútja melletti kétállásos benzinkút sikeres megújításával. A hasznosítására 2017-ben meghirdetett pályázaton ugyanis a lényegesen tőkeerősebb és ezért esélyesebbnek látszó multi-franchise ellenében addigi üzemeltetőjeként egy helyi kisvállalkozó nyert – az Intramuros terveivel. Az építészek egyszerűen és nem is nagyon drágán kivitelezhető javaslatának megfelelően elbontották a megállító táblának szánt felesleges csiricsaré díszítőpaneleket, az oszlopok piros-szürke koloritját egyéni karaktert közvetítő türkizre cserélték. A korábban bódészerű üzleten az ablakokat nagyobbra nyitották, a falakat fehérre festették, a tetőt pedig rendbe tették. Hogy messziről is szembeötlő legyen, köré-fölé per-

forált acélhálóból izgalmas kortárs-látványt nyújtó glóriaarchitektúrát függesztettek. A földre egységes burkolat, a fogadótérbe modern bútorzat került. Külön bokszon még elektromos töltőről is gondoskodtak. Jogos lokálpatriotizmusból akár kompromisszumra is gondolhatott volna a város, ám nem ez történt: minőségét megemelve valódi versenyben sikerült megőrizni egy helyi értéket.

A buszpályaudvar esetében mérőben más volt a kihívás. Mivel a korábbiából csak a helyszínt kellett megtartani, a két építész – Dobos Botond és Kurucz Olívia – szabad kezét kapott a terület átfogó (gyökeres műszaki rekonstrukcióját is magában foglaló) rendezésében és rajta a legfontosabb előírt funkciók (mosdók, pihenő, jegyváltó, üzlet, falatozó) ellátására szolgáló épület megformálásában. Arra összpontosítva figyelmüket, hogy minden járatnak legyen állandó saját helye, a várakozóknak pedig olyan fedett terület, amely nagy melegben véd a napsütéstől, esőben-hóban a csapadéktól.

Ugyanakkor tisztában kellett lenniük azzal is, hogy nem egyszerűen egy flottul működő forgalmi csomópont megteremtése a feladat szellemi értelemben légtüres vagy semleges közegben. A távolsági buszközlekedés a rendszerváltást megelőző évtizedekben kitüntetett szerepet kapott az ország – kevésbé patetikusán szólva mindennapi életünk – modernizációjában; folyamatos fejlesztésének eredményeképpen minden nagyobb településen létesültek buszpályaudvarok, amelyek kortársi (olykor éppenséggel merész vasbeton) konstrukciói egyszersmind egy technikai-esztétikai értelemben vadonatúj kultúra követeinek tekint-

hetők. Ezt nem én állítom; a fiatal generáció talán legaktívabb építészkritikusa, Kovács Dániel hívja fel a figyelmet e nem lebecsülendő és főként nem megkerülhető örökségre. Mint ami a legfőbb üzenete annak az általa december közepén videón „megnyitott” virtuális (online) kiállításnak, amelyet *Utasváró* címmel a Lechner Tudásközpont kutatói rendeztek rajzok, fotók és más dokumentumok felsorakoztatásával a hazai buszpályaudvar-építészet leg-sikerültebb két fővárosi és öt vidéki emlékének bemutatásával.

A budapesti Deák téren található a műfaj hazai klasszikusa (Nyíri István, 1949). Emeletes blokkjait, amelyekben ma irodák működnek, parkolóhelyekkel övezett fedett váró köti össze. Feladatkörét immár Lázár Antal népligeti komplexuma (2005) látja el. Korszerű anyagokból kivitelezve és újmodern előadásmódban elődénél egységesebbre sikeredett, talán ezért is lett az összkép kissé monoton. Az *Utasváró* tárlat kurátorai szerint a legérdekesebb (építészetiileg különösen izgalmas) művek a kettő közötti periódusból származnak. Valóságos bravúrteljesítmény a mára szinte elfeledett (balatoni hajóállomások tervezőjeként inkább ismert) Dianóczki János többszintes, amfiteátrumszerű arénája (1967) Egerből. Valamivel korábbi szegedi és miskolci (lényegében azonos) feszített vasbeton szerkezete, amely az újraértékelés/felfedezés alatt álló hazai brutalizmus figyelemre méltó két darabja. Nem kevésbé nevezetes a Kosztolányi tér Bukarest utcai torkolatában létesült végállomás (Félix Vilmos, 1963); egykor innen indultak Dél-Buda, illetve a délnyugati agglomeráció, minde-

nekelőtt Érd járatai. Farkasfog kon-túrjával műszakilag és látványában egyaránt virtuóz tetőzete nem csak annak idején keltett feltűnést; ma is vonzó benyomást kelt. Miközben a megállót 1999-ben felszámolták, egykori terei 2005-ös újjáalakításuk (Borsay Attila) nyomán a népszerű Transzit Art Cafénak adnak otthont. Vikár András (napjaink egyik hazai sztárépítésének) első megvalósult munkáját, az Árpád hídi buszpá-lyaudvart (1988, tervezőtárs: Dóczy Pál) ezzel szemben elbontották; ta-valy nyártól helyette az Aréna pláza irodakomplexumának Árboc utcai árkádsora szolgál a Pilis felé indu-lók várakozóhelyeként. A fordítottja történt a Déli pályaudvar tervezőjé-nek hasonló balatonfüredi művével: Kővári György szocmodern alkotása (1972) Gyarmati Tamás helyreállító átépítésének (2017) eredményekép-pen buszpályaudvarként is funkci-onál. Kerekded tömbjével merőben más (a korabeli magyar építészet-ben is ritka karakteres) benyomást kelt a szomszédos Balatonalmádi csarnoka (Nyíri Mária, 1977), amely a toldásokkal együtt is szerencsé-sen vészelte át az elmúlt évtizede-ket. Organikus felfogására válasz a rendszerváltás környéki high-tech minimalizmusa (vö. Lázár és Vikár), ezt viszont a tízes évek bálványként is értelmezhető látványkonstrukciói (Makó, Makovecz Imre, 2010; Szent-gotthárd, Kendik Géza, 2014; Kis-bér, Siklósi József, 2018) opponálják hatáskeltő, olykor bizarr módon.

A budaörsi építészek ez utóbbiak-tól alapvetően különböző gyakorlat képviselői. A két korábbi parkoló összenyitásával egybefüggő és tágas teret hoztak létre, rajta futballpá-lya alakú füves szigettel és fákkal,

mellette két szélén a buszok számá-ra bőséges hellyel. Az U alakú öböl egyik oldalára érkeznek a járatok; innen most már körülményes – az autók között csak szabálytalanul lehet – keresztben átkelni; bizton-ságosabb és kényelmesebb is, ha a körben kiépített új járdán indulunk a bevásárlóközpontok felé. Tele sza-tyorral pedig – a korábbiakhoz ké-pest – lényegesen közelebb esik a szemközt kialakított indulási oldal. Oda került a pályaudvari pavilon, amely a maga végletes csupaszsá-gával egyértelműen más világ, mint amivel vidéki kortársainál találko-zunk – noha nincs köze sem a hat-vanas-hetvenes évek megbolondított betonarchitektúráihoz, sem a nyolc-vanas évtized minimalista üveg-acél káprázatahoz. A széles párkánnyal megkoronázott, lazán elnyúló épü-let – közepén három gyalogosátjá-róval, ami fedett várónak is tekint-hető – maga a szoliditás. A magyar fejlesztésű aluhab borítás ezüstös felületeivel és kiegyensúlyozott arányaival nyugalmat áraszt; csu-pán a nyilvános illemhelyet, irodát és üzletet, illetve a sofőrök pihenő-részlegét magában foglaló tömbök keltenek optikai izgalmat. Falaikat ugyanis más-más (paradicsompiros, törtsárga, halványzöld és szürkés-kék) színűre festették. Homogén és harsány komplementerként ugyan-akkor jól illeszkednek egymáshoz. Díszítésük szintén minimalista: egy-egy embermagasságú és így messzi-ről is jól látható fehér szám, amely az onnan induló járatra utal. Az utasokat trapézra vágott hasábfor-ma padok várják színes ülőkékkel; kirándulóknak készült az (egyelőre üres) kerékpármegőrző vagy -köl-csönző, ez a lapos kúppal lezárt hen-

ger, amely lágyágával hangsúlyozza az épület téglatestének szigorát.

Nem folytatom a jellemzést; nem volna arányos és helyénvaló, ha nagyobb esztétikai aurát tulajdonítanánk az épületnek, mint amennyivel tervezőik felruházták. Amúgy nincs is rá szükség. Üdítő színfoltjának érzékeltetéséhez elég csupán szűkebb és tágabb közegére vetnünk egy pillantást. A szemközti hegyoldalakat elcsúfító ízléstelen csodapalotákra, amelyek mintha csak azért épültek volna, hogy a magasból kérkedni lehessen velük. Itt éppen nem látni, mert a lakótelep – áldásosan – szinte teljesen eltakarja őket. Vagy gondoljunk arra, hogy milyen szürke környezet fogadja a Budaörsről induló buszokat és persze utasaikat a végállomásokon. Akár a Széll Kálmán téren, akár a Móricz Zsigmond körtéren. Leginkább azonban a Ke-

lenföldi pályaudvaron, ahol – nem a Volán részlegéről beszélek – mindössze egyetlen kis fedett fulke áll az érkező városi buszok utasainak, illetve a délnyugati körzetekbe (Budaörs, Törökbálint, Budakeszi, Budatétény), Farkasrét mögé vagy Gazdagréten át Újpalotára igyekvők rendelkezésére. Zord időben – legyen nyár vagy tél – fedett térnek marad a metróhoz, illetve az Etele térre vezető borongós aluljáró. Nem számít, hogy zajos és illatos, a padokról még a tájékoztató tábla se látható. Lehet totózní, mikor esedékes a beszállás.

Budaörs, Szivárvány utcai buszpályaudvar. Megtekinthető: www.epiteszforum.hu. 2020. 09. 29. Tervező: Intramuros (**Dobos Botond Zsolt, Kurucz Olívia**). Utasváró – autóbuszpályaudvarok építésze a 40-es évek végétől a 70-es évekig. A Lechner Tudásközpont online kiállítása. Kurátorok: **Hutter Katalin Cecília, Rakovszky Zsófia, Vigh Árpád**.

125

László Ferenc

Szaunya / Nem jau

Keresztanyu

Neked most tényleg ez a legnagyobb problémád? A kritikusi ténykedést időtlen idők óta hűségesen kíséri ez a szimpla kérdés, amely hol külső, hol meg belső hangon szólal meg. Elvégre a kétely valóban indokolt, hiszen egy-egy vacak színházi előadásnál, sikerületlen koncertnél vagy épp aljas indokból elkövetett valóságshow-nál rosszabb dolgok is megesnek nap mint nap. S amikor a kritikus higiéniai okokból mégis az előbbiekre összpontosítja a maga – és remény-

beli olvasói – figyelmét, gyakorta a csőlátás és az aránytévesztés hibáját kockáztatja: jobb esetben felismerve, rosszabb esetben nem is sejtve ennek veszélyét.

Az elmúlt hónapokban például méltán írtunk, mondtunk és gondoltunk sok-sok szépet a magyar színészekről: tiszteltük órálló harcukat a Színművészetiért, átérezhettük a járványszünet miatt támadt egzisztenciális és egyéb gondjaikat, s legfőként szívből hálások lehettünk

azokért az erőfeszítésekért, amelyek révén mégis online kapcsolatot találtak velünk. Az elismerés és az empátia tehát adott, sőt vitán felül áll. Csakhogy azután az emberfia elfajzott kíváncsiságtól vezéreltetve belenéz a két nagy kereskedelmi csatorna vadonatúj napi sugárzású sorozatába, a TV2-n a *Doktor Balatonba*, az RTL Klubon pedig a *Keresztanyuba* – és muszáj hangulatrontó módon közbekotyognia a maga látteleletét. Mert hát bajok vannak a hazai színészet körül: baj van a szakértelemmel, a tartással, és mindenekelőtt a kiszolgáltatottsággal. Az említett két sorozat ugyanis jószerint állatorvosi ló gyanánt illusztrálja és tolja bele az arcunkba mindeme gondokat, s habár a következőkben csupán az RTL sorozatáról lesz szó, majdnem ugyanezeket – a neveket kicserélve – voltaképpen a TV2 (hajszálnyival elviselhetőbb) szériájáról is leírhatnánk.

Annál is inkább, hiszen a két sorozat amúgy is szembeötlően hasonlít egymásra: mindkettő – úgy mond – a magyar vidéken játszódik, még a fiktív településnevek is öszszecsengnek egymással, hiszen emitt Balatonmeggyest, amott meg Makkosszállást emlegetnek. A föld méhe mindkét sorozatban rejt valami értékeset (itt gyógyvizet, ott meg csempészalagutat), no és mindkét szériába jutott valaki dísz és legitimáció gyanánt a nemzet színészei közül: a TV2 dramedyjébe Bodrogi Gyula, míg az RTL vígjátéksorozatába címszereplőül Molnár Piroska, valamint gáláns ráadásképp még Szacsвай László is.

A magyar színészet egyebekben is reprezentatív módon – egyszerűsmind reprezentatív mintát kínálva

van jelen, merthogy – immár csak a *Keresztanyu* szereplőgárdáját vizsgálva: a Víg, a Radnóti, az Örkény, a Katona, a Nemzeti, a Centrál, a Thália, a Madách, valamint több vidéki színház és néhány obskúrus formáció (pl. Fórum Színház) is képviseltetve van itt. Ugyancsak kellően változatos a képzési múlt, hiszen a Színművészeti tanárától az egyetem meg a különböző stúdiók és tanodák neveltjein át a (fél)civilekig jószerint minden kasztból akad itt néhány szerepbirtokos.

Szemre és forma szerint tehát adottak a feltételek ahhoz, hogy a sorozat révén jellemző képet kapjunk arról, miként is játszik a mai magyar színész, amikor szórakoztató-populáris műfajban jut számára feladat. Csakhogy az előzetesen vélelmezett, változatos és tagolt összkép helyett – többszörösen paradox módon: szinte teljességgel vigasztalan egyneműséggel, vagyis kínosan nivótlan, a szintkülönbségeket már-már észlelhetetlenné tévő „alakításokkal” találjuk szemben magunkat. Ez pedig egyrészt azért paradox helyzet, mivel amúgy a Hámori Barbara vezérlete alatt horvát földről áttelepített sorozatban nyoma sincs egységes, pontosabban bármiféle színészvezetésnek. Másrészt mert minden tekintélyalapú rangsorra rácáfolva, az alig néhány elviselhetőbb teljesítményű közreműködő kivétel nélkül a kevésbé megbecsült, ajnározott és díjakkal megplántáltan nem dekorált szereplők közül került ki.

De hogy egyet csavarjunk az utóbbi paradox képleten: azért persze így is váltig a lefelé nivellálódás terepe marad a *Keresztanyu*. Csak éppen a kiegyenlítődé folyamatát eredendő-

en nem a kis színészek meg a félig-meddig amatőrök rántják a mélybe, hanem a kertévés szórakoztatás elvárásrendszere, amely éppannyira merev, mint amennyire igénytelen. (Lám, egy újabb látszatparadox!)

Minthogy a sorozat alkotói a *Drága örökösök* Ökörapátija felől érkeztek Makkoszállásra, s ráadásul az alapul szolgáló horvát széria, a *Na granici* ugyancsak leszármazási viszonyban állt a *Drága örökösök*et ihlető *Kud puklo da pukló*val, a világ már jócskán ismerős lehet a nézők – és a színészek számára egyaránt. Ismét egy olyan, a napi realitásoktól teljességgel eloldozott, ellenben ásatag kabaré- és népszínmű-közhe-lyekkel hizlalt vidéki történetet láthatunk, ahol mondhatni minden a megúszásról és az időhúzásról szól. Mármint az alkotók részéről, akik pirulás nélkül készítenek a kutyakomédia és/vagy a békebeli Telepódium regisztere felé a közreműködő színészeket. Tódítás, handabandázás, énekeltetett hangsúlyozás, szemke-rekítés és óbégatás – mind jöhet. És persze jöhet a tájszólás is, méghozzá nyakló és mérték nélkül! Úgyanyyira, hogy olyik mellékszereplőnek (jelesül Dzsupsin Ibolyának) három különféle dialektus is jut: egy generálkabaré-tájszólás, egy cigányos meg egy palócos. Ezért hát olyan szavakat hallhatunk tőle, mint „jány”, „jau”, „vasallás”, sőt „szaunya” – egy-szersmind az „úrfi” fordulatot is lép-ten-nyomon használja ez a Sárika. Aztán mivel a szereplők tekintélyes hányada ukrán csempész és határőr, hát az „oroszos” akcentusnak is nagy a keletje: öten hatfélével próbálkoznak, természetesen az „ukránok egy-más közt” jellegű jelenetekben is. A legmesszebb itt Magyar Attila megy,

aki amúgy is krónikus túlszpilázó, míg az egyik fiát adó Józan László megszólalásaiban egyáltalán sem-milyen akcentusnak nincs nyoma.

A rossz (kabaré)rutin elszabadít-ására készíttetett színészek közül a legnehezebb helyzetben okvetlenül azok a fiatalok vannak, akik sem ilyen rutinnal, sem önvédelmi ref-lexszel nem rendelkeznek, viszont szerepük nem több egy-egy ásatag közhely újranyomásánál. Így az örkényes Dóra Bélának és a rad-nótis Konfár Eriknek úgy kellene előrántaniuk a „buta rendőr” klisé-jét, hogy nemcsak e szabványfigura megteremtéséhez, de egyáltalán a komikusi tempóérzék felmutatá-sához sincsenek érdemi eszközeik. (Marad a légycsapóval hadonászó, lábrázó, teliszájás butaság, amely mögül mindegyre kitetszik a teljes színészi dezorientáltság.) Hasonlóan örök közhely, a falusi plébános figu-rája jut a nemzetis Farkas Dénesnek is, ám az ő Bonifác atyjának kizá-rólag a neve vicces (jaj, de mennyire vicces!), a létezése sajna korántsem. Persze ez nem is olyan meglepő, hi-szen e téren érezhetően és hagyomá-nyosan óvatos a forgatókönyvírók csapata, így a pap szövegébe csupán akaratlan hülyeségek kerülnek be: „isten szeme mindent lát, és én va-gyok az ő földi helytartója”. Ezt játsz-sza el, aki tudja!

Hogy vajha milyen tűzoltó-csont-kovács-fogadás-csempész lehet a formáját veszített Németh Kristóf, azt körülbelül elképzelhetjük ab-ból, hogy itt milyen vigasztalanul rossz, de annál magabiztosabban handabandázó színésznek bizo-nyul. Voltaképpen az sem meglepő immár, hogy a *Drága örökösök* által rég fájdalmasan deklasszált Len-

gyel Ferenc makkosszállási rendőrfőnökként mindössze két arckifejezést képes és kész váltogatni: az ostobán dühösködőt meg az ostobán önelégültet. De az már valamelyest meglepőbb, hogy Gálvölgyi János, aki – ezt bűn lenne elvitatni tőle! – igazán ismeri a kabaréközhelyeket, ezúttal látványosan beéri azzal, hogy üresjáratban, figura és szöveg muníciója nélkül hóbörög.

Természetesen azt, hogy a vegytiszta semmi és a nettó méltatlanság közé kalibrált szerepalakok megformálásához sem a tapasztalat, sem a köztisztelet nem kínál biztos mentőövet, azt a legkézenfekvőbb a nemzet színészeinek példájával illusztrálni. Nos, a makkosszállási csempészmafia főnökét játszó Molnár Piroska megkapja az alkotóktól a figyelmes-ség maximumát, hiszen őt legalább rendszerint ugyanabban a lakásbel-sőben látjuk, ülő testhelyzetben, a többiekénél kényelmesebb és biztonságosabb körülmények között. Csak-hogy érdemi történet és szerep híján neki is csupán a lavírozás marad: újra elővenni és megröcögtetni a ravaszkodó nénihangot, életismerően bólingatni és kijátszani az öreges, de örökbájú kacérságot. Ez leírva nem is olyan kevés, de a képernyőn sajnos igenis az, s habár e sorok írója lenne

a legutolsó, aki számonkérné Molnár Piroskán a tavaly márciusban bejelentett visszavonulási szándék valóra váltását, az azért mégis említést követel, hogy e nagy színésznő az utóbbi évek (sőt szűk évtized) során az optimálisnál jóval többször alapozta szórakoztató irányú szerepléseit jószerint mindenestől a megérdemelt közszeretetre.

„Napokig alig jöttek belőlem a szelek” – ezt a pályacsúcsot aligha jelző mondatot szerencsére már nem Molnár Piroskának, hanem Szacsvay Lászlónak kellett artikulálnia a nyílt utcán elszenderedő, női melleket bámuló és székrekedésszerűen haspók idős makkosszállási polgármester konfúz szerepében. Igaz, ha mindezt nem is tudnánk, a remek színész tévékabarés üzemmódra átkapcsolt, túlvezérelten éneklő hangsúlyozása amúgy is vázlatos-kiismerhető Szacsvay-tévészereplések egész sorát juttatná az eszünkbe az *Életképek* Laci professzoráig bezárólag. Mert ha a semmit kell eljátszani, és közben minden, de minden a megúszásról szól, legyen máskülönben mégannyira profi a színész, olyankor bizony alig jönnek belőle a szelek.